

DE CLUB VAN #1 ECHTE LEZERS

Maartje Laterveer
over haar essay:

**WAT MAAKT
DE VROUW?**

HET MAGAZINE

Exclusief fragment uit de
nieuwe roman van

**STEFAN
BRIJS**
over liefde en
vriendschap

Met o.a.

Kort verhaal van

JAN BROKKEN

Fragment uit

De jongens van Nickel van

COLSON WHITEHEAD

Interview met befaamd (scenario)schrijver

GUILLERMO ARRIAGA

**WANT EEN ECHTE LEZER
HEEFT NOOIT GENOEG BOEKEN**

DE CLUB VAN
**ECHTE
LEZERS**
.....

Kijk jij altijd in andermans boekenkast?
Kan jij niet stoppen met lezen, ook
al wordt het echt veel te laat?

Dan hoor je bij De Club van Echte Lezers!

Meld je aan voor de leesclub en maak elke maand kans
op een leesclubboek.

Aanmelden via www.atlascontact.nl/echelezers/

Volg ons ook op   @declubvanechtelezers

Challenge

Boekentips

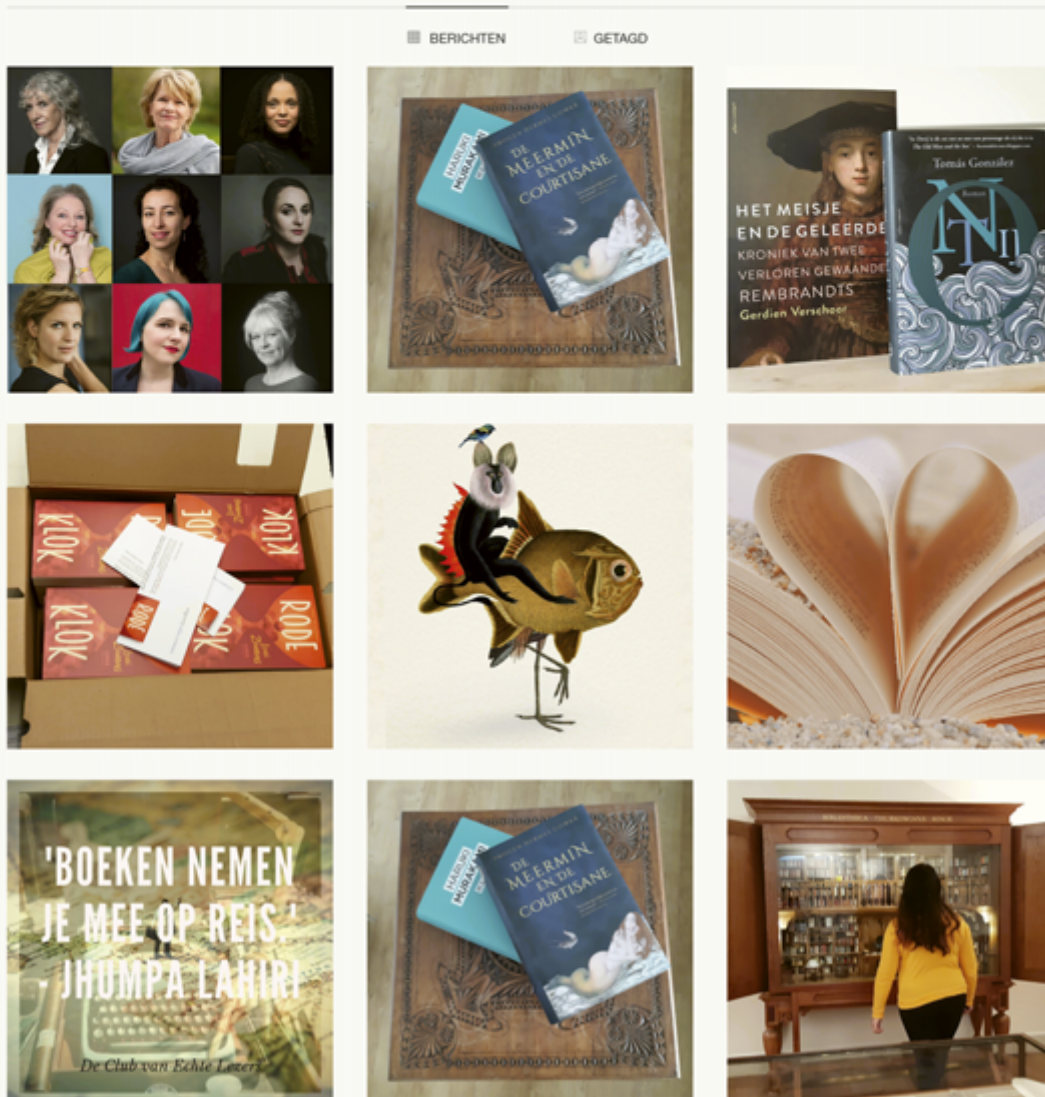

Live leesclub

Volg ons

WANT EEN ECHE LEZER HEEFT NOOIT GENOEG BOEKEN

EDITORIAAL

Hoe herken je een Echte Lezer?

1. Een Echte Lezer kijkt altijd in andermans boekenkast
2. Een Echte Lezer verdwijnt het liefst in een boek
3. Een Echte Lezer weet meer

Herkenbaar? Dan hoor je bij De Club van Echte Lezers. In dit magazine kun je exclusief fragmenten lezen van boeken die nog moeten verschijnen of die kort geleden verschenen zijn. Wat dacht je van de nieuwe roman van Colson Whitehead? Na zijn bestseller *De ondergrondse spoorweg* heeft hij wederom een boek geschreven dat je niet meer loslaat. Neem ook een kijkje in het schrijversbestaan van Maartje Laterveer en Guillermo Arriaga. Ben je na het lezen van dit magazine nieuwsgierig geworden naar De Club van Echte Lezers? Volg ons dan op Facebook en Instagram. Via onze nieuwsbrief maak je iedere maand kans om een recensie-exemplaar van de nieuwste boeken te ontvangen.

Veel leesplezier!

Team De Club van Echte Lezers

Tais & Karlijn

INHOUD

4 NIÑA WEIJERS
KAMERS, ANTIKAMERS
Leesfragment

12 STEFAN BRIJS
ZONDER LIEFDE
Leesfragment

20 GÉRALDINE SCHWARZ
DE GEHEUGENLOZEN
Leesfragment
Vertaald door Kris Lauwerys en Isabelle Schoepen

30 COLSON WHITEHEAD
DE JONGENS VAN NICKEL
Leesfragment
Vertaald door Harm Damsma en Niek Miedema

36 GUILLERMO ARRIAGA
DE ONTEMBARE
Interview

40 NINO HARATISCHWILI
DE KAT EN DE GENERAAL
Leesfragment
Vertaald door Elly Schippers en Jantsje Post

50 FRANS DE WAAL
MAMA'S LAATSTE OMHELZING
Leesfragment
Vertaald door Albert Witteveen

60 LEESINSPIRATIE

62 MAARTJE LATERVEER
WOLF
Interview

66 OEK DE JONG
ZWARTE SCHUUR
Leesfragment

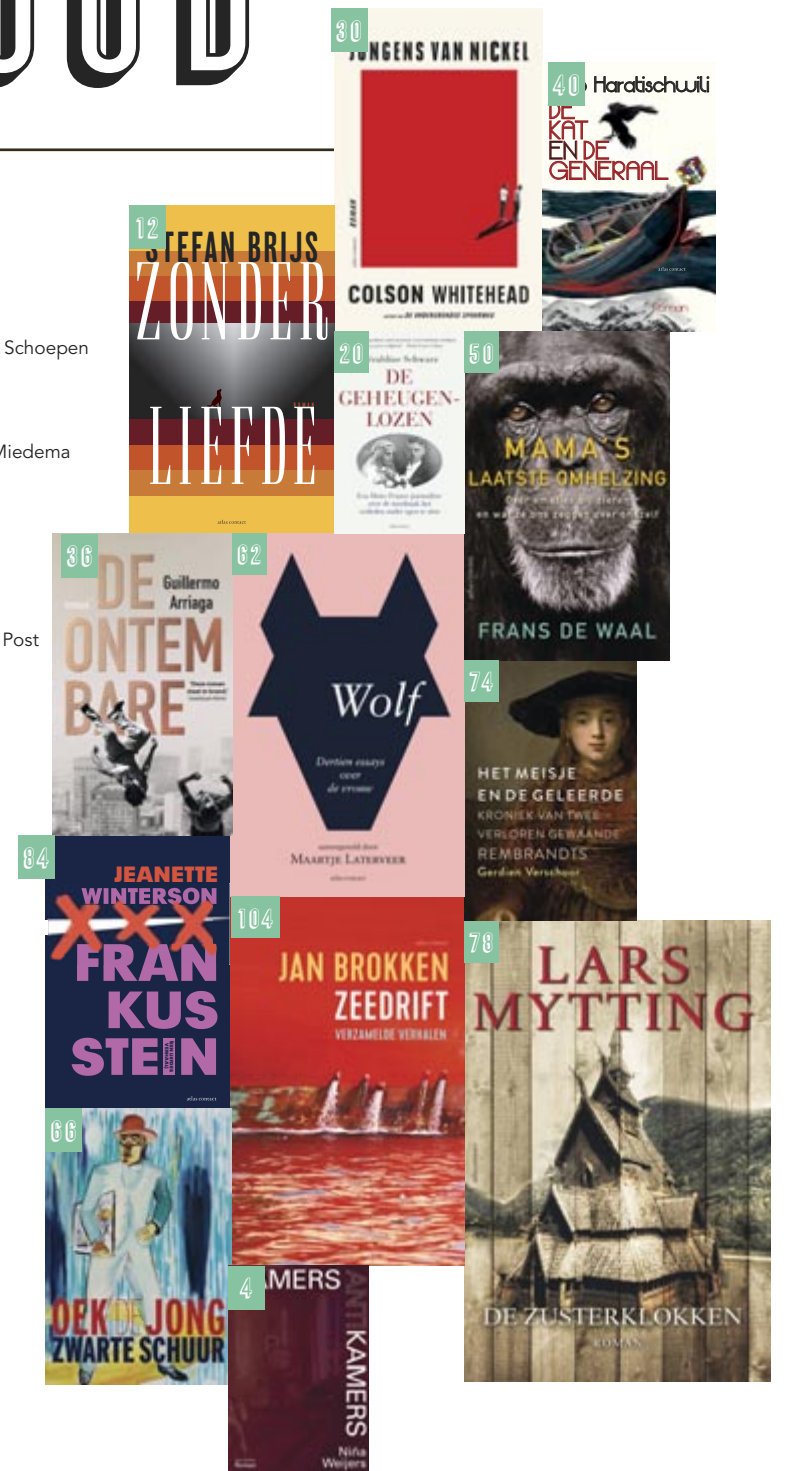
74 GERDIEN VERSCHOOR
HET MEISJE EN DE GELEERDE
Lezersrecensie van
Daniëlle Ouedraogo

76 LARS MYTTING
DE ZUSTERKLOKKEN
Leesfragment
Vertaald door Paula Stevens

84 JEANETTE WINTERSON
FRANKUSSTEIN
Leesfragment
Vertaald door Arthur Wevers

104 JAN BROKKEN
ZEEDRIFT
Kort verhaal

118 WIN EEN
BOEKENPAKKET
T.W.V. €100,-

VAN DE
BESTSELLERAUTEUR
VAN
DE CONSEQUENTIES

**Kamers, antikamers
in het kort:**

Een vrouw woont op de bovenste verdieping van een rijzig, laat negentiende-eeuws pand aan een stadspark. Ooit woonde er een kunstschilder die melancholische stadsgezichten maakte en artistieke vrienden ontving in zijn atelier. Nu is het de bedoeling dat de vrouw er een paar jaar in vrijheid kan schrijven. De vijf ramen van haar woonkamer op het noorden laten een diffuus licht binnen dat zorgt voor een melkachtige gloed op de twee aangrenzende muren. Wat wil het licht haar zeggen? Waarom drukt de geschiedenis van het huis zo zwaar op haar, en waarom lijkt haar eigen verleden haar steeds te ontglippen? De geesten van oud-bewoners beginnen tegen haar te spreken en ze wordt een personage in de roman van haar goede vriendin M. *Kamers, antikamers*

is een roman over de poreuze grenzen tussen het herinnerde, het verzonnen en het mogelijke. Over de manieren waarop heden en verleden steeds de chronologie verstoren, en de weigering van het leven zich te laten omvormen tot een verhaal.

NIÑA WEIJERS

KAMERS, ANTIKAMERS

Soms ging ze vreemd, al vermeed ze die uitdrukking of zelfs maar de gedachte aan die uitdrukking. Ze koos oudere mannen die haar lichaam bewonderden omdat het jong was, niet meisjesachtig jong maar sterk en gezond. Mannen die dankbaar waren dat ze dit met hen wilde delen, dankbaar en geil, en die niet aarzelden er gebruik van te maken. Mannen met excessieve lichaamsbehaaring of overvloedig zweet of ogen die extreem ver uit elkaar stonden. Eerder onfris dan echt lelijk.

Ze vertelde er niemand over, haar vrienden niet, zelfs M niet. Ze deed er niemand pijn mee, en door er niet over te praten kon ze haar escapades (wat een woord!) beschouwen als amoreel in plaats van immoreel. Schaamde ze zich? Ja, natuurlijk. Niet omdat ze niet trouw was – dit begrip ging ten onder aan de platte, ondubbelzinnige betekenis die iedereen eraan wenste te geven – maar vanwege het soort verlangen: het was de opwinding van die mannen die haar opwond, de manier waarop ze haar lichaam met hun ogen en handen tot iets anders maakten dan het was, iets met meer diepte en betekenis, duister als mos in een heel oud woud.

***

Foto: © Iris Duvekot

LEESFRAGMENT

Van Niña Weijers' debuut *De consequenties* verschenen vertalingen in Duitsland, Engeland, Macedonië, Tsjechië en de Verenigde Staten. In Nederland is de roman genomineerd voor de Libris Literatuur Prijs en de ANV Debutantenprijs en bekroond met de Anton Wachterprijs, de Lucy B. en C.W. van der Hoogtprijs, de Gouden Boekenuil Publieksprijs en de Opzij Literatuurprijs.

De vrouw beoogt een onverwacht succes met haar boek. Niet zozeer een kassucces, maar toch genoeg om een poosje van te leven. Ze reist het land door voor lezingen en interviews, en tot haar verbazing geloven de mensen dat ze werkelijk verstand heeft van de onderwerpen waarover ze, min of meer toevallig, heeft geschreven. Het is een roman, zegt ze eerst nog, ik ben geen expert, een groot deel van wat ik doe is bluffen. Ze glimlacht zoveel dat ze na afloop van zulke evenementen, afgezet door de organisator op een klein station aan een provinciale weg, wachtend op de laatste trein die haar, helverlicht en koel, naar haar eigen hoek van het land moet brengen, haar gezicht maar nauwelijks uit de plooi krijgt.

Wanneer ze wordt uitgenodigd om in de zomermaanden te komen schrijven op een eco-eiland in het gezelschap van een aantal beeldend kunstenaars en wetenschappers, is het haar geliefde die zegt: je gaat, natuurlijk ga je. Hij laat haar altijd gaan, en daarom houdt ze van hem, en daarom gaat ze.

Daar, op het eiland, een stukje land van tien vierkante kilometer in de Oostzee, ontmoet ze een Nederlandse kunstenaar die de hele dag bezig is met het verzamelen van zaden. Met een pincet pikt hij tot diep in de nacht zaadjes uit aardbeien, tomaten, radijzen, paardenbloemen. Ze houdt hem gezelschap in een schommelstoel op de veranda, drinkt van zijn fles Jim Beam. Slapen is onmogelijk, de dagen duren eeuwig, het eiland imponeert haar op een manier waar ze zo weinig van begrijpt dat ze iedere poging het te beschrijven bij voorbaat opgeeft.

Ze is geïnteresseerd in de volharding van de kunstenaar, zijn extreme focus op die za-

den. Ze weet niks van zaden, bomen, soorten. Als een monnik buigt hij zich over een kommetje eerder die dag geraapte bessen, waarvan hij er telkens één onder een vergrootglas legt. Zijn lichaam is bonkig, zijn handen groot en week, huid opgevuld met gemalen vlees, vingers als dikke bleke worsten die op het punt staan uit hun vel te barsten. Ze kan niet stoppen met kijken naar die vingers, het pincet dat ze vasthouden, het precisiewerk waar ze toch op de een of andere manier toe in staat zijn.

Wanneer hij niet bezig is met zijn zaden, vindt ze hem onuitstaanbaar. Hij praat te veel, komt te dichtbij, dringt zijn meningen op aan haar en de rest van de groep, maar vooral aan haar. Hij heeft, zo blijkt, haar boek gelezen. Hij heeft veel gevonden wat eraan mankeert. De volgende keer, zegt hij, kun je beter ergens anders over schrijven.

Op een ochtend vraagt hij of ze meegaat op een van zijn tochten. Ze weet niet waarom ze ja zegt, veel liever zwerft ze alleen over het eiland. Meteen verzanden ze in een discussie over de film die ze de avond ervoor met een paar mensen uit de groep bekeken via iemands draagbare beamer. *Arrival*. Zij vond hem prachtig, hij kitsch. Hij zegt: je wordt in de maling genomen door die soundtrack. Zij zegt: dat jij niet ziet dat deze film als som veel groter is dan haar kitscherige delen.

Ze heeft er de hele nacht aan liggen denken. Die aliens in hun gigantische eieren verspreid over de aarde. Geen eieren, eerder grote stenen, zwevend vlak boven de grond. Vuurstenen, prehistorische vuistbijlen, maar dan glad alsof ze decennia, eeuwen?, in een rivierbedding hebben gelegen. *Silex*. Zo majestueus en kalm, reikend tot in de hemel, ze had uren naar die dingen alleen kunnen kijken.

Er was niets agressieus aan de komst van die aliens, dat zag je meteen. De linguïst die eropaf wordt gestuurd om hun taal te ontcijferen, weet dat ook. Terwijl militaire bases over de hele wereld hun hele arsenaal in gereedheid brengen om de aliens te vernietigen, ontdekt zij dat ze een taal gebruiken die fundamenteel anders is dan de menselijke; circulair, zonder chronologie. Hun taal leren is, zo ontdekt de linguïst, veel ingrijpender dan simpelweg decoderen en vertalen. Haar hele bewustzijn kantelt met het leren van de taal, haar tijdsbesef wordt circulair, zodat verleden, heden en toekomst volledig in elkaar overlopen, ophouden als zodanig te bestaan. Het blijkt dat dit is waarvoor de aliens zijn gekomen, om de mensen hun taal cadeau te doen, een nieuwe blik op de wereld die ze mogelijk redt van de ondergang.

Belachelijk, zegt de kunstenaar, een totale misinterpretatie van de Sapir-Whorfhypothese. Die op zich ook alweer achterhaald is, kijk...

Ze weet dat hij op het punt staat haar de hypothese uit te leggen. Ze weet dat hij haar nu gaat onderwijzen over linguïstisch determinisme, dat misschien aantrekkelijk klinkt voor schrijvers en would-be-intellectuelen, maar door linguïsten als Chomsky in de jaren negentig allang onderuit is gehaald. Die film, gaat hij zeggen, is volkomen onrealistisch. Dat een nieuwe taal de routes in je hersenen helemaal zou verleggen, is misschien een leuk gedachte-experimentje, maar uiteindelijk toch lachwekkende nonsens. Of eigenlijk helemaal niet zo lachwekkend, als je erbij nadenkt, want de hele idee erachter, dat taal het menselijk denken definieert, ontslaat de mens ook weer van zijn individuele verantwoordelijkheid om...

Ga weg, denkt ze, laat me met rust, ga iemand anders lastigvallen met je onrealistisch. Ze lopen zwijgend verder, zij een stukje achter hem, het pad is smal, bijna non-existent zelfs, ze heeft niet opgelet, herkent de route niet, waar zijn ze.

De kunstenaar stopt bij een hoge boom, legt zijn hand op de stam. Hij zegt: dit is een watercipres. Van nature alleen aanwezig in het Shui-Hsa-Pal-dal in Centraal-China, maar sinds de jaren zestig door zaadhandelaren over de wereld verspreid. De enige metasequoia die is overgebleven na het Tertiair. Een levend fossiel.

Een levend fossiel?

Hij pakt haar hand en legt die op het levende fossiel. De schors voelt schilferig, verrassend teer.

Moet je nagaan, zegt hij, deze boom was er vijftien miljoen jaar geleden ook al, ooit bedekten hele wouden van zulke bomen het noordelijk halfrond.

Ze kust hem, of hij haar. Zijn hand tussen haar benen, dan in haar broek. Heel langzaam glijdt hij met zijn lelijke vinger bij haar binnen, ze is natter dan ooit, hoe is het mogelijk.

Op een middag slaat ze hem. Haar vlakke hand op zijn wang, hard. Hij heeft voor de zoveelste keer iets laatdunkends gezegd op die toon, alsof ze hem geen keus laat. Ze vraagt hem of hij vrouwen haat of toevallig alleen haar. Hij is verongelikt weggelopen. Een uur later loopt hij zonder te kloppen haar kamer binnen met een kop thee. Ze hoeft geen thee. Hij gaat naast haar zitten, te dichtbij. In haar laait het plotseling op, een hete luchtstroom boven een ijskoude zee, en in een reflex haalt ze uit.

In één keer is hij stil, niet zomaar stil maar echt sprakeloos, en zo begint het hele riedeltje weer opnieuw, want als hij zo is, zo geslagen, lukt het haar hem te verdragen. Ze wordt weer zacht, en dan wordt ze weer geil, en dan moet ze zijn hand tussen haar benen voelen en daarna zijn pik, zo helemaal anders dan die van haar geliefde, korter en dikker, of hoe omschrijf je zoiets — knoestig wilde ze zeggen, ongecultiveerd, de bast van een diep in de aarde gewortelde boom, maar zo kan ze het natuurlijk allemaal niet opschrijven.

Tegen hem zegt ze dingen als: neuk me maar. Ze gaat met haar rug naar hem toe liggen. Wat ze niet kan is hem aankijken. Stel dat ik een man was, denkt ze wel eens, en hij een vrouw, dan was ik een man die een vrouw slaat, haar niet wil aankijken, haar in feite haat en daar opgewonden van raakt.

Natuurlijk hebben de anderen het in de gaten, deze affaire, zeker als hij op een avond, aangeschoten en in gezelschap, zijn arm om haar heen slaat. Ze voelt het bloed naar haar hoofd stijgen, duikt onder zijn arm vandaan, loopt de paar honderd meter naar zee, trekt haar kleren uit en laat zich in het koele water glijden. Ze wil terug naar haar eigen leven, dat plotseling onbereikbaar ver weg lijkt, eerder een luchtspiegeling dan iets met concrete, tastbare vormen. Plotseling is ze er heel zeker van dat ze nooit meer van het eiland raakt. Dat haar plaats op het vasteland wordt ingenomen door een ander, een vrouw die op haar lijkt, maar dan zonder haar fouten, een schone vrouw die precies goed is, precies genoeg, een vrouw die in de armen van haar geliefde ligt en naar niets anders verlangt. Zonder een spoor van ironie belooft ze aan de zee en de sterrenhemel en alle opnieuw gezaaide waterci-

pressen ter wereld dat ze deze vrouw zal worden, als ze maar een kans krijgt, een kans om van het eiland af te raken, thuis te komen, alles te lijmen met goudstof, zoals de Japanners doen, de breuklijnen tot kunst verheffen.

* * *

Ze drinken witte wijn in de botanische tuin en lossen een cryptogram op. We lijken wel bejaard, zegt ze, al drinken bejaarden misschien geen vijf glazen wijn achter elkaar in de zon.

Ze leunt met haar hoofd in zijn oksel. Vanzelfsprekend legt hij zijn arm om haar heen, zijn mooie gezonde arm, huid die ruikt naar muesli, gras en wasmiddel. Kleine pigmentvlekjes op zijn bovenarm.

Op het eiland, begint ze.

Enigma, zegt hij, het woord moet zijn enigma.

Ze fietsen naar het café met de ossenbloedrode muren en daar drinken ze nog meer. Ze zijn heel gelukkig, en dronken. In deze herinnering is de automaat met de gezouten amandelen nog altijd glanzend rood, en niet, zoals in werkelijkheid, van zwart plastic. In deze herinnering raken hun knieën elkaar onder het smalle tafeltje bij het raam. De stoel waarop ze zit, het fijne zand op de houten vloer van het café, de versleten letters op de ruit, haar geliefde die op zijn eigen haperende manier praat over het buitenhuis van zijn promotor, compleet met de loslopende kippen die hij bestudeert alsof het dictators en stamhoofden zijn in de conflictgebieden waarover hij zijn boeken volschrijft, het bierschuim op zijn bovenlip, haar vinger die er vanzelf naartoe beweegt

om het weg te vegen, alles bestaat.

Zou je hierover kunnen schrijven, vraagt ze haar geliefde. Gewoon, over een zachte liefde, die niet wordt ingekaderd door haat of jaloezie of afgunst. Over hoe het doorgaat, twee mensen die verder leven in harmonie, en dat het toch een avontuur is.

Haar geliefde denkt hier even serieus over na.

Nee, zegt hij dan, dat zou geen lezer vertrouwen. Iedereen zou denken dat er iets anders achter schuilgaat, dat het geluk alleen maar een dun vliesje is, schone schijn. Ze zouden wachten op de moord, of de zelfmoord natuurlijk. Of erger nog, ze zouden denken dat het allemaal ironisch bedoeld is. Dat de schrijver niet over geluk schrijft, maar geluk becommentarieert, waardoor de mogelijkheid ervan juist op de onmogelijkheid duidt.

Die avond, in bed, vrijen ze heel wild, en na afloop moet de vrouw overgeven.

* * *

De kunstenaar nodigt haar uit voor de vernissage van zijn solotoonstelling in de galerie die hem vertegenwoordigt. Daarna voor een groepsexpositie rondom eco-art. Daarna voor de opening van een grote kunstbeurs, waar zijn galerie hoopt goede zaken te doen met zijn zadenverzamelingen. Ze ziet zijn naam in de krant in een artikel over veelbelovende kunstenaars op die beurs, en later, in een andere krant, nog een artikel, maar dan met een foto erbij. Daar staat hij, bij zijn zaden, zijn armen over elkaar geslagen als een uitsmijter voor een club, klaar om op de vuist te gaan als dat nodig is. Vlug slaat ze de krant dicht en gooit het katern bij het oud papier.

Hij mailt haar met de mededeling dat hij haar wil zien. Na drie mails appt hij haar met de vraag of ze zijn mails heeft gezien. Hij appt: ik ben weg bij mijn vriendin. Hij appt: ik was in het Metropolitan Museum en zag een Aphroditebeeld van Callimachus, ze had jouw billen. Hij appt: gewoon alleen een koffie. Hij appt: is dat al te veel gevraagd. Hij appt: kutwijf. Hij appt: sorry. Hij appt: het was een heel moeilijke beslissing om die relatie te beëindigen maar het is beter zo. Hij appt: ze was er echt kapot van. Hij appt: jesus, is dit het dan. Hij appt: zijn mensen voor jou consumptieartikelen. Hij appt: hypocriete trut. Hij appt: ik hoop dat alles wel goed gaat, maak me zorgen om je.

Ik vrees dat ik een soort stalker heb, zegt ze tegen M. Ze staan in M's keuken, die ze deelt met drie andere mensen in haar woongroep. M verwarmt melk in een steelpan en steekt er dan een trillend apparaatje in dat de boel zo goed en zo kwaad als het gaat moet opkloppen.

Ze vertelt het verhaal, min of meer. Eén keer met hem naar bed geweest, zegt ze, één keer, dronken, per ongeluk (ze is echt een hypocriete trut).

Het maakt mij niet uit hoeveel keer, liefje, zegt M. Je moet hem niks terugsturen. Dit is er zo een die niet alleen je hele hand neemt als je een vinger uitsteekt, maar je ook meteen door de stront een beerput in sleept.

Ik ben bang, zegt de vrouw, dat hij iets raars gaat doen.

Niks sturen, zegt M. Ze verdeelt de opgestijfde melk over twee koppen en schenkt er dan de koffie over uit. Hier, koffie, en ga je nou niet schuldig zitten voelen. Wat mij betreft mogen mensen wel eens wat vaker affaires aangaan.

Het was geen affaire, zegt ze. Eén keer met hem naar bed geweest, dronken.

Ja hoor, zegt M, prima, prima.

Op een avond moet ze optreden in een provinciestadje bij de Duitse grens. Ze zet haar spullen in de hotelkamer van een omnipresente, beigekleurige hotelketen met rode accenten, en kleedt zich om. Een vintage Cacharel-blousje van het fijnste witte katoen, met knopen van parelmoer en een rond kraagje. Een nauwsluitende spijkerbroek, haar lievelingslaarzen met de metalen hielen. Haar opgestoken, streng. Veel make-up, voor haar doen. Ze laat zich achterovervallen op het bed, beeldt zich in dat ze vier uur verder is en opnieuw de kamer betreedt en eindelijk haar schoenen kan uittrekken en mag stoppen met praten. Hup, zegt ze hardop, tijd om schrijvertje te spelen.

De zaal is groter dan verwacht, zo'n honderd mensen, misschien wel honderdvijftig, en toch ziet ze hem onmiddellijk zitten. Hij heeft een gezicht aangetrokken dat zegt: dit is een openbare ruimte, ik mag hier zijn, ik ben geïnteresseerd publiek. Vanuit haar borst verspreidt zich een kilte naar haar tenen en vingertoppen. Ze hoort hoe haar hart haar koude bloed rondpompt, haar hoofd verhit, hoort het ijle in haar stem als ze de organisatrice verzekert dat ze een goede reis heeft gehad, hoort zichzelf dit antwoord geven alsof het een ander is, een buitenkantlichaam dat mechanisch doorgaat terwijl ze vanbinnen een klimaatcrisis doormaakt. Je moet het gewoon zien, zegt een derde lichaam van bovenaf tegen de twee lichamen aan de binnen- en buitenkant, als een test van je professionaliteit.

Tijdens de vragenronde geeft de man naast

hem een uitgebreid exposé vermomd als vraag. Ze durft nauwelijks zijn richting uit te kijken, houdt haar blik naar beneden gericht alsof ze in grote concentratie luistert naar zijn relaas.

Na afloop signeert ze een paar boeken. In de uiterste grens van haar gezichtsveld ziet ze hem de zaal verlaten. De organisatrice schenkt haar glas rode wijn tot aan de rand vol, een zoetige merlot die haar doet denken aan de literflessen Albert Heijn-wijn uit haar studententijd. Na een paar slokken voelt ze hoe haar lichaam weer min of meer één coherent geheel begint te vormen. Ze drinkt haar glas leeg, gulzig, en zegt ja als de organisatrice vraagt of ze nog even mee gaat naar het café om de hoek, met haarzelf en nog een paar medewerkers en bestuursleden van de stichting.

* * *

Hij zit aan het uiteinde van de bar. Ze wil zich omdraaien maar dat gaat niet, ze is omringd door de vrouwen van de stichting, die al plaatsnemen aan de grote ronde tafel die voor het gezelschap is gereserveerd. Hij draait zich om, ze kijken elkaar recht aan. Hij is het niet, al komt het haar een kort moment voor dat hij het alsnog is, maar dan met een ernstig verwrongen gezicht. De onbekende man lacht naar haar en heft zijn glas, min of meer.

Vlug neemt ze plaats tussen de vrouwen, er staat alweer een glas wijn voor haar neus, de vrouwen praten en lachen hard, ze noemen haar kind en meisje, en na nog een glas heeft ze zin om tegen ze aan te leunen, deze onverwoestbare vrouwen met hun vrolijke brillen en professioneel geverfde haren, deze vrouwen met hun families, ieder huisje

heeft zijn kruisje maar ze trotseren het allemaal, hun mannen die nog geen ei kunnen bakken, hun kinderen die tot ver in de veertig vragen om geld, hun kleinkinderen met ADHD, stuiterend van de ene school naar de andere.

Hier, tussen deze vrouwen, is alles op een prettige manier ontdaan van mysterie. Ze herinnert zich de schrijver die eens zei dat het zijn doel was om eerlijk te schrijven over het leven zoals het is. Dat had ze belachelijk gevonden, hopeloos naïef en bovendien sentimenteel. Wiens leven dan, had ze hem willen vragen, wiens leven in godsnaam? Maar misschien, denkt ze, bestaat er alsnog zoiets als het leven zoals het is, en is dat hier, precies hier, in deze kleine stad aan de Duitse grens, in dit café, aan deze tafel, te vinden. Haar onbehagen van eerder is weggeëbd. Ineens lijkt het onwaarschijnlijk dat de kunstenaar daar in de zaal zat vanavond. Misschien is ze zelf minder betrouwbaar dan ze denkt. Misschien heeft ze paranoïde neigingen.

De organisatrice brengt haar terug naar het hotel. Ik wou, zegt ze, dat ik in jouw tijd was geboren. Dan had ik alles anders gedaan, alles.

* * *

Een paar maanden later komt ze hem tegen, op straat, vlak bij haar huis en, zo blijkt, vlak bij zijn nieuwe huis.

Buren, dus, zegt hij. Hij vraagt haar of ze

koffie wil drinken, en ze krijgt het niet voor elkaar om nee te zeggen, temeer omdat ze al onderweg was naar het koffietentje op het plein om de hoek. Waar hij ook naartoe op weg was.

Hij hurkt neer bij haar hond: nieuw?

Ja, zegt ze, vorige week opgehaald.

Teefje?

Ja, een meisje. Ellie.

Ellie, zegt hij, Ellie, en kroelt haar onder haar kin en dan, als ze ervoor gaat liggen, over haar bolle buikje.

Het gaat er allemaal erg beschaafd aan toe. Hij praat over een nieuw project, geen zaken dit keer, zij over haar studenten. Hij is geïnteresseerd, zegt niets wat haar razend maakt, houdt afstand. Hoewel ze hem nog altijd niet echt kan aankijken, is er niets aan zijn aanwezigheid dat even bedreigend is als het spook dat ze van hem heeft gemaakt in de tussentijd.

Nee, nog geen nieuw boek, zegt ze. Het komt me ineens zo kinderachtig voor, personages verzinnen die een conflict moeten hebben, een onmogelijk verlangen, en na wat tegenslagen uiteindelijk berusten of roemloos ten onder gaan.

Zoals in je vorige boek, zegt hij.

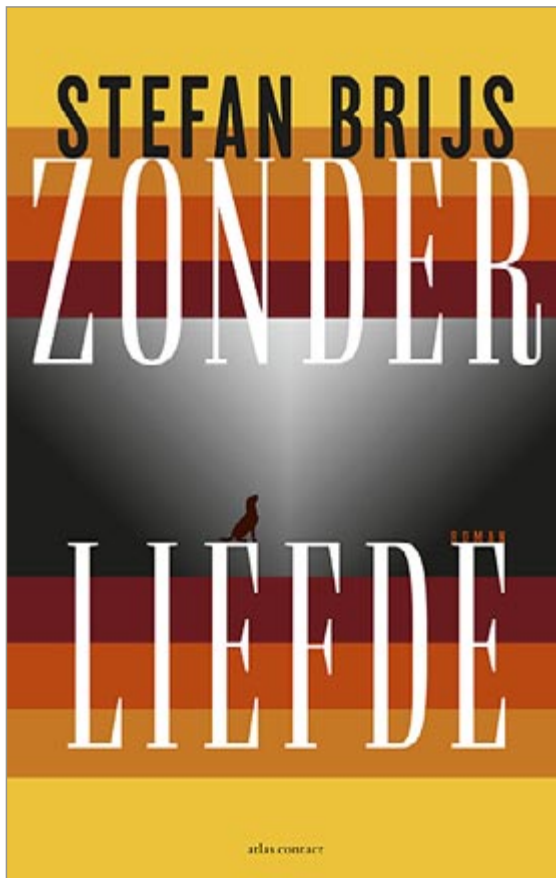
Zoals in ieder boek.

En nu wil je iets anders.

En nu wil ik, zegt ze, haar mond dicht bij zijn oor, ineens.

Verschijnt in juni 2019

STAAT
VRIENDSCHAP
LIEFDE IN DE WEG?
STAAT LIEFDE
VRIENDSCHAP IN
DE WEG?

Zonder liefde in het kort:

Paul en Ava, allebei eind twintig, ontmoeten elkaar op een precair moment in hun leven. Paul is nog van slag door zijn onverwachte scheiding, Ava heeft – in haar voortdurende verlangen naar passie – voor de zoveelste keer en nu voorgoed haar vriend verlaten. Ze vinden steun bij elkaar, een noodalliantie die uitgroeit tot een hechte vriendschap, waarbij ze elkaar helpen in hun wanhopige zoektocht naar wat liefde zou moeten zijn. Paul volgt de weg van contactadvertenties, Ava laat zich leiden door haar gevoelens. Uiteindelijk komen ze tot dezelfde conclusie: liefde is niet maakbaar. Maar wat met vriendschap?

Na *De engelenmaker*, *Post voor mevrouw Bromley* en *Maan en zon* verpast meesterverteller Stefan Brijs de lezer opnieuw. Elke roman uit zijn oeuvre is totaal anders dan de

vorige, maar toont steeds de mens in al zijn kwetsbaarheid. *Zonder liefde* is een prikkelende, spannende, soms vermakelijke, vaak schrijnende roman over vriendschap, liefde, lust en bedrog, waarin iedereen er op zijn of haar manier het beste van probeert te maken – of misschien wel net niet.

STEFAN BRIJS

ZONDER LIEFDE

Ava legde het al de volgende dag weer bij met haar moeder, die aan de telefoon haar excuses had aangeboden en haast had gesmeekt of ze terug wilde komen.

‘Maar dat doet ze alleen om haar schuldgevoel te verlichten. En nu zal ze weer enige tijd poeslief tegen me zijn, tot haar gemoed opeens omslaat, dan is een lichte zucht van mij voldoende om storm te veroorzaken.’ Dat vertelde Ava me toen we later die week na de film iets gingen drinken.

‘Waarom ben je dan teruggegaan?’

‘Om mijn schuldgevoel te verlichten,’ zei ze met een meewarige glimlach.

‘Hoezo?’

‘Ik heb het altijd beter met mijn vader kunnen vinden. Ik was zijn favoriet, mijn zusje die van mijn moeder. Bij de scheiding is dat pijnlijk duidelijk geworden. Mijn moeder kreeg het hoederecht en om de veertien dagen moesten we in het weekend naar mijn vader. Mijn zusje heeft toen lang geweigerd om bij hem op bezoek te gaan. Ze zei dat het zijn schuld was dat mijn moeder zoveel moest huilen. Nu ja, ze herhaalde wat mijn moeder haar influisterde. Ik vond het niet erg dat zij thuisbleef. Ik heb honderden uren alleen met mijn vader in de bioscoop doorgebracht. En vaak weigerde ik op zondagavond naar mijn moeder terug te keren. Mijn vader vond dat niet erg. Hij wond zich nergens over op. Zij was dan helemaal door

het dolle. Dreigde de politie erbij te halen en van die toestanden... Ik heb dus nog wel iets goed te maken bij haar.’

‘Waarom zijn je ouders uit elkaar gegaan? Had hij een ander? Zij?’

‘Ik denk het niet. Ze waren gewoonweg water en vuur. Aanvankelijk moet dat stoom hebben gegeven, maar ten slotte bleef er enkel rook over. Ze hebben elkaar het huis uit geruzied.’

‘Ze verschilden waarschijnlijk te veel,’ concludeerde ik, daarbij aan mezelf en Christine denkend.

Stefan Brijs is een van de grootste verhalenvertellers. Hij is auteur van onder meer *Arend*, *De engelenmaker*, *Post voor mevrouw Bromley*, *Maan en zon* en *Andalusisch logboek*.

LEESFRAGMENT

Foto: © Annaleen Louwes

‘Misschien. Maar liefde is geen telraam, toch?’

‘Hoe bedoel je?’ Die uitdrukking kwam vast uit een van de esoterische boeken die ze las.

‘Dat je gaat bijhouden wat je gemeen hebt met je partner en wat niet. Daar draait liefde toch niet om.’

‘Blijkbaar wel. Uiteindelijk.’

Ze keek me aan alsof ik haar iets volstrekt nieuws vertelde.

‘Ik spreek uit ervaring, zoals je weet,’ vulde ik aan.

Even verscheen er twijfel op haar gezicht. Toen schudde ze haar hoofd en zei: ‘Ik weiger dat te geloven.’

‘Wat...’

‘Zullen we naar huis gaan? Ik moet morgen vroeg op. Ik zal even afrekenen.’ Ze schoof haar stoel achteruit en stond op om naar de bar te lopen.

Ik keek op mijn horloge. Het was nog niet eens elf uur.

Pas bij onze volgende afspraak werd het me duidelijk wat haar zo plotseling bezwaard had. Zij had een ander beeld van de liefde dan ik ooit had gehad. Maar vanzelf kwam die bekentenis er niet. Haar teleurstelling over het mislukken van haar relatie was groter dan ze tot dan toe had laten blijken.

We waren die dag – een zaterdag – voor het eerst samen op zoek gegaan naar een huurhuis voor haar. Ik zou haar rondrijden bij mij in de buurt, waar ze voorheen nooit gezocht zou hebben omdat ze er niemand kende.

Voor we vertrokken hadden we de woonadvertenties in de krant doorgenomen en een aantal telefoontjes gepleegd, maar de huizen die we hadden geselecteerd bleken al toegewezen.

‘Zo gaat het altijd,’ zei ze ontgoocheld. ‘Als je er niet meteen bij bent, zijn ze weg.’

Toch waren we vol goede moed aan de zoektocht begonnen. Op een dag zou het geluk haar kant op rollen, hielden we onszelf voor. De plekken die ik haar liet zien konden haar in ieder geval bekoren en nu en dan wees ze een huis aan waarin ze zichzelf al zag wonen, zodat ik me een goed beeld kon vormen van wat ze precies zocht. Wanneer we in de verte een bordje langs de kant van de weg zagen staan laaide onze hoop op – ‘Snel! Geef gas!’ riep ze dan – tot we er aankwamen en vaststelden dat het om een studentenkamer of een studio ging of dat het aanhoudende lawaai van een nabijgelegen drukke weg heel duidelijk hoorbaar was.

Naarmate we verder doolden werden we almaar moedelozer, ook omdat we geconfronteerd werden met de rest van de mensheid die het wél helemaal voor elkaar scheen te hebben. Bij momenten hadden we het idee dat we door de opnameset van een reclamespot voor een nieuwe gezinsauto of een wooncatalogus reden en de enige – schrale – troost die we onszelf nog konden bieden was de cynische gedachte dat achter al die gevels ook veel onuitgesproken leed verborgen moest gaan.

Na ruim twee uur zoeken besloot ik haar een laatste buurt te laten zien, grenzend aan een residentiële woonwijk, waar een wirwar van smalle, bochtige straatjes door een netwerk van voormalige viskweekvijvers leidde, een nogal moerassig gebied met her en der een huisje, mogelijk ooit de woning van een opzichter of een werkmans.

Ik noemde de naam van het gebied, dat ook zijn naam aan de woonwijk had gegeven, en prompt vroeg Ava me rechtsomkeert te maken: daar wilde ze niet wonen.

Vragend keek ik haar aan.

‘De ouders van Peter wonen er,’ zei ze.

Peter. Ik had die naam toen nog maar één keer gehoord. Alle andere keren – de weinige keren dat ze het over hem had gehad – had ze simpelweg ‘mijn vriend’ gezegd, niet eens ‘mijn ex’ of ‘mijn voormalige vriend’.

‘Is dat een bezwaar?’ vroeg ik.

‘Hij komt er vaak en ik wil hem liever niet meer zien.’

Wat wist ik op dat moment van hem? Weinig. Dat hij even oud was als zij en iets met computers deed. Ze hadden elkaar leren kennen op een feestje en waren gaan samenwonen zodra Ava was afgestudeerd. Hun relatie had vijf jaar geduurd. Toen was ieder zijn eigen weg gegaan. Zonder verwijten. Dat had ze tijdens ons allereerste gesprek verteld. Nu liet ze doorschemeren dat hun breuk toch niet zo vreedzaam was verlopen. Alsof er ook bedrog in het spel was geweest of dat ze ruzie hadden gehad. Maar ik vergiste me.

‘Ik ben bang dat ik me bedenk als ik hem weer zie,’ zei ze. ‘Dat ik onze relatie weer wil oppakken... Zoals ik al vaker heb gedaan... We hebben beloofd elkaar met rust te laten. Het is voorgoed. Ook hij was er deze keer klaar mee.’

Ik had de auto inmiddels aan de kant gezet. ‘Wil je nog verder zoeken? Of zullen we iets gaan drinken?’

‘Laten we maar iets gaan drinken.’

Ik reed naar een tot café verbouwde watermolen niet ver van mijn huis. Er was maar één tafeltje bezet. We installeerden ons bij een klein raam waardoor we de houten schoepen van het waterrad konden zien. Ook konden we het geruis van de beek horen. Ava bestelde een glas witte wijn, ik een trappist. We klonken op meer geluk bij een

volgende zoektocht en hadden het nog enige tijd over de buurten die we onderweg hadden doorkruist en de huizen die haar aanstonden.

Toen zei ik: ‘Peter.’

Ze nam een slok wijn en begon: ‘Ik zag hem voor het eerst op een barbecue bij vrienden. Er was daar een man of dertig. Peter en ik waren er allebei alleen. Ik had net een relatie van bijna twee jaar achter de rug en was vastbesloten om niet onmiddellijk een nieuwe relatie te beginnen. Maar toen zag ik hem. Hij zat wat verderop aan tafel en ik kon mijn ogen niet van hem af houden. En hij de zijne niet van mij.’

‘Liefde op het eerste gezicht dus,’ zei ik.

‘Veel meer,’ zei Ava met nadruk. ‘Ik voelde op slag een allesbeheersend verlangen naar hem. Het zweet brak me uit. Mijn hart ging sneller kloppen. Ik was er helemaal ondersteboven van.’

Ik moet haar smalend hebben aangekeken, want ze boog naar me toe en zei met licht gedempte stem: ‘Ik kan het niet anders uitdrukken. Ik brandde vanbinnen van begeerte. Werkelijk.’ Begeerte. Ava is de enige vrouw die ik dat woord ooit heb horen gebruiken. ‘En Peter overkwam hetzelfde. Hij zag me en hij was verloren. Na enige tijd kwam hij bij me zitten en zijn we aan de praat geraakt. Maar met elk woord dat we zeiden stelden we uit wat we allebei zo snel mogelijk wilden. Pas toen het laat genoeg was om het feestje te verlaten zonder onbeleefd te zijn, zijn we vertrokken, eerst hij, kort daarna ik. Ik ben achter hem aan naar zijn flat gereden. Ik studeerde toen nog, mijn laatste jaar, en woonde in het weekend bij mijn moeder. Hij werkte al.’

‘Heeft hij het initiatief genomen?’ vroeg ik nieuwsgierig.

‘Nee, ikzelf. Ik zou het mezelf mijn leven lang kwalijk hebben genomen als ik het niet had gedaan.’

Haar openheid verraste me. Ze had elke behoedzaamheid laten varen. Ik ging wat rechterop zitten.

‘Wat trok je zo in hem aan?’ Ik had volstrekt geen idee op wat voor mannen zij viel.

‘Wat trok me in hem aan?’ Ze dacht even na terwijl ze de wijn in haar glas liet walsen. ‘Alles. Werkelijk alles. Ik kan niet precies zeggen dit of dat. Zelfs als ik hem alleen op de rug had gezien, zou ik prompt voor hem gevallen zijn.’

‘Maar was hij knap?’ drong ik aan. ‘Leek hij op George Clooney? Of toch meer op Tom Cruise?’

Ze schudde haar hoofd en zei lachend: ‘Mijn zusje vond dat hij op Kevin Bacon leek.’

‘O, mister Footloose.’

‘Die ja, maar minder elastisch,’ lachte ze weer.

‘I see...’

‘Maar ik ben niet alleen voor zijn uiterlijk gevallen, mocht je dat denken.’

‘In eerste instantie wel, toch?’

‘Nee, dan zou het anders zijn geweest.’

‘Hoezo?’

‘Dan gaje met elkaar naar bed en heb je het ook gehad. Maar toen ik Peter zag was het alsof ik ook meteen zijn binnenkant kende, zijn karakter, zijn hele wezen. Ik wist onmiddellijk dat het met hem meer zou zijn. Meer móést zijn. Dat ik voor de rest van mijn leven bij hem wilde zijn. Is jou dat nooit overkomen?’

‘Niet dat ik weet, nee. Ook niet bij Christine. Maar zij was misschien niet de ware...’

‘Ik heb het niet eens over de ware,’ onderbrak Ava mij, ‘maar over een onweerstaanbaar verlangen...’

‘Naar seks?’

‘Naar hém. Naar bij hem willen zijn. Naar hem willen voelen. Aanraken. Dagen nacht. Altijd.’

‘Lust dus.’

‘Nee, Paul.’ Ze schudde krachtig het hoofd. ‘Passie.’ Ze zei het met een intensiteit alsof het de naam van een opperwezen betrof.

‘Passie,’ herhaalde ik. Uit mijn mond klonk het een stuk saaiër.

Zonder dat we het hadden gemerkt was de ober ons tafeltje genaderd. Hij vroeg of we nog wat wilden drinken. Zijn blik verraadde niet of hij iets van ons gesprek had opgevangen. Ava nam een tweede glas wijn, ik nog een trappist.

In afwachting van onze bestelling staarde Ava door het raam naar buiten. Een weemoedige uitdrukking was op haar gezicht verschenen. Ik moest denken aan een voorval van een paar dagen eerder toen ze een heel andere kant van haar karakter had getoond. We waren naar de film geweest en na afloop nog iets gaan drinken in een hippe tent, waar de muziek te luid stond om rustig met elkaar te kunnen praten. We dronken één glas en stonden op het punt om te vertrekken toen er iemand op ons afkwam, een goed ogende kerel met een zelfverzekerde uitstraling, die meende dat hij Ava al eens eerder had gezien. Hij begon aan een vlotte babbel met haar – ik bestond niet voor hem – waarbij hij zijn mond dicht bij haar oor hield en voortdurend haar arm of haar schouder kort aanraakte. Ava reageerde uitgesproken afstandelijk en kil. Er kon alleen af en toe een beleefd knikje vanaf, voor het overige keek ze met het emotionele gezicht van een sfinx schuin voor zich uit, tot hij begrepen had dat er niets te halen viel en afdroop. Achter haar rug zag ik hem iets roe-

pen naar een vriend en ik was er bijna zeker van dat hij het woord ‘ijsprinses’ had gebruikt.

Zodra de ober onze drankjes had gebracht pakte Ava de draad weer op.

‘Ik ben na dat feestje een week lang bij hem gebleven. Hij heeft zich ziek gemeld op zijn werk. Ik ben niet naar de colleges geweest. We zijn amper uit bed gekomen.’

‘Bespaar me de details,’ zei ik snel. Hoe meer ze vertelde, hoe meer het me voorkwam dat ikzelf tien jaar lang het leven van een marmot had geleid.

‘Zoals je wil,’ zei Ava, geamuseerd glimlachend. ‘Vanaf toen zagen we elkaar elk weekend in zijn flat. Soms kwam hij doordeeweeks ook bij mij langs. Dan reed hij na zijn werk meteen door en bleef de hele nacht. Zodra hij vertrokken was telde ik de dagen en uren af. Ik at niet. Ik sliep nauwelijks. Maar dat hoefde niet. Ik voedde me met het verlangen naar hem.’

‘Waarna het vuurwerk telkens weer losbarstte,’ zei ik.

‘Zo zou je het kunnen omschrijven.’

‘Maar passie verdwijnt toch, niet? Na verloof van tijd...’

‘Ik wil niet dat het verdwijnt,’ onderbrak ze me fel. ‘Ik wil dat het blijft duren.’

Ze keek me recht aan en opeens zag ik de wanhoop in haar ogen omdat ze maar al te goed wist dat ze misschien wel eeuwig kon verlangen naar passie, maar dat ze die nooit voor eeuwig zou kunnen vasthouden.

Ze had Peter tot drie keer toe verlaten, telkens als ze het gevoel had dat het vuur uit hun relatie aan het verdwijnen was. Eerst was ze één maand weggebleven, daarna twee maanden, de laatste keer bijna een halfjaar, altijd in de hoop dat bij haar te-

rugkeer de passie weer zou oplaaien. En dat deed ze ook, maar voor steeds kortere periodes. De laatste keer had ze er in bed al spijt van. Ze had zich van hem afgekeerd en hem niet meer aangeraakt. Nooit meer. Hele nachten had ze roerloos naast hem gelegen, woedend op zichzelf.

‘Uiteindelijk had hij er genoeg van. Genoeg van mij. Zijn geduld was op.’

Al die keren had hij op haar gewacht. Haar de ruimte gegeven. Was hij haar niet achternagelopen omdat hij wist dat dat een ave-rechts effect zou hebben.

‘Ik had nooit bij hem moeten intrekken,’ zei ze na een korte pauze. ‘Maar ik wilde zo vaak bij hem zijn als maar kon. En het zou nooit minder worden. Zo voelde het niet aan. Deze keer niet.’

‘Deze keer niet?’

‘Mijn relatie daarvoor is om dezelfde reden stukgelopen. Maar toen dacht ik dat het aan hem lag. Ik vond dat hij zijn best niet deed. Dat hij te snel tevreden was. Maar het was mijn schuld.’

‘Je hebt geen talent voor tevredenheid, Ava.’

‘Blijkbaar niet, nee, en ik weet niet of ik dat wel wil hebben. Een relatie moet toch passioneel blijven. Je moet toch fysiek naar elkaar kunnen blijven verlangen.’

‘Je klinkt als Lady Chatterley,’ zei ik. ‘Heb je dat gelezen, *Lady Chatterley’s Lover*?’

‘Ja, en ook de film gezien... Maar zij vindt de passie bij een minnaar...’

‘Bij een houtvester.’ Ik had dat altijd een mooi woord gevonden. Ava scheen me niet gehoord te hebben.

‘Maar ik wil passie met mijn éígen man,’ zei ze opeens weer fel. ‘Hij moet echtgenoot én minnaar zijn. Vriend én vrijer.’ Ze haalde diep adem en zei toen, enigszins be-

daard: 'Ik wil niemand anders, Paul. Ik wil niet bedriegen. Ik heb Peter in die vijf jaar nooit bedrogen... Ja, één keer heb ik iemand anders gehad, maar dat was toen we voor de zoveelste keer uit elkaar waren. Ik wilde weten of ik bij een ander kon voelen wat ik bij hem niet meer vond.'

'En?'

'Het was technisch. Seks. Niet meer dan dat.' Ze schoof haar nog halfvolle wijnglas opzij. 'Ik had geen tweede glas moeten nemen.'

'En wat nu?' vroeg ik.

'Nu? Niets. Een huis vinden. Eindelijk weer mijn eigen leven leiden.'

'En de passie? Op een waakvlam?'

'Spot er niet mee.'

'Doe ik niet. Maar... het verbaast me.'

'Wat?'

'Dit alles te horen...'

Ze boog met een rukje naar voren en zei veinzig: 'Waarom denk je dat jouw vrouw erdoor is gegaan?'

Die aanval had ik niet verwacht en ook Ava zelf leek geschrokken van haar reactie. Op kalmere toon zei ze: 'Alle vrouwen dromen van passie.'

'Christine en ik hadden niets gemeen,' zei ik gekrenkt. 'Passie had onze relatie niet kunnen redden. En passie blijft niet duren. Dat weet iedereen. Wat jij wil is onmogelijk. Je zult nog lang zoeken.'

Haar gezicht verstrakte. Even leek het erop dat ze me zou verwensen, toen zei ze: 'Laten we er maar over ophouden.' En met een korte ruk wendde ze haar blik van me af.

Ik had haar toen moeten zeggen dat ze gelijk had. Maar als ik dat had toegegeven had ik het over mijn laatste weken met Christine moeten hebben en daar wilde ik liever niet aan terugdenken. We vrijden toen im-

mers met elkaar zoals we dat in jaren niet meer hadden gedaan. Intens. Lang. Op velerlei manieren. En telkens had zij het initiatief genomen. Zelfs dingen die we nooit gedaan hadden. In haar was een onbedwingbare lust opgekomen. Pas toen ik wist dat ze me al die tijd had bedrogen, realiseerde ik me dat niet ik die geilheid in haar had opgewekt, maar haar nieuwe vriend, aan wie ze vermoedelijk dacht wanneer ik op of onder haar lag. Bij hem had ze de passie gevonden die er tussen ons – zo leerde ik uit het gesprek met Ava – nooit was geweest.

In de auto naar huis bleef Ava zwijgend voor zich uit kijken en hoe langer de stilte tussen ons duurde, hoe ongemakkelijker ik me voelde. Zij had me in vertrouwen genomen en ik had haar bekentenis min of meer weggelachen. Dat zij het gesprek had afgebroken was een teken dat ik haar had gekwetst. Sindsdien had ze geen woord meer gezegd. Ik keek haar kort aan, maar ze negeerde mijn blik. Had ze spijt van wat ze me had verteld? Was ze zich aan het bezinnen over onze verdere vriendschap? Zou ze straks vertrekken en niets meer van zich laten horen? Die gedachte maakte me benauwd. Ik moest haar mijn verontschuldigingen aanbieden. Toch duurde het nog even voor ik me daartoe kon zetten. Pas toen we mijn straat in reden zei ik: 'Het spijt me dat ik zo bot ben geweest.'

'Bot?' reageerde Ava lichtelijk verbaasd. 'Je was helemaal niet bot.'

'O.'

'Hoe kom je erbij?'

'...'

Ik draaide de inrit op en zette de motor af. Ava greep naar de hendel van het portier, aarzelde kort en wendde zich weer tot mij:

'Paul, zou je het erg vinden als ik vanavond bleef slapen? Ik heb geen zin om weer naar mijn moeder te gaan.'

In de daaropvolgende weken bleef Ava bijna elk weekend logeren. Na de vierde of vijfde keer liet ze een tandenborstel, een nachtjapon en een paar pantoffels achter. Soms waren we vooraf een hele dag op huizenjacht geweest of een avond naar een film of een voorstelling. Zo zag ik samen met haar *Trainspotting*, *Secrets & Lies*, *Eline Vere* (ingeleid door haar vader), een dansvoorstelling met vijf naakte mannen en de opera *Carmen*. Na afloop gingen we meestal nog iets drinken en niet één keer moesten we dan zoeken naar een onderwerp om het gesprek gaande te houden, zoals de zwijgende stellen die om ons heen verveeld in hun halflege glas zaten te staren. Maar even graag bleven we gewoon thuis en huurden dan een video of gingen na het eten met een glas wijn op een kussen voor het haardvuur zitten, Fjodor tussen ons in als een hoogpolig vloerkleed. Aanvankelijk betrapte ik me erop dat ik op sommige momenten naar haar zat te staren als naar een schilderij van Klimt, dat op een onverklaarbare manier in mijn bezit was gekomen, maar weldra werd haar aanwezigheid in mijn huis vanzelfsprekend en lukte het me om ook op de dagen dat ze er niet was mijn eenzaamheid te vergeten en weer naar Mahler te luisteren zonder dat ik het gevoel had dat er met een hamer op mijn hart werd geslagen.

Wanneer ze bleef slapen was ik de volgende morgen altijd als eerste op en reed met de fiets naar de bakker voor verse broodjes of croissants, iets wat ik in mijn laatste jaren met Christine nooit meer had gedaan.

Soms zat Ava bij mijn terugkeer in haar nachtjapon met een kop koffie aan de keukentafel, 'helemaal zen', zoals ze zei, nadat ze had geslapen als een roos. Ze vond bij mij de rust die ze nodig had om haar leven weer op de rails te zetten, of toch om dat te proberen, want in haar ongeduld bleef ze beslissingen nemen die haar steeds terug naar afstuurden, waarna ze bij mij weer op adem moest komen. Maar ik had nooit het gevoel dat ze me gebruikte. We hielden elkaar in evenwicht. Zij had mij nodig en ik haar. We hadden elkaar ontmoet in hetzelfde diepe dal en zochten samen de weg die ons eruit zou leiden. Soms had zij een moeilijk moment, soms ik, zoals toen ik Christine belde daags voor ik haar zou terugzien in de rechtbank, ergens begin december. Ik wilde weten wat ze nog wenste van sommige van haar spullen die ik bij het opruimen had gevonden. Ze wilde alleen haar zwemdiploma's, een doos vol cassettebandjes (onder meer van Whitney Houston, Céline Dion en Marco Borsato) en een medaille die ze met school bij een handbaltoernooi had gewonnen. Al het andere dat herinnerde aan de tien jaar die we bij elkaar waren geweest – brieven, souvenirs, foto's, inclusief ons trouwalbum – hoefde ze niet en hoewel ze dat niet letterlijk had gezegd, leidde ik uit haar kordaatheid af dat dat alles wat haar betrof kon worden weggegooid. Ik was behoorlijk van slag na dat telefoontje, alsof ik zelf bij het vuil was gezet, en heb toen lang met Ava gebeld. Geen idee meer wat ze precies zei, maar daarna voelde ik me gesterkt, als iemand die moed was ingesproken alvorens ten strijde te trekken.

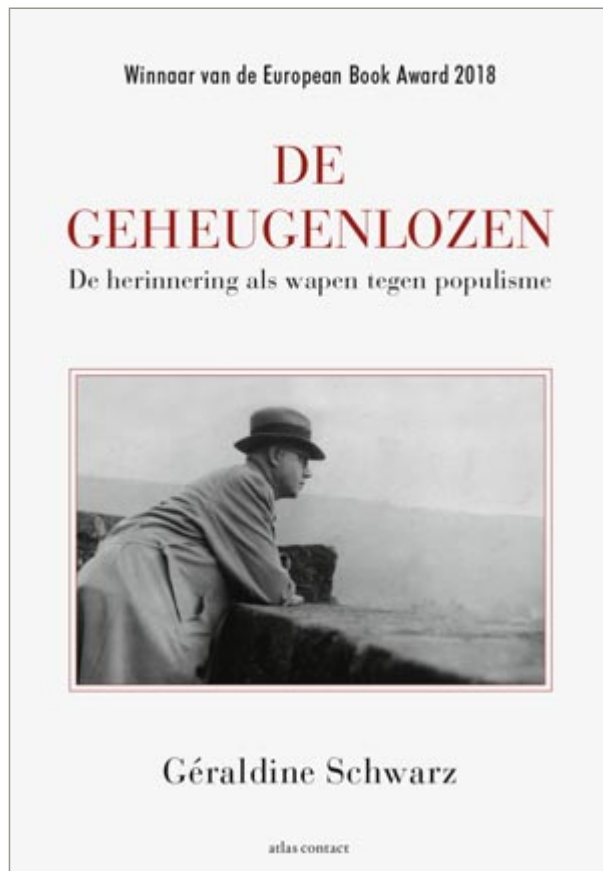
Versijnt in september 2019

EEN KRACHTIG
PLEIDOOI OM HET
VERLEDEN ONDER
OGEN TE ZIEN

GÉRALDINE SCHWARZ

DE GEHEUGENLOZEN

De geheugenlozen in het kort:

Géraldine Schwarz ontdekt op een dag dat haar Duitse grootvader in 1938 voordelig een Joods bedrijf heeft overgenomen. Na de oorlog verlangt de eigenaar, die zijn familie in Auschwitz verloor, herstelbetalingen. Karl Schwarz, zoals vele Duitsers, weigert zijn verantwoordelijkheid als meeloper te erkennen.

Hier begint de Duits-Franse auteur via drie generaties van haar familie haar lange, pijnlijke en spannende onderzoek naar de verwerking van het verleden die als fundament heeft gediend voor de Duitse democratie. Ook stelt ze vragen bij de omgang met het verleden in Frankrijk, waar haar andere grootvader als gendar-

me diende onder het Vichy-regime. Schwarz verbindt steeds haar familiegeschiedenis met de grote geschiedenis en legt met haar overvloedige bronnenmateriaal verrassende verbanden. *De geheugenlozen* is een krachtig pleidooi om het verleden onder ogen te zien. De auteur heeft speciaal voor deze editie een extra hoofdstuk geschreven over Nederland.

De pers over *De geheugenlozen*:

‘Dit is een echt opvallend, uniek document. Goed onderlegd, intelligent en van een grote eerlijkheid.’ – Radio France Culture

HET SPOOK VAN DE LÖBMANNNS

Het verleden, dat mijn grootouders voor altijd onder de puinhopen van het Derde Rijk begraven waanden, stak op een januariochtend in 1946 de kop weer op, toen Karl Schwarz een envelop uit de brievenbus haalde waarvan de naam van de afzender weinig goeds voorspelde: mr. Rebstein-Metzger, advocate – Mannheim. In de korte brief schreef de advocate dat haar cliënt, een zekere Julius Löbmann, woonachtig te Chicago, van Schwarz & Co. Mineralölgesellschaft ongeveer 11 000 Reichsmark eiste, en dat krachtens een in de Amerikaanse zone uitgevaardigde wet die bepaalde dat joden die onder het nationaalsocialisme van hun bezittingen werden beroofd, herstelbetalingen konden eisen.

Mijn vader noch zijn zus, die nochtans dol is op familieverhalen, hebben me ooit verteld over deze brieven wat hij teweegbracht. Ik wist dat Opa lid was geweest van de NSDAP en ik herinnerde me ook vaag dat de Mineralölgesellschaft aanvankelijk in joodse handen was geweest – vermoedelijk had mijn vader me dat verteld toen ik op school over het Derde Rijk begon te leren, maar ik was toen te jong om me voor de achtergronden van die onthulling te interesseren. Pas veel later, na een terloopse opmerking

van tante Ingrid, besloot ik de ordners te gaan bekijken die in de kelder lagen van het huurpand in Mannheim, dat na de dood van mijn grootouders familiebezit was gebleven. Tussen de vergeelde, maar nog duidelijk leesbare papieren vond ik een contract dat stipuleerde dat Karl Schwarz een klein olieproductenbedrijf had gekocht van twee

Géraldine Schwarz is een Duits-Franse onderzoeksjournaliste en documentatiemaakster. Dit is haar eerste boek.

Foto: © Astrid di Crollanza

LEESFRAGMENT

joodse broers, Julius en Siegmund Löbmann, en van hun eveneens joodse zwager, Wilhelm Wertheimer, met wiens zussen Mathilde en Irma zij getrouwd waren. Het bedrijf, Siegmund Löbmann & Co., bevond zich in de industriehaven van Mannheim, vlak bij de Neckar, in de Helmutzstraße 7a. Maar vooral de datum is belangrijk: augustus 1938, het jaar dat de Duitse joden definitief in de hel afdaalden, want in dat jaar begon de duizelingwekkende intensivering van vervolging en discriminatie en werden ze gedwongen hun bezittingen tegen een spotprijs van de hand te doen.

Ik ging op zoek naar de familie Löbmann, maar vond maar heel weinig over hen terug. Ik hoopte nazaten van Julius in Chicago te kunnen opsporen, waar hij woonde op het moment dat hij van mijn vader schadeloosstelling eiste. Er liep een rilling over mijn rug toen ik bij mijn zoektocht op internet een familie Loebmann aantrof in Chicago. Maar de lange lijst Loebmanns die ik vervolgens op de telefoongids van de stad vond sloeg mijn hoop de bodem in. Ik kon net zo goed een speld in een hooiberg gaan zoeken.

Ik richtte mijn blik dan maar op de Wertheimers, de familienaam van de derde eigenaar van Löbmann & Co., zwager Wilhelm. Zo stuitte ik op een artikel waarin een zekere Lotte Kramer, geboren Wertheimer, werd vermeld, een van de nog levende getuigen van de Kindertransporte, een reddingsactie waarbij tussen 1938 en 1940 meer dan 10 000 joodse kinderen uit Duitsland, Oostenrijk, Polen en Tsjecho-Slowakije naar Groot-Brittannië werden overgebracht. Ze bleek in een rusthuis in Peterborough te wonen, een stadje een uur ten noorden van Londen. Ze bevestigde de dochter te zijn

van Sophie Wertheimer, de zus van Irma en Mathilde, en was meteen bereid me te ontmoeten.

Lotte Kramer is vijftienentwintig. Ze is een kleine, tengere vrouw met verfijnde gebaren en hoffelijk zoals alleen Britten dat kunnen zijn. Ze had twee stoelen tegenover elkaar laten plaatsen, dicht genoeg opdat we elkaar konden horen, en ze vertelde me over haar leven en wat ze wist over de lotgevallen van de Löbmanns.

‘Mijn moeder Sophie en haar twee zussen hielden erg van elkaar,’ vertelt ze, terwijl ze een zwart-witfoto waarop drie jonge vrouwen te zien zijn van de muur haakt. Mathilde, de jongste, draagt een grote strik in haar haar en ook eentje om haar hals. Ze heeft een mooi vastberaden en open gezicht. Naast haar staat Irma, de oudste; ze draagt een gehaakte kraag die haar vermoeide, misschien wat droevige gelaatstreken opvrolijkt. Rechts zit Sophie, de jongste zus, met een medaille om haar hals en een onzekere blik waarin vage hoop doorschemert.

Lotte is in 1923 geboren in Mainz, een grote stad in Rijnland-Palts, waar ze ook is opgegroeid. Regelmatig reisde ze naar het ongeveer 100 kilometer verderop gelegen Mannheim om haar geliefde nicht Lore, de dochter van Siegmund en Irma Löbmann, te bezoeken. Ze herinnert zich de lange wandelingen in de tuinen aan de voet van de Wasserturm, het flaneren door de drukke straten en de onvermijdelijke Kaffee und Kuchen van haar tante Irma, ‘een geweldige kokkin’. ‘Soms gingen we samen op vakantie naar het platteland, naar Wollenberg, het geboortedorp van de Löbmanns, waar op een boerderij nog familie woonde.

De familiebanden waren hecht.’

De gezusters Wertheimer hadden drie broers: Siegfried, die in de jaren twintig naar de Verenigde Staten was geëmigreerd, Paul, die tijdens het naziregime naar Frankrijk vluchtte en Wilhelm, die begin jaren dertig in Löbmann & Co. investeerde om zijn zwagers Julius en Siegmund te helpen het bedrijf te redden, dat door de economische crisis van 1929 in zwaar weer terecht was gekomen. Dankzij die kapitaalinjectie kwam het bedrijf weer bovenop, maar het ging weer achteruit ten gevolge van de groeiende discriminatie die joodse bedrijven onder het nationaalsocialisme trof.

Toen Hitler aan de macht kwam was Lotte negen. In januari 1933 zwichtte de Rijkspresident, maarschalk Paul von Hindenburg, voor de druk van de toenemende electorale successen van de NSDAP, die in juli 1932 de grootste politieke partij van het land was geworden met een nationale score van 37 procent en die in november van datzelfde jaar 32 procent van de stemmen had behaald: hij benoemde de leider van de nazipartij, Adolf Hitler, tot kanselier. Die ontbond onmiddellijk de Rijksdag, schreef voor maart 1933 nieuwe parlementsverkiezingen uit en voerde een agressieve campagne getekend door louche machinaties, dreigementen en persie, met de bedoeling in het parlement een absolute meerderheid te behalen. Toch strandde hij op 43,9 procent.

In Mannheim, een stad waar de sociaal-democratische SPD en de communistische KPD traditioneel sterk vertegenwoordigd waren, telde de NSDAP eind jaren twintig niet meer dan een honderdtal leden. Maar door de economische crisis van 1929 verdrievoudigde het aantal werklozen en bij de

parlementsverkiezingen van juli 1932 werd de NSDAP met 29,3 procent van de stemmen de grootste politieke partij van de stad. Kort nadat de nazi's in 1933 aan de macht waren gekomen, maakten ze korte metten met de SPD en de KPD, verboden ze sommige kranten en dwongen ze de burgemeester van Mannheim toe te zien hoe de vlag van de Republiek werd verbrand, waarna de man in een ziekenhuis werd opgesloten. In één moeite door werd een vijftigtal joodse ambtenaren ontslagen, en dat zelfs nog voordat het regime wettelijk toestond ‘niet-arische’ ambtenaren, academici en wetenschappers inclus, uit hun ambt te ontheffen.

Al snel verspreidde zich in Mannheim, waar met haar 6400 leden de grootste joodse gemeenschap van Baden woonde, een nieuwe soort antisemitisme. De verandering was in de hele streek voelbaar. ‘Plotse-ling verscheen overal antisemitische propaganda, op straat, in de kranten, op de radio,’ herinnert Lotte zich. ‘Op een dag gingen we met onze klas naar een propagandafilm voor kinderen, het verhaal van een jongen die zich tot het nazisme bekeert. We waren erg onder de indruk, we wilden allemaal op hem lijken.’ Elke dag kwam ze op de terugweg van school langs het clubhuis van de Hitlerjugend. ‘Ik was jaloers, ik wilde erbij horen, ze zagen er zo gelukkig uit in hun uniform.’ Nog het meest verlangde dat kleine joodse meisje, dat op haar frêle schouders de last torste van de uitsluiting, de vernedering en de schaamte die haar gemeenschap te beurt vielen, naar normaliteit.

In haar uitstekende boek *Arisierung und Wiedergutmachung in Mannheim* legt historica Christiane Fritsche uit hoe, zonder dat nationale wetten dat rechtvaardigden, op

plaatselijk niveau allerlei antisemitische maatregelen werden genomen, en dat in een groot aantal sectoren. De handelskamer van Mannheim zette de toon door van af einde maart zijn joodse leden, dat wil zeggen de voorzitter zelf en een derde van de personeelsleden, te schrappen. Daarnaast werden in Mannheim en elders in Duitsland joden met een duizelingwekkende snelheid uit tal van instellingen en verenigingen van industriëlen, handelaren, advocaten en artsen gezet, en dit op eigen initiatief en zonder druk van buitenaf. Daarmee werden de joden in kwestie ook beroofd van cruciale professionele netwerken, werd hun reputatie schade berokkend, verloren ze hun clientèle en werden ze in een morele en financiële afgrond gestort.

Een ander middel om de joden te stigmatiseren en te isoleren waren oproepen tot boycot van joodse artspraktijken, ondernemingen en handelszaken, niet op nationaal, maar op lokaal niveau. Naziorganisaties en vertegenwoordigers van de NSDAP die eindelijk tot actie wilden overgaan, sloegen de handen in elkaar en riepen op 1 april 1933 de nationale dag van boycot van joodse winkels uit, een boycot die in de kranten en via aanplakbiljetten werd aangekondigd. Overall in het land vatten geüniformeerde SS- en SA-leden post voor winkels, warenhuizen, banken, advocatenkantoren en artspraktijken om de toegang te versperren, etalages te bekladden met antisemitische boodschappen, de samengetroefte menigte toe te spreken of te zwaaien met borden waarop stond: 'Deutsche! Wehrt euch! Kauft nicht bei Juden!' Veel winkels hadden hun deuren vergrendeld en hun metalen luiken neergelaten, omdat ze gewaarschuwd waren of omdat ze zoals elke zaterdag sab-

bat wilden vieren. Maar andere winkels werden geplunderd en vernield; joden werden afgeranseld. Zelfs al had de meerderheid niet actief deelgenomen, toch had deze dag aangetoond dat de burgers geen protest aantekenden tegen dit soort acties.

Een paar maanden later, legt Christiane Fritsche uit, liet het ministerie van Economie de Kamer van Koophandel en Industrie weten dat differentiëren tussen arische en niet-arische firma's niet mogelijk was, omdat de boycot van niet-arische firma's een flinke rem op de economische heropbouw zou zijn. Omdat joden een belangrijke rol speelden in de Duitse economie vreesden een aantal ministers en belangrijke nazi's in Berlijn dat de acties de economische heropleving en de daling van de werkloosheid zouden afremmen, en verzetten ze zich tot halverwege de jaren dertig tegen boycotts, totdat er een wet kwam die de boycotts legaliseerde. Maar op lokaal vlak werd dat beleid niet gevolgd.

Zo riep in Mannheim het plaatselijke naziblad *Hakenkreuzbanner* er dagelijks toe op om de 1600 joodse zaken in de stad te boycotten. Daarbij werden naam en adres genoemd, en soms ook die van de klanten die er nog steeds naartoe gingen; zij werden beschuldigd van ontrouw jegens de Führer. Christiane Fritsche heeft duizenden bladzijden van het dagblad doorgenomen en er tips gevonden voor de mannen om hun echtgenotes uit het hoofd te praten bij joden te kopen: 'Als je naar de jood gaat omdat hij zogenaamd goedkoper is in plaats van naar een fatsoenlijke Duitse neringdoende, kun je best met minder huishoudgeld toe.' De krant dreigde er ook mee de namen van de *Judenliebchen* te publiceren, vrouwen van wie gezegd werd dat ze be-

trekkingen onderhielden met joden. Dit soort intimidatiecampagnes misten hun effect niet in een middelgrote stad als Mannheim met zijn ongeveer 280 000 inwoners, waar laster meer impact had dan in een anonieme grote stad als Berlijn.

Een andere intimidatiemethode was valse geruchten verspreiden over de slechte hygiëne in de keuken van een restaurant of over de onzedelijkheid van een joodse bedrijfsleider. Soms leidde dat zelfs tot *Schmutzprozesse* op grond van valse beschuldigingen van zwendel, seksuele agressie of heling. Zelfs al werd de aangeklaagde vrijgesproken, nooit kwam hij er zonder kleerscheuren van af en meestal betekende het ook de ondergang van zijn bedrijf.

Vaak mochten joodse ondernemers niet deelnemen aan openbare aanbestedingen en werd hun de toegang tot beurzen geweigerd. Volgens andere plaatselijke richtlijnen mochten joden hun etalages voor Kerstmis niet met 'christelijke' versieringen decoreren, dus met engelen, een kerstboom, een kribbe, wat tot gevolg had dat ze het stigma 'niet-arisch' kregen en dat hun verkoop in deze cruciale feestperiode kelderde. Het uitverkoren doelwit waren de vier grote joodse warenhuizen in Mannheim. De stad bedreigde zijn ambtenaren zelfs met een boete als ze er inkopen zouden doen. Drie van die warenhuizen werden door de zware financiële moeilijkheden waarin ze verzeild raakten al in 1936 aan ariërs verkocht.

'Ik denk dat de Löbmans standhielden, want ik herinner me geen grote veranderingen in levensstijl als ik bij hen op bezoek ging. Dit gezegd zijnde: ze leefden eenvoudig, ze waren erg religieus, meer dan wij,' vertelt Lotte Kramer. Omdat de Löbmans

niet in de detailhandel zaten, werden ze waarschijnlijk minder dan anderen door de heksenjacht getroffen. Hun klanten waren minder zichtbaar dan degenen die een kleermakerszaak of een slagerij binnengingen, reden waarom ze zich wellicht minder gemakkelijk lieten intimideren door bedreigingen met laster.

Maar dit gold toch niet voor alle klanten, want de omzetzaling van Siegmund Löbmann & Co. vanaf 1933 – waarvan ik een overzicht aantrof in de paperassen van Opa – wijst erop dat ook zij te lijden hadden onder ontrouw van klanten die uit angst of antisemitisme handelden.

Aanvankelijk putte de Duitse samenleving haar enthousiasme voor het nationaalsozialisme meer uit een hernieuwd vertrouwen in de kracht van het vaderland dan uit de antisemitische obsessie van de nazieleiders, die schreeuwden dat slechts een Duitsland dat gezuiverd was van zijn 'niet-arische' elementen kon oprijzen uit zijn as, dankzij een volk dat door zijn raciale harmonie een in de geschiedenis van de mensheid ongekende kracht zou krijgen. Dat waanidee was pure mythologie, aangezien de Duitsers net als alle volken in de loop van de millennia voorafgaand aan de komst van Adolf Hitler en Joseph Goebbels – die overigens in generlei opzicht aan de morfologische criteria van de ariër beantwoordden – al talloze malen met andere volken waren vermengd.

Veel burgers hadden wel wat anders omhanden dan op joden jagen gewoon omdat ze joden waren. Maar toen al snel gelegenheden ontstonden om uit die intimidatiepraktijken persoonlijk voordeel te trekken, groeide het enthousiasme voor de rassens-

kwestie, en dat op alle maatschappelijk niveaus. Zo waren er zelfs in intellectuele kringen maar weinig hoogleraren, onderzoekers, advocaten of juristen te vinden die zich tegen de uitsluiting van joodse collega's verzetten: de betrekkingen die zo vrijkwamen waren een buitenkansje voor al degenen die daar vroeger geen toegang toe hadden gekregen omdat ze niet bekwaam genoeg waren.

Het geval van de filosoof Martin Heidegger, tot het einde van de oorlog lid van de NSDAP en tussen 1933 en 1943 rector van de universiteit van Freiburg, is een illustratie voor het klimaat dat in die tijd in universitaire kringen heerste, waar de meerderheid van de professoren voorstander was van quota om de oververtegenwoordiging van joden aan de universiteit en in het algemeen in de culturele en intellectuele wereld te beperken. In 1916 al schreef Heidegger in een brief aan zijn toekomstige echtgenote Elfride, een notoire antisemiete: 'De verjoodsing van onze cultuur en universiteiten is beslist schrikbarend.' Andere academici waren dan weer gewoon jaloers op het succes van hun joodse collega's.

De kans om zonder veel moeite concurrenten opzij te schuiven was ook een belangrijke verklaring voor het antisemitisme in de economische wereld. Sommige handelaren in Mannheim konden de verleiding om te profiteren van de moeilijke situatie waarin hun concurrenten waren beland niet weerstaan, en hingen in hun etalage de boodschap: 'Koop hier, in een Duitse winkel.'

In het nauw gebrachte joodse winkeliers haalden ten einde raad hun medailles uit de Eerste Wereldoorlog weer onder het stof vandaan en speldden die op hun jasje; anderen probeerden zich te redden door kor-

tingen aan te bieden of betalingen in termijnen voor te stellen, zelfs voor goedkope producten.

'Zelfs zonder wetten ter zake had zich in de weken volgend op de machtsgreep dus bij veel Duitsers duizelingwekkend snel een bewustzijnsverandering voltrokken: joods of arisch – het maakte opeens ook in het zakenleven heel wat uit,' luidt de analyse van Christiane Fritsche.

De discriminatie in het sociale leven was al net zo meedogenloos: joden mochten niet naar de bioscoop, naar bals, theaters of openbare zwembaden en hadden geen toegang tot gymzalen en allerlei soorten verenigingen. Er bestaat een foto waarop vrouwen en mannen in zwemkleding zichtbaar in paniek de pontons op de Rijn in Mannheim op rennen om aan de SA-paramilitairen te ontkomen die zich in de zomer van 1935 onder de badgasten hadden gemengd om joden af te ranselen.

Dit tafereel speelde zich af nog vóór de volgende, radicale stap werd gezet in het proces van uitsluiting van de joden: de Rassenwetten van Neurenberg, die de joden tot tweederangsburgers degradeerden en hen beroofden van hun rechten als burger van Duitsland.

Haar hele adolescentie lang was Lotte getuige van deze marginalisering van de joden. Ze herinnert het zich nog goed: 'In mijn klas waren we met vijf joden, en hoewel we niet erg met politiek bezig waren begrepen we dat de situatie er niet goed uitzag voor ons. We praatten er vaak over. Onze moeders waren veranderd, ze waren bezorgd, we moesten na school snel naar huis, moesten dicht langs de huizen lopen, mochten met niemand praten.'

Op een dag kreeg ze van haar ouders te horen dat ze niet meer naar de Duitse school mocht en voortaan naar een joodse school moest. 'De leerkracht was erg vriendelijk, hij verontschuldigde zich bij mijn ouders en stelde zelfs voor 's avonds bijles te geven als dat nodig mocht blijken.'

In maart 1936 hadden 1425 van de 6400 joden van Mannheim de stad verlaten; in heel Duitsland waren van een gemeenschap van meer dan een half miljoen ongeveer 150 000 joden weggetrokken. Waarschijnlijk waren dat de mensen die zich het meest bedreigd voelden omdat ze zich politiek hadden geëngageerd, die hun baan bij de overheid kwijt waren, geen vrij beroep meer konden uitoefenen of geconfronteerd werden met het faillissement van hun bedrijf. Paradoxaal genoeg waren zij later het lot dankbaar dat ze het eerste doelwit waren geweest, waardoor ze het land tijdig hadden verlaten.

Voor de Löbmanns, die er min of meer in geslaagd waren hun bedrijf overeind te houden, was vertrekken geen optie, evenmin als voor de meeste joden in Duitsland. Dit gold des te meer omdat dat zou betekenen dat ze zo goed als hun hele vermogen aan de nazi's moesten afgeven. Want het beleid van het Derde Rijk ten aanzien van de joden was van een perverse tegenstrijdigheid. Aan de ene kant wilden de nazi's hun het leven zo ondraaglijk maken dat ze geen andere keuze hadden dan te vertrekken, maar tegelijkertijd wierpen ze onoverkomelijke obstakels op voor hun vertrek. Zo steeg de belasting op deviezentransfer naar het buitenland voortdurend: van 20 procent in 1934 naar een wel heel erg ontmoedigende 96 procent in 1939. Daar kwam dan nog de

Reichsfluchtsteuer bij: vanaf een vermogen van 50 000 Reichsmark moesten de emigranten 25 procent van hun volledige vermogen en inkomen aan het regime afstaan. En banktegoeden en effecten mochten slechts na betaling van een hoge heffing naar het buitenland worden getransfereerd. Om nog maar te zwijgen van het ontmoedigende administratieve labyrint waarin je belandde als je van het Derde Rijk de berg papieren wilde krijgen die nodig waren voor een legale emigratie.

Maar eigenlijk was voor de joden de belangrijkste reden om te blijven het feit dat ze gewoon geen zin hadden om te vertrekken, en al helemaal niet naar Palestina, een halve woestijn met een dor klimaat en met een cultuur die mijlenver van de hunne stond. Want ze hielden innig van Duitsland.

Hoe kwam het dat de Löbmanns en de anderen gehecht bleven aan een land dat hen zo slecht behandelde en waarom waren ze niet gealarmeerd, terwijl vanuit huidig standpunt bekeken toch alle seinen op rood leken te staan?

In werkelijkheid waren de tekenen voor een ondernemersfamilie als de Löbmanns helemaal niet zo helder, want doordat er lange tijd geen nationale wetten waren tegen joodse bedrijven kon men de illusie koesteren dat het ondanks alles mogelijk was als jood in het Derde Rijk economisch te bestaan. Temeer omdat er, om de effecten van de plaatselijke boycot te verzachten, een parallelle economische wereld was ontstaan, die louter uit joodse economische actoren en hun klanten bestond.

Daar kwam dan nog een dosis zelfverblindings bij. Lotte Kramer, van wie de vader 'bleef herhalen dat hij niet wilde vertrek-

ken', legde me uit dat hun wil om te blijven zo sterk was dat een klein teken van solidariteit van de kant van de Duitsers volstond om hen gerust te stellen. 'Op school had ik een niet-joodse vriendin. Toen de joden van de school werden verwijderd, zei haar moeder tegen die van mij: "Ik wil dat onze dochters vriendinnen blijven." Het was mijn moeder die haar ervan moest overtuigen dat dat te gevaarlijk was. Maar dat soort reacties gaf mij weer vertrouwen.'

Men vertelde elkaar positieve verhalen, zoals dat van een echtpaar dat de politie wat op de mouw had gespeld om hun bedreigde burens te dekken, of dat van een anoniem pakje met medicijnen dat een joodse familie met zieke kinderen op de drempel had aangetroffen. 'Mijn ouders hadden erg goede, niet-joodse vrienden, Greta en Bertold, die toen de situatie verslechterde 's avonds laat langskwamen om te kijken of alles in orde was en die ons dingen toestopten die wij moeilijk konden krijgen. Daarbij liepen ze heel wat risico's.' Het drama is dat die brave mensen door goed te willen doen ongewild de joodse gemeenschap aanmoedigden om de moeder in te houden op een moment dat het nog mogelijk was om te ontsnappen uit een val waarvan niemand kon vermoeden hoe dodelijk die zou blijken.

Ik heb veel nagedacht over welk teken van solidariteit de harten van de Löbmanns moet hebben verwarmd, en ik geloof dat het de trouw van hun klanten was. Ik heb een lijst van meerdere bladzijden teruggevonden die Opa ontving toen hij hun bedrijf overkocht. De lange lijst van namen vertelt het verhaal van een ander Duitsland, dat van de mensen die hun loyaliteit niet overboord gooiden.

Lotte Kramer gaf me een andere verklaring voor hun illusie. 'Er heerste bij ons een zeker gevoel van normaliteit omdat binnen de joodse gemeenschap het leven gewoon doorging. Misschien dat op het platteland en in de dorpen het isolement sneller voelbaar was, maar in grote steden als Mannheim of Mainz konden we alle verbodsbepalingen vergeten omdat we alles onder ons deden. Je had de joodse school, de joodse sportclub, danslessen, feesten, concerten, veel vrienden... Je had ook de synagoge, die een grote rol speelde in de cohesie van de gemeenschap; de Löbmanns bezochten die regelmatig.'

Deze kleine elementen die Lotte Kramer aanreikte waren voor mij essentiële stukjes in de puzzel die me hielpen begrijpen waarom de Löbmanns, net als de grote meerderheid van de joden, tot op het laatste moment hadden willen geloven dat ze in hun land een normaal bestaan konden leiden, in afwachting van de dag dat de Duitsers weer bij zinnen zouden komen en hun vaderland zou ophouden de joden te verstoten, die het zoveel talenten hadden geschonken in de wetenschappen, de filosofie, de literatuur, de kunsten en de economie, talenten zonder welke Duitsland nooit zo had kunnen schitteren. Ze hadden zich uiteindelijk neergelegd bij de vernederende maatregelen. Dat liever dan emigreren.

Dat de Löbmanns uiteindelijk toch vertrokken betekent dat ze alle hoop verloren hadden. Vanaf 1936 begon het regime, dat tot dan toe geen *Entjudung* van de economie had nagestreefd uit angst het economische herstel in het gedrang te brengen, zijn koers te wijzigen. Nu de werkloosheid enorm was gedaald, werd de arisering van joodse bezittingen een nieuwe prioriteit. In 1938 voer-

de Berlijn het aantal maatregelen op om de joden die hun bedrijf nog niet hadden verkocht te dwingen het over te dragen aan ariërs.

Voor Siegmund Löbmann & Co. was de eerste klap dat de aankoopquota voor grondstoffen voor joden drastisch werden verlaagd, wat fataal was voor een handel in olieproducten. Daarna werden joden verplicht zich in te schrijven in een register en een gedetailleerd overzicht te geven van het geheel van hun bezittingen: vastgoed, bedrijfsvermogen, verzekeringen, effecten, contanten, sieraden, kunstvoorwerpen, tot de volledige huisraad toe. Vervolgens bepaalde een richtlijn dat alle joodse bedrijven als dusdanig identificeerbaar moesten zijn. Tegelijk nam de druk op de gemeenschap duizelingwekkend toe: politierazzia's, willekeurige opsluitingen, vernieling van synagogen...

Deze alarmerende ontwikkelingen moesten Siegmund en Julius ertoe hebben aangezet hun bedrijf van de hand te doen, om op die manier hun vertrek te kunnen financieren. Ze waren niet de enigen die in 1938 pessimistisch waren geworden: tienduizenden andere joden zetten in die periode hun bedrijf te koop, wat tot een enorm overaanbod leidde. Gelet op die context is meteen duidelijk wie van de twee in een machtspositie zat: de koper of de verkoper.

Het vooruitzicht om in zulke voor de koper gunstige omstandigheden een koopje te bemachtigen, moet hebben meegewogen in Karl Schwarz' besluit ontslag te nemen bij oliebedrijf Nitag, waar hij nochtans een goede betrekking als procuratiehouder en een comfortabel loon had, en waar hij zoveel respect genoot dat hij in 1935 in zijn be-

drijf verkozen werd tot vertegenwoordiger van de Deutsche Arbeiterfront, de onder NSDAP-controle staande arbeiders- en werknemersvereniging. Datzelfde jaar nam hij ook een partijkaart, misschien omdat het lidmaatschap wenselijk was voor zijn nieuwe verantwoordelijkheden, maar vast ook omdat hij wilde genieten van de voordelen ervan.

Het is onwaarschijnlijk dat hij het deed uit ideologische overtuiging. Want Opa was een hedonist, een levensgenieter die op zijn vrijheid gesteld was en weinig voelde voor het sadomasochistische machtsvertoon waarin het nationaalsocialisme uitblonk. De blinde discipline die het nazisme eiste was niets voor zijn onafhankelijke geest. Hij ging graag in z'n eentje skiën in de bergen boven Freiburg en kamperen aan de meren, waar hij zich kon overgeven aan zijn passie voor de *Freikörperkultur*: de cultuur van het vrije lichaam, nudisme dus, een beweging die eind negentiende eeuw in Duitsland was ontstaan. Bij Nitag moeten de gehoorzaamheid aan een baas, de routine van het bediendewerk en het vernederende wachten op een promotie als enige jaarlijkse opwinding hem zwaar gevallen zijn. Hij moet van onafhankelijkheid zijn gaan dromen, moet zijn gaan denken dat hij met zijn gewiektheid en vlotheid net zo goed voor eigen rekening kon gaan werken, temeer omdat hij in zijn jeugd in een laboratorium petroleum en paraffine had leren maken. Hij heeft het attest daarvan altijd bewaard. Er staat in: 'We zijn altijd tevreden geweest over het leiderschap, de vlijt en het gedrag van de heer Schwarz.'

Versijnt in mei 2019

COLSON WHITEHEAD

foto: © Michael Lionstar

Colson Whitehead schreef de internationale bestseller *De ondergrondse spoorweg*. Het boek werd getipt door het boekenpanel van DWDD en door Oprah Winfrey geselecteerd voor haar Book Club 2.0, en werd bekroond met de National Book Award, de Pulitzerprijs, de Arthur C. Clarke Award en een Carnegie Medal.

DE JONGENS VAN NICKEL

DEZE ROMAN
KRUIPT ONDER
JE HUID

De jongens van Nickel in het kort:

De zestienjarige Elwood Curtis werkt hard, haalt goede cijfers op school en is verzekerd van een plek op het plaatselijke *college* voor kleurlingen in zijn thuisstad Tallahassee, de hoofdstad van Florida.

Het zijn de beginjaren van de burgerrechtenbeweging, en Elwood gaat zijn toekomst vol vertrouwen tegemoet. Totdat hij vanwege een onschuldige vergissing op de Nickel Academy belandt, en zijn dromen wreed verstoord worden. Nickel is een tuchtschool, en Nickel is de hel op aarde. Met name de zwarte jongens worden aan het sadisme van hun witte bewakers uitgeleverd. Misbruik, marteling en corruptie zijn aan de orde van de dag; voor het minste vergrijp worden de jongens 'naar achteren' gebracht – vanwaar ze nooit meer terugkomen. In deze gruwelkamer is er voor Elwood één houvast: zijn vriend Turner, die door het leven gehard is en geen enkele ambitie koestert, behalve ontsnappen uit Nickel.

De jongens van Nickel is de hartverscheurende opvolger van de bekroonde internationale bestseller *De ondergrondse spoorweg*. In zijn nieuwe roman ontleedt Colson Whitehead een nog recenter duister hoofdstuk uit de Amerikaanse

geschiedenis: het tijdperk van de Jim Crow-rassenwetten in het Zuiden van Amerika, die volledige 'rassenscheiding' tot doel hadden en de burgerrechten van zwarte Amerikanen sterk beperkten. Het boek is gebaseerd op het waargebeurde verhaal van misstanden en misbruik op de Arthur C. Dozier School for Boys.

PROLOOG

Zelfs na hun dood zorgden de jongens nog voor overlast.

De geheime begraafplaats lag aan de noordzijde van het schoolterrein, in het oneffen, met hoog opschietend gras begroeide stuk grond tussen de oude werkschuur en de vuilstortplaats van de school. In de tijd dat ze op Nickel nog koeien hielden en melk verkochten aan klanten uit de omgeving had het als weiland gediend. Die melkveehouderij was door de staat Florida in het leven geroepen om de onderhoudskosten voor de jongens minder op de belastingbetaler te laten drukken. De projectontwikkelaar van het kantorencomplex had het terrein voorbestemd als lunchplaza, met vier waterpartijen en een betonnen muziektent waar zo nu en dan een optreden kon plaatsvinden. De ontdekking van de lichamen was een dure streep door de rekening van het vastgoedbedrijf dat wachtte op groen licht na de milieurapportage, en van de openbare aanklager die onlangs een onderzoek naar de verhalen over misbruik had afgerond. Nu moest er een nieuw onderzoek worden gestart naar de identiteit van de doden en de wijze waarop ze om het leven waren gekomen, en het viel met geen mogelijkheid te voorspellen wanneer die vermaledijde plek helemaal zou zijn afgegraven en geruimd, en het verleden zou zijn uitgewist, iets wat – daar was iedereen het over eens – al veel eerder had moeten gebeuren.

Alle jongens wisten van de gruwelplek.

Maar er was een studente van de University of South Florida voor nodig om ook de rest van de wereld ervan op de hoogte te stellen, tientallen jaren nadat het lichaam van de eerste jongen daar in een dichtgeknoopte aardappelzak was gedumpt. Toen haar gevraagd werd hoe ze de graven had ontdekt zei Jody: 'De grond zag er raar uit.' De verzonken aarde, het welig tierende onkruid. Jody en de andere archeologiestudenten van de universiteit waren al maandenlang bezig geweest met opgravingen op de officiële begraafplaats van de school. De staat Florida kon zich pas van het perceel ontdoen als alle stoffelijke resten naar behoren waren herbegraven, en de archeologiestudenten hadden veldwerkpunten nodig. Met behulp van piketpaaltjes en draad hadden ze het terrein opgedeeld in vlakken, waarin ze met troffels en zwaarder materieel aan het graven waren geslagen. Nadat ze de aarde hadden gezeefd lagen de botten, riemgespen en frisdrankflesjes als raadselachtige bewijsstukken verspreid in de bakken met vondsten.

De jongens van Nickel hadden de officiële begraafplaats Boot Hill gedoopt, naar de gelijknamige begraafplaatsen waar de omgekomen *gunslingers* (die immers in hun boots waren gestorven) werden begraven in de wildwestfilms waar ze op zaterdagmiddagen in de bioscoop van hadden gesmuld voordat ze naar de tuchtschool werden verbannen en er een einde kwam aan dat soort tijdverdrijf. Generaties later bleek dat de naam was blijven hangen bij de studenten

van de University of South Florida, die nog nooit van hun leven een western hadden gezien. Boot Hill lag net aan de andere kant van de lange glooiing aan de noordzijde van het schoolterrein. Op zonnige namiddagen viel het licht op de witte betonnen x'en die de graven markeerden. In twee derde van de kruisen stond een naam gekerfd, de overige waren naamloos. Identificatie was moeilijk, maar de onderlinge wedijver van de jonge archeologen zorgde voor een gestage voortgang. Met behulp van het schoolarchief, dat overigens allesbehalve volledig was en nogal lukraak in elkaar zat, wist men niettemin vast te stellen wie WILLIE 1954 was geweest. De verkoelde resten waren afkomstig van degenen die waren omgekomen bij de brand in het woonblok in 1921. Aan de hand van overeenkomsten van hun DNA met dat van nabestaanden – althans voor zover de studenten die hadden weten te traceren – werden de doden weer verbonden met de wereld der levenden, die zonder hen was blijven doordraaien. Van de drieënveertig lijken bleven er zeven naamloos.

De studenten legden de witte betonnen kruisen op een grote hoop naast de plek waar de opgravingen werden verricht. Maar toen ze op een ochtend terugkwamen om verder te werken bleek iemand ze tot puin en gruis te hebben geslagen.

Boot Hill gaf zijn jongens een voor een prijs. Jody was opgetogen toen ze bij het schoonspuiten van een stuk of wat voorwerpen uit een van de sleuven haar eerste botresten tegenkwam. Professor Carmine legde haar echter uit dat het dunne botje in haar hand hoogstwaarschijnlijk van een wasbeer of een ander klein dier was geweest. Op de geheime begraafplaats had ze

meer succes. Die vond Jody toen ze over het terrein zwierf op zoek naar bereik voor haar mobiele telefoon. De professor viel haar bij in haar vermoeden vanwege de onregelmatigheden die ze op Boot Hill al hadden aangetroffen: al die gebarsten en ingedeukte schedels en de met hagel doorzeefde ribbenkasten. Als de stoffelijke resten van de officiële begraafplaats al verdacht waren, wat was er dan gebeurd met de lijken die in de ongemarkeerde aarde lagen? Twee dagen later werden de vermoedens door lijkenhonden en radarbeelden bevestigd. Geen witte kruisen, geen namen. Enkel botten die lagen te wachten tot iemand ze zou vinden.

'En dat noemden ze een school,' zei professor Carmine. Je kunt heel veel verbergen in een stuk land, in de aarde.

Een van de jongens of een van hun verwanten lichtte de media in. Op dat moment hadden de studenten, na alle gesprekken die ze met hen hadden gevoerd, een band gekregen met sommige van de jongens. Die deden hen denken aan knorrige ooms en stugge types uit hun vroegere buurten, mannen die wel wat ontdooiden als je ze beter leerde kennen, maar tot wier harde kern je nooit echt doordrong. De archeologiestudenten vertelden de jongens en de familieleden van de dode jongens die ze hadden opgegraven over de vondst van de tweede begraafplaats, waarna een lokaal radiostation in Tallahassee er een reporter op afstuurde. Een hele hoop jongens hadden al veel eerder verteld over de geheime begraafplaats, maar zoals altijd met Nickel werden ze pas geloofd toen iemand anders het ook zei.

De landelijke pers pikte het verhaal op en voor het eerst werd de tuchtschool serieus

onder de loep genomen. Nickel was inmiddels drie jaar dicht, wat verklaarde waarom het terrein er zo verwilderd bij lag en, zoals je mocht verwachten, door jeugdige vandalen was toegetakeld. Zelfs de meest onschuldige plekken, zoals een eetzaal of het sportveld, maakten een sinistere indruk, zonder dat er fotografische trucjes hoefden te worden toegepast. De beelden waren verontrustend. In de hoeken bewogen zich sidderende schaduwen en elke vlek of smet zag eruit als opgedroogd bloed. Alsof elk beeld dat door de videocamera was vastgelegd met zijn meest duistere kant naar buiten trad, want je filmde het Nickel dat je zag, maar wat op beeld stond was het onzichtbare Nickel.

Als dat al gebeurde met de onschuldige plekken, hoe moesten de schuldige plekken er dan wel niet uitzien?

Jongens van Nickel waren goedkoper dan meisjes van plezier en je kreeg meer waar voor je geld, althans dat werd gezegd. De afgelopen jaren hadden sommige van de oudleerlingen steungroepjes opgericht en zich via het internet georganiseerd. Ze kwamen bij elkaar in wegstaurants en McDonald's, of troffen elkaar na een uur rijden bij iemand thuis rond de keukentafel. Gezamenlijk bedreven ze hun eigen virtuele archeologie, waarbij ze door de decennia heen groeven en de scherven en voorwerpen uit die tijd aan het licht brachten. Ieder zijn eigen stukken. Hij zei altijd: *Bij jou kom ik straks nog wel langs. Die wankele trap naar de kelder in het schoolgebouw. Het bloed sopte tussen mijn tenen in mijn gympen.* Dergelijke fragmenten werden bijeengebracht ter bevestiging van een gedeelde duistere geschiedenis. Als het voor jou geldt, geldt het ook voor iemand anders en sta je niet langer alleen.

Big John Hardy, een gepensioneerde tapijtverkoper uit Omaha, hield een website bij voor de jongens van Nickel waarop de jongste ontwikkelingen werden vermeld. Hij hield de anderen ervan op de hoogte hoe het stond met de petitie waarin om een nader onderzoek werd verzocht, en met de excuusverklaring van de overheid. Een knipperende digitale widget hield de vorderingen bij van de inzamelingsactie ten bate van het voorgestelde gedenkteken. Als je Big John jouw verhaal over de tijd op Nickel mailde, zette hij het op de site met je foto erbij. En als je je familie dan een link naar de site stuurde wilde dat zoveel zeggen als: dit heeft mij gevormd. Een verklaring en een verontschuldiging ineen.

De jaarlijkse reünie, die nu voor de vijfde keer gehouden werd, was zowel vreemd als vereist. De jongens van toen waren inmiddels mannen op leeftijd, die getrouwd waren of gescheiden, en kinderen hadden waar ze wel of niet mee omgingen en bangige kleinkinderen die soms werden meegebracht of die ze juist niet mochten zien. Soms hadden ze, nadat ze Nickel hadden verlaten, een vrij normaal leven bij elkaar weten te scharrelen en soms waren ze er nooit in geslaagd zich aan te passen aan de wereld van de gewone mensen. De laatsten die een merk sigaretten rookten dat je nergens meer zag, te laat om nog iets aan de zelfhulphausse te kunnen hebben, en steeds op het punt van verdwijnen. Gestorven in de gevangenis, weggrottend in een kamer die ze per week huurden of doodgevroren in het bos na het drinken van terpentijn. De mannen troffen elkaar in de vergaderzaal van de Eleanor Garden Inn voordat ze gezamenlijk naar Nickel reden voor de plechtige rondgang. In sommige jaren voel-

de je je sterk genoeg om het betonnen pad af te lopen in de wetenschap dat het naar een van de plekken leidde die je hadden beschadigd, en in andere jaren niet. Je vermeed een gebouw of ging er juist de confrontatie mee aan, afhankelijk van de vraag of je je er die ochtend tegen opgewassen voelde. Na elke reünie zette Big John voor degenen die niet mee hadden gekund een verslag van de dag op de site.

In New York woonde een oud-leerling van Nickel die de naam Elwood Curtis droeg. Hij zocht zo nu en dan op het internet naar informatie over de vroegere tuchtschool om te zien of er nog nieuwe ontwikkelingen waren, maar aan de reünies nam hij nooit deel en om tal van redenen had hij zijn naam ook nooit op de lijsten gezet. Wat had het voor zin? Volwassen mannen. Die elkaar om de beurt een papieren zakdoekje aanreikten?

Een van de anderen zette een verhaal op de site over de avond dat hij zijn auto voor het huis van Spencer had geparkeerd en urenlang naar de ramen had zitten kijken en naar de silhouetten die zich binnen aftekenden, tot hij zichzelf de wraakoefening uit het hoofd had gepraat. Hij had eigenhandig een leren strop gemaakt die voor de onderdirecteur was bestemd. Elwood kon er met zijn verstand niet bij. Als je zoveel moeite had gedaan kon je net zo goed doorpakken.

Toen ze de geheime begraafplaats vonden wist hij dat hij er weer naartoe moest. Het cederbosje achter de tv-verslaggever deed zijn huid weer gloeien en herinnerde hem weer aan het gekrijs van de krekels. Het was helemaal niet ver weg. Dat zal het nooit zijn.

Verschijnt in juni 2019

'ELKE PAGINA
STAAT IN BRAND.'
– DWDD-
BOEKENPANEL

De pers over *De ontembare*:

'Spannende, veelstemmige roman, doorspekt met mythen en legenden uit de hele wereld.' – *de Volkskrant*

'*De ontembare* is duizelingwekkend. Een voortrazende roman, die soms vertraagt met korte stukken met mythes, legenden, woordenlijsten en poëzie die Arriaga's verhaal extra lagen geven. [...] Epische roman.' – *Het Parool*

GUILLERMO ARRIAGA

DE ONTEMBARE

Guillermo Arriaga is wereldwijd bekend als scenarioschrijver van succesvolle films als Babel en 21 Grams. Net als zijn films gaat de nieuwe roman van Arriaga, De ontembare, over verlies, liefde en wraak. Tijdens een leesclub bij Uitgeverij Atlas Contact konden 40 lezers hem vragen stellen.

De ontembare in het kort:

De ontembare is een overdonderende roman die onlangs werd verkozen tot DWDD-Boek van de Maand. Juan Guillermo's rauwe leven speelt zich af op de daken van Mexico-Stad. De dood van zijn oudere broer is een enorme klap voor hem. Vier jaar later zijn ook zijn ouders en grootmoeder dood. Hij wil wraak nemen voor de moord op zijn familie, gepleegd door een club fanatiek religieuze jongens uit zijn wijk. Duizenden kilometers verderop jaagt een geobsedeerde Inuit op een beruchte grijze wolf in het hoge noorden van Canada. Zon, stof en lawaai wisselen zich af met sneeuw, ijs en oorverdovende stilte in een originele, heel persoonlijke, veelomvattende en filmsche roman.

Foto: © Bernardo Flores

Guillermo Arriaga is bekend als de scenarioschrijver van onder andere de veelbekroonde films *Amores Perros*, *21 Grams* en *Babel*.

INTERVIEW MET GUILLERMO ARRIAGA

DOOR: TAÏS VEZO

Een dag voor je komst is De ontembare benoemd tot DWDD-Boek van de Maand. Volgens het panel is De ontembare het ultieme boek over schuld en boete. Ben je het daarmee eens?

De ontembare gaat over de 14-jarige Juan Guillermo, die zich niet laat temmen door het leven. Zijn broer wordt op gewelddadige wijze vermoord door een stel religieuze fanaten. Als vier jaar later ook zijn ouders, grootmoeder en zelfs zijn huisdieren sterven dan wil hij maar één ding: wraak. Veel lezers denken dat mijn roman ook draait om geweld en wraak. Zo zie ik het echter niet. De ontembare gaat over liefde. Niet op een sentimentele manier, maar liefde in haar rauwste vorm. Verlies kun je alleen te boven komen door liefde en vriendschap. Wat gebeurt er als een tiener zich staande moet houden in Mexico-Stad, omringd door de verleiding van corruptie, geweld en criminaliteit? Dat vond ik interessant.

Jij bent opgegroeid in Mexico-Stad. In hoeverre is het een autobiografische roman?

Ik ben in een buurt opgegroeid zoals omschreven in *De ontembare*. Mijn familie beschrijf ik min of meer. Al moet ik daarbij wel zeggen dat mijn broer Carlos geen drugsdealer is. Hij is een wetenschapper. Carlos is ook beledigd, omdat mensen nu kunnen denken dat het personage [Carlos] op hem is gebaseerd. Mijn roman is echter geen autobiografie. Het is een roman gebaseerd op waargebeurde feiten die nooit hebben plaatsgevonden. Mijn jeugd heb ik wel verwerkt in de roman, maar nooit letterlijk. Zo heb ik inderdaad een keer een man van een hoog dak zien vallen. In *De ontembare* valt de vriendin van het

hoofdpersonage van een huis en raakt ernstig gewond. De wolf in mijn roman lijkt weer erg op een wilde hond die ik vroeger had.

En de religieuze fanaten?

Deze jongens zijn inderdaad geïnspireerd op mijn verleden. Tot mijn negende was ik katholiek, maar daarna heeft mijn vader het geloof afgezworen. Toen besloot ik om ook atheïst te worden. De religieuze jongens uit mijn buurt nodigden mij uit voor

‘De ontembare gaat over liefde. Niet op een sentimentele manier, maar liefde in haar rauwste vorm.’

bijeenkomsten. Ze lokten mij met chips en Coca-Cola, waar ik overigens nog steeds gek op ben. Algauw kreeg ik expliciete filmpjes te zien van geaborteerde foetussen terwijl ik niet tegen abortus was. Mijn mening werd niet geaccepteerd. Er was namelijk maar één waarheid, die van Jezus Christus, zoals zij die interpreterden. Toen wist ik dat ik daar niets te zoeken had. Het was een groep gewelddadige jongens, maar ik was voor Mexicaanse begrippen erg lang voor mijn leeftijd en ik had altijd een mes op zak. Het was geen gevaarlijke buurt. Ik raakte simpelweg snel in de problemen. Net als de personages uit *De ontembare*.

Je schrijft zowel filmscenario's als romans. Is het schrijffproces vergelijkbaar?

Als ik een roman schrijf dan zie ik het niet in mijn hoofd als een film voor me afspeelen. Zoals wel het geval is bij een filmscenario. Mijn films hebben overigens wel de complexiteit van een roman. De structuur is vergelijkbaar, maar het schrijffproces is wel echt anders. *De ontembare* is overigens bijna onmogelijk te verfilmen, omdat zoveel plaatsvindt in het hoofd van de personages. Stel je een scène voor dat Amaruq cirkels loopt in de sneeuw. Dan kunnen we niet zien dat hij eigenlijk in zijn gedachten praat met zijn opa. Als ik een filmscenario schrijf dan zie ik wel gelijk de film voor me. Sommige dingen hoef je dan niet te beschrijven, dat

‘Ik raakte simpelweg snel in de problemen. Net als de personages uit De ontembare.’

laat je gewoon zien. Als een zweetdruppel van iemands voorhoofd druppelt dan is de camera gericht op het hoofd. Of een scène waarin een man een vrouw kust in haar nek en dan zijn tong in haar oor stopt. Dan is de camera daarop gericht.

Een groot deel van de roman speelt zich af in Mexico-Stad, maar ook duizenden kilometers verderop in Canada. Ben je daar geweest?

Nee, daar ben ik echt te lui voor. Ik was echter in Nieuw-Zeeland om te jagen in de sneeuw en daar heb ik de inspiratie vandaan gehaald voor de scènes in Canada. De roman speelt zich inderdaad af in Mexico-Stad, waar je Juan Guillermo leert kennen. Daarnaast loopt ook de verhaallijn van de jager Amaruq, die geobsedeerd is door een wolf die hij wil temmen, doden. Uiteindelijk komen de verhaallijnen

bij elkaar, maar tijdens het schrijffproces wist ik dat eerlijk gezegd niet. Ik had geen idee waar het verhaal naartoe ging. Het is zoals William Faulkner, die schreef over het boerenbestaan terwijl hij zelf geen boer was. Ik schrijf simpelweg wat me te binnenschiet. Als het buiten koud is dan is het ook koud in mijn roman. Alles wat mij gedurende de dag overkomt kan zijn weg vinden in een verhaal. Zelfs nu ik in Nederland ben, schrijf ik iedere dag. Wie weet komt in mijn volgende roman Nederland aan bod.

NINO HARATISCHWILI

Foto: © Danny Mer Solsuchstelle

Nino Haratischwili schreef onder andere het veelgeprezen boek *Het achtste leven* (voor Brillka). Hiermee won ze de Independent Publishers' Hotlist Prize.

DE KAT EN DE GENERAAL

Vergeet de moraal, Alexander, vergeet haar. Vergeet Dostojevski en vergeet elke fabel met aan het einde altijd het zegevierende goede. Dat is allemaal onzin. Zo gaat het niet. Althans niet bij ons.

VOOR DE
LIEFHEBBERS VAN
HET ACHTSTE LEVEN
(VOOR BRILKA)

De kat en de generaal in het kort:

Berlijn, 2016: Een Russische oligarch, Alexander Orlow, die 'de Generaal' wordt genoemd, is samen met zijn negentienjarige dochter Ada een nieuw leven begonnen in Berlijn. Maar met haar groeiende aantal vragen over zijn verleden en de Tsjetsjeense oorlog komen de herinneringen bij hem terug. Tsjetsjenië, 1995: Noera is zeventien wanneer een Russische legereenheid in de buurt neerstrijkt. Met het uitbreken van de eerste Tsjetsjeense oorlog versplintert haar droom om de benauwdheid van haar geboortedorp te kunnen ontvluchten. Berlijn, 2016: Alexander Orlow beseft dat het verleden hem zal blijven achtervolgen en dat het tijd is voor de afrekening. Maar daar heeft hij 'de Kat' voor nodig, een koppige actrice van Georgische afkomst...

In *De kat en de generaal* brengt Haratischwili de afgronden in beeld die tussen de brokstukken van een Sovjetrijk in verval zijn ontstaan. Een psychologisch zeer ge-

laden schuld-en-boeteroman over oorlog tussen landen en oorlog in de hoofden en harten.

DE KAT EN DE GENERAAL

Op hetzelfde moment hoorde ze een auto toeteren en in de verte klonk een kreet, een mannenstem. Ze keek om zich heen, van de kant van de ael kwam een auto aanrijden, nee, het waren er twee, plotseling ging het getoeter over in onafgebroken, enerverend lawaai, daarna weer kreten. Ze bleef staan en probeerde in de verte iets te onderscheiden om erachter te komen waar die herrie vandaan kwam, maar dat was helaas onmogelijk, ze kon geen samenhang, geen zin ontdekken in de drukte en het kabaal. Ze probeerde door te lopen, maar nu kwam er ook van de andere kant een auto aanscheuren, een vuile terreinwagen raasde langs haar heen. Uit het raam staken vlaggen van de Tsjetsjeense Republiek Itsjkerië en jongemannen in legerjas brulden iets vanaf de achterbank. Er volgden nog twee auto's, deze keer oude Lada's, ook die toeterden onafgebroken en de mannen die erin zaten schreeuwden leuzen en patriottische slogans. In een paar seconden was de gewone rust in de bergkloof verstoord door een onbegrijpelijk, vreemd lawaai en een hectisch tumult.

Ze probeerde de gezichten te herkennen, maar zonder resultaat, het was te donker, bovendien werd ze verblind door de koplampen. Ze ging aan de kant en hoopte dat de verwarrende karavaan snel voorbij zou zijn. Maar het tegendeel was het geval: als een leger mieren doken er van alle kanten steeds meer auto's op, die door de kloof raasden. Ze vroeg zich af of er ergens een feest was, een uitbundige bruiloft in het naburige dorp misschien, maar die vlaggen,

dat gebrul en al die jongemannen – het was allemaal verdacht, niets daarvan wees op een feest. Toch had de stemming die opkwam iets prikkelends en opwindends, even liet ze haar blik rondwalen: het spel van de koplampen, het opduiken en verdwijnen van de lichten had iets onwezenlijks naast het eeuwige, gelijkmatige geruis van de rivier.

Plotseling hoorde ze iemand haar naam roepen, ze kromp ineem van schrik en keek om zich heen wie haar riep, maar er waren inmiddels zoveel auto's, er had zich bijna een hele colonne gevormd, een colonne van voertuigen die om het hardst reden. Ze kneep haar ogen half dicht en draaide haar hoofd heen en weer, terwijl ze de zak meel steeds stijver tegen zich aan drukte.

'Noera, Noera!' brulde iemand door de zee van ronkende motoren en gierende banden, door het getoeter, geschreeuw en zelfs gezang. Eerst dacht ze dat Moesa met de auto van zijn vader was teruggekomen om haar naar huis te brengen, maar toen herkende ze de krassende stem van Roestam, haar oudste neef, en ze wist niet of ze opgelucht of teleurgesteld moest zijn. Hij reed in de gele, gammele Zjigoeli van zijn vader en had het raampje omlaaggedraaid. Vreemd genoeg was hij zonder die idiote testosteronbommen van broers en vrienden van hem.

'Instappen, vlug instappen!' schreeuwde hij door het open raampje en hij kwam met piepende banden langs de weg tot stilstand. Ze wipte gauw op de rijdersstoel en voor ze het portier had dichtgedaan, trok hij alweer op.

'Ik ben al meer dan een halfuur naar je op zoek! Ben je gek geworden? Waarom neem je de hoofdweg?'

Hij maakte een opgewonden indruk, hij stak een sigaret op, hoewel hij in het bijzijn van zijn vader niet rookte en dit de auto van zijn vader was. Typisch Roestam om daar niet bij stil te staan, schoot het door haar heen, maar ze was blij dat het warm was in de auto.

'Wat is er dan aan de hand? Waarom ben je naar me op zoek? Nana wist toch waar ik was...'

'Heb je het niet gehoord?'

Ze schudde haar hoofd, op hetzelfde moment zette hij de autoradio aan. Eerst kwam het bekende geruis, hier in de kloof viel het niet mee om een zuivere frequentie te vinden, niet zelden zag je geïmproviseerde, verbogen, met tape aan elkaar geplakte antennes, die in de eeuwige zoektocht naar een goed hoorbare zender met veel moeite in elkaar waren gezet.

Twee terreinwagens kwamen hun met hoge snelheid tegemoet, Roestam remde en leunde uit het raampje.

'Salam aleikum, broeder!' schreeuwde iemand.

'Masjallah,' antwoordde Roestam.

'Vrijheid voor het Tsjetsjeense volk!' brulden de mannen, van wie ze het gezicht in de andere auto niet kon zien.

'Vrijheid!' antwoordde Roestam iets ingehoudener.

Ze riepen nog meer leuzen, maar ze luisterde niet meer, want ze hadden net even ontvangst en uit de radio kwamen woorden als 'intocht', 'dienstplicht', 'militaire interventie', 'president van de Russische Federatie'. Haar knieën begonnen te knikken. Ze durfde de gedachte die zich al die tijd aan

haar opdrong niet toe te laten. Pas nadat Roestam weer gas had gegeven en ze van de hoofdweg links afsloegen, het zijweggetje naar hun boerderij in, dat gelukkig uitgestorven was en helemaal in het donker lag, durfde ze de vraag te stellen: 'Is het oorlog?'

'Ja.'

Ze was blij dat Roestam niets vroeg en haar ook niet zoals anders de les las. Zwigend bracht hij haar thuis. Voor de deur stonden talloze paren schoenen. De woonkamer zat vol met buurvrouwen, ook haar tante, Roestams moeder, was er en drukte de verwarde Asma tegen zich aan. De oude Rabiät, de koningin van de imkers, zoals ze schertsend werd genoemd, liep met haar handen op haar rug geluks- en vredesspreuken te prevelen. Zelfs de Gazoejvs waren gekomen.

De mannen waren weg, waarschijnlijk zaten die allemaal bij de moefiti, of misschien was de raad der oudsten bijeengeroepen.

Ze deed haar schoenen uit, ging naar binnen, knikte de vrouwen toe en boog eerbiedig haar hoofd voor Rabiät. Rabiät glimlachte tegen haar, ze leek duidelijk opgelucht dat ze terecht was, maar de afkeuring in haar blik omdat ze op haar zeventiende nog altijd geen hoofddoek droeg, was Noera niet ontgaan. Waarschijnlijk troostte ze zich met de gedachte dat het, als ze eenmaal getrouwd was, wel afgelopen zou zijn met dat onbedekte hoofd.

'Waar heb je gezeten? We bestierven het haast van angst,' jammerde haar moeder terwijl ze op haar afkwam.

'Ik wist het niet, ik heb niets gehoord, hoe moest ik nou weten...'

Zachtjes herhaalde ze die zinnen, als verdoofd. En misschien was ze ook wel verdoofd, misschien was haar lichaam wijzer en beschermde het haar op die manier. Ze

voelde niets, er drong niets tot haar door, opeens was er een afstand tussen haar en wat er om haar heen gebeurde.

‘Goddank ben je weer thuis!’ riep nu ook haar tante en ze drukte een kus op haar voorhoofd. Ze was niet gewend dat al die vrouwen zo blij waren haar te zien, meestal waren de reacties die ze opriep tegenstrijdig.

De enige die een duidelijk, levendig en verre van verdoofd gevoel bij haar opriep, was haar tienjarige zusje Asma, dat ze, zoals altijd wanneer ze elkaar zagen, een knipoog gaf. Juist nu was het belangrijk in het bijzijn van iedereen naar haar te knipogen, het meisje was bang, dat zag ze aan haar wijd opengesperde ogen, ook al deed ze nog zo haar best om het te verbergen, Noera kon zien hoe gespannen en onzeker ze was. Ze moest haar moed inspreken, haar met kleine gebaren duidelijk maken dat alles in orde was, dat ze niets te vrezen had.

Haar mooie zusje – wat wilde ze graag dat de wereld zich aan haar van de beste kant liet zien. Wat was het jammer dat Asma nog te klein was toen Natalja Ivanovna met haar videocassettes en haar magische krachten in de kloof kwam. Wat zou ze alles wat ze had geleerd graag aan het meisje doorgeven, haar al die films laten zien en over al die plaatsen vertellen. Ze verdiende het, ze verdiende zoveel lachen en dansen, zoveel taarten en kersen, zoveel bloemen en luchtige kleren, zoveel reizen en kansen, zoveel inzicht en vreugde.

Ze liep naar de keuken, waar de oudste van de zussen Gazoejev de kwark voor de tsjepalgasj klaarmaakte.

‘Ah, het goede meel...’ was alles wat ze zei terwijl ze de zak meel van Noera aanpakte. In de verte blafte een hond. De sfeer in huis

drukte op je hoofd alsof je een helm had opgezet. Het getoeter van de hoofdweg was weggestorven en weer was de omgeving in de greep van de machtige stilte, die alleen werd verbroken door het ruisen van de rivier en die typerend was voor dit uur van de dag.

Zus Gazoejev begon een gesprek met haar, wat inhield dat ze meestal zelf aan het woord was en van Noera alleen af en toe een knikje of een ‘Ja, ja, verschrikkelijk allemaal’ verwachtte, maar Noera zag haar kans schoon, wendde zich af om haar handen te wassen en liep de keuken uit. Ze deed haar regenlaarzen aan en ging door de achterdeur naar buiten. Het erf lag er vredig bij. Alsof alles wat zich daar bevond, niets te maken had met wat er binnen gebeurde. Alsof het twee totaal verschillende werelden waren.

[...]

In de tuin heerste een slaperige rust en ze haalde een paar keer diep adem, voordat ze een rondje om het huis liep en stilhield voor het raam van de woonkamer, waar alle vrouwen zich om de radio hadden geschaard. Gelukkig kon ze niets horen, ze kon zich helemaal concentreren op de gezichten van de vrouwen, waarop iets te lezen stond wat het midden hield tussen bezorgdheid, ongelooft, verwarring en overdreven bedrijvigheid. Het verbaasde haar dat ze niet naar de Gazoejevs waren gegaan om naar de kleurentelevisie te kijken – de enige in de buurt. Maar waarschijnlijk was dat toestel in beslag genomen door de mannen en moesten zij genoeg nemen met de radio. Misschien was het ook maar beter zo. Tussen al die opgewonden vrouwen ontdekte ze Asma, als een gazelle die toevallig in een roe-

del herten verzeild was geraakt, volkomen misplaatst en met een geforceerd ernstig gezicht. Noera drukte haar neus tegen de ruit, maar haar zusje kon haar onmogelijk hier bij het raam zien staan, in het pikke donker, terwijl zij onder de lampenkap zat.

Zelf stond ze echter, alsof ze weggeslopen was uit haar eigen leven, naar de drukte binnen te kijken. Ze zag hoe haar moeder haar handen steeds weer nerveus aan haar schort afveegde, hoe de jongste van de zussen Gazoejev op haar onderlip beet, hoe haar tante haar vuisten balde in de hoop met dat gebaar haar aandacht van haar verlangen naar nicotine af te leiden en op iets anders te richten (op haar wc stonk het altijd naar sigarettenrook, die ze met een heel vies geurtje probeerde te camoufleren). Ze zag hoe de koningin van de imkers, de oude Rabiät, met haar bovenlichaam heen en weer wiegde alsof ze in trance was, in een armzalige poging zichzelf te kalmeren.

Rabiät was destijds, vlak voor het einde van de oorlog in 1944, een van de half miljoen Tsjetsjenen en Ingoesjen die wegens zogenaamde ongehoorzaamheid en vermeende collaboratie met de nazi's door Stalin met geweld naar Kazachstan en Kirgizië werden gedeporteerd. Als een fakkel die niet uit mocht gaan, gaf ze de herinnering aan de ellendige en eindeloze tocht in de veewagons door aan haar dochters, zonen en kleinkinderen. Onvermoeibaar vertelde ze hun over de verschrikkelijke ervaringen in ballingschap, en, alsof er een wrede magie van die verhalen uitging, luisterden ze allemaal gefascineerd, ook degenen die de verhalen allang vanbinnen en vanbuiten kenden, niemand kon zich afwenden, niemand kon weggaan zodra ze begon te vertellen. En ook zij gaven Rabiäts

verhalen later door, vertelden ze aan hun kinderen en kleinkinderen, aan hun vrienden en klasgenoten. Zodoende waren haar verhalen overal aanwezig, stonden ze in het collectieve geheugen van de bewoners van de kloof gegrift.

Er waren veel verhalen over de tocht en de honger, over de werkkampen in Kazachstan, over het heimwee naar de bergen en de zachtjes gezongen vaderlandse liederen, maar één verhaal was Noera het meest bijgebleven en had haar haar hele kindertijd achtervolgd. Nog steeds als ze naar Rabiät keek, als ze lang naar haar luisterde, met welke banaliteiten ze ook aankwam, over welke futilliteiten ze het ook had – op een gegeven moment kwam onvermijdelijk dat ene verhaal bij haar boven. Weer stond de kleine Rabiät haar voor de geest. Weer zag ze voor zich hoe Rabiät met haar moeder en haar vier oudere broertjes en zussjes door de eindeloze steppe werd afgevoerd in een veewagon, waar een ondraaglijke hitte heerste, weinig water was en je niet languit kon gaan liggen, in totale onzekerheid weggerukt van huis en haard. Maar ze stonden elkaar bij en omdat Rabiät de jongste was, pasten de anderen op haar en kreeg ze zelfs iets van hun rantsoen, en haar moeder lette op dat ze niet in de andere wagons kwam, waar volgens de geruchten verschillende zieken bloed ophoestten. Nergens stond de trein lang stil, nergens hielden ze pauze. Nergens was genoeg frisse lucht om adem te halen en water om je behoorlijk te wassen. Maar haar moeder deed haar best. Ze dwong haar kinderen zich met een vochtige lap schoon te houden, waarmee ze waarschijnlijk hun leven redde. Behalve haar moeder – haar vader vocht in de oorlog – zat ook haar beeldschone tante Hava met haar

twee kleine kinderen in de wagon. Haar man was beschuldigd van deelname aan de Israilov-opstand en collaboratie met de nazi's en meteen na zijn arrestatie terechtgesteld. Hava bleef achter met een zoontje van vier en een baby. De hele tocht huilde ze en Rabiats moeder zag zich genoodzaakt telkens weer tegen haar te schreeuwen, soms gaf ze haar zelfs een klap en zei dat ze zich vanwege de kinderen moest vermennen en met haar emotionele uitbarstingen zichzelf en de hele familie in gevaar bracht. Maar Hava had van haar man gehouden, in de hele aoel en ver daarbuiten deden verhalen de ronde over hun grote liefde, voegde Rabiats er op dat punt meestal aan toe, en nu haar geliefde man was gedood, wist ze niet hoe ze verder moest leven. Haar zus bekommerde zich zo goed en zo kwaad als het ging ook om de kinderen van Hava en dwong haar een minimum aan eten en drinken tot zich te nemen. Maar de ziekte – waarvan Rabiats nooit de naam noemde, alsof alleen al het uitspreken ervan ongeluk bracht – greep om zich heen en ook Hava's vierjarige zoontje begon bloed te spugen. Het kind kreeg koorts en kon niets binnenhouden. Rabiats moeder smeekte de bewakers een dokter te halen of bij het eerstvolgende station te stoppen, zodat ze het jongetje konden helpen, maar werktuiglijk herhaalden ze dat er op bevel van hogehand geen extra stop kon worden gemaakt. En zo reden ze almaar verder en verder en het jongetje werd zieker en zieker, tot hij op een dag niet meer wakker werd en in een koortsige doodstrijd in de armen van zijn mooie moeder stierf.

Hava zat er als versteend bij en verroerde zich niet meer, terwijl Rabiats moeder en de andere vrouwen doodslieden aanhieven en het noodlot vervloekten. Maar de hitte

maakte het onmogelijk om lang te treuren, het kind moest begraven worden. Alleen bleven de bewakers stompzinig herhalen dat er op bevel van hogehand geen extra stop kon worden gemaakt. Rabiats moeder begon te schreeuwen, de andere vrouwen ook, ze verweten de bewakers dat ze onmenselijk waren en hiervoor in de hel zouden belanden, alleen de mooie Hava – omdat Rabiats hoog op gaf van haar schoonheid, zag Hava er in Noera's voorstelling uit als een echte filmster, met moerasgroene ogen en een melkwitte huid, met dik, koperrood haar en een teer verdriet op haar gezicht –, alleen Hava verroerde zich niet, ze liet haar kind niet meer los en staarde dwars door iedereen heen, alsof ze in de verte iets zag wat voor de anderen verborgen bleef en een oplossing voor al haar problemen zou zijn. En zo was het ook...

Ze moest het kind uit de trein gooien, zo luidde ten slotte het bevel. Er was helaas geen andere mogelijkheid. Bij de sterfgevallen in de andere wagons was dat ook gebeurd, ze konden geen uitzondering maken. Ja, waar bleven ze als ze voor iedereen die dat vroeg een uitzondering maakten, nee, nee! Ze gaven Hava nog een uur, dan zouden ze de deur openmaken en het roerloze lijfje overlaten aan de meedogenloze, dorstige aarde van de steppe.

Rabiats moeder huilde en drukte de baby van haar zus aan haar borst, Rabiats broertjes en zusjes en alle andere vrouwen huilden ook, alleen Hava zat met het dode jongetje in haar armen zwijgend voor zich uit te staren, naar de verlossing. En toen het moment kwam dat de zware metalen deur werd opengerukt, de stoffige, hete lucht naar binnen woei en iedereen vol ontzetting zijn gezicht afwendde, liep de mooie vrouw

rustig en gelaten naar de drempel. Daar draaide ze zich nog een keer om, glimlachte naar de anderen, keek haar zus in de ogen, alsof ze haar een belofte afnam – en Rabiats zei dat haar moeder het wist, op dat moment had ze gevoeld en begrepen dat het geen zin zou hebben om Hava ervan te weerhouden, en ze had haar toegeknipt: ja, ze zou de belofte houden, wat er ook gebeurde, de baby zou niets overkomen –, daarna draaide Hava zich weer om en toen de bewaker riep dat ze moest opschieten, sprong de jonge vrouw met haar dode zoontje in haar armen het verblindende licht in.

Ze glimlachte nog een keer naar Asma, wat het meisje niet zag maar hopelijk wel voelde, en liep door. In het kippenhok was het stil. De kippen sliepen. Wat had haar moeder er een hekel aan om voor 'die afschuwelijke beesten' te moeten zorgen. Noera had nooit begrepen wat ze tegen die onschuldige vogels had. Terwijl ze nuttig waren en alle drie de dochters dol op de kuikentjes waren geweest, ze hadden ze als kind vaak mee naar binnen genomen en stiekem hun lippen op de zachte veertjes gedrukt. Bovendien was de pluimveeteelt heel lucratief gebleken, aangezien er in de kloof voornamelijk schapen en geiten werden gehouden. Maar waarschijnlijk zou ze aan alles een hekel hebben gehad, welk dier of werk ook, zolang het om hun vaders erfenis ging. De kippen herinnerden haar ongetwijfeld aan hem en dus aan haar schande. Elke ochtend als ze het hok binnenging om het uit te mesten, vervloekte ze hem. Elke keer als ze met haar en Asma eieren raapte, hulde ze zich in een diep, bedrukt stilzwijgen, en haar dochters wisten dan onmiddellijk dat ze weer aan haar man dacht. Aan het feit dat hij hier eigenlijk moest staan, dat hij de dieren moest

verzorgen en slachten, dat hij zich om het schoonhouden van het hok en het voeren moest bekommeren, dat hij hier moest zijn, hier bij zijn vrouw en zijn dochters. En dat hij niet ziek in zijn hoofd had mogen worden, dat hij andere verlangens en dromen had moeten koesteren en haar huwelijk anders had moeten verlopen en haar toekomst een andere had moeten zijn dan die hij haar had nagelaten.

Ze liep om het hok heen en volgde blindelings het vertrouwde pad dat de hele boerderij omgaf. Rabiats moeder had haar belofte gehouden en de baby met geitenmelk gevoed tot hij een gezonde jongen was geworden. En aan het eind van de jaren vijftig keerden ze eindelijk terug naar de kloof, naar hun bergen, hun huis, hun aoel, waar, net als in de rest van het land, intussen vreemdelingen uit het westen waren gehuisvest, Slaven met licht haar en nauwelijks baardgroei, zoals Pankov, de handige veearts die gekleurde snoepjes aan de kinderen uitdeelde. Het kind werd een man en Rabiats en haar broers en zussen waren hun hele jeugd jaloers op hun neef, want de toewijding waarmee hun moeder voor hem zorgde, eigenlijk al haar liefde leek voor hem te zijn, alsof hij speciale aandacht verdiende, aandacht die voortdurend moest worden benadrukt en onderstreept. De man die het loodzware gewicht van zijn familiegeschiedenis op zijn schouders torste, moest iets groots volbrengen. En aan die verwachtingen voldeed hij ook. Als enige van Rabiats familie trok hij weg uit de kloof. Hij studeerde in Moskou, werkte bij de diplomatieke dienst en keerde later terug naar zijn geboortestreek om toe te treden tot Rosneft en in korte tijd heel rijk te worden.

Eén keer had ze die tot een grimmige, rij-

zige man uitgegroeide baby gezien, op de bruiloft van Rabiats oudste zoon, en ze was teleurgesteld geweest en had zelfs tegen tranen van verontwaardiging moeten vechten, want ze had zich hem zo helder en duidelijk voorgesteld, in de bontste kleuren en meest genuanceerde schakeringen. Maar nu hij een paar meter van haar af aan tafel zat en speeches hield, sloeg haar fantasie te pletter op de werkelijkheid als een klein bootje op torenhoge klippen. Daar zat een man met een baard, die bij het toosten naar haar smaak te vaak Gods zegen afsmeekte, alsof zijn overleven en zijn geschiedenis niet al zegen en wonder genoeg waren. Iedereen verafgoodde hem, maar niet omdat hij als enige van het gezin dankzij de vastberaden liefde van zijn tante aan de hel was ontsnapt, maar omdat hij iets had bereikt. Maar wat was dat 'iets'? Was het wat zijn mooie moeder voor ogen had gestaan toen ze met het dode lichaam van zijn broertje in haar armen uit de trein sprong? Was het logisch wat hij deed en wat hij werd? Hoe zou hij zijn geworden als zijn biografie, zijn leven een rechte lijn was geweest? Wat was het naïef van haar om ervan uit te gaan dat hij een soort Hadji Moerat had moeten worden! Was het leven op zich niet reden genoeg om in leven te willen blijven of rechtvaardigde zijn bestaan de dood van de rest van het gezin alleen als hij 'iets' bereikte?

De hele avond, terwijl ze samen met haar moeder Rabiats en haar dochters en schoonzussen hielp met koken en bedienen, had ze erover nagedacht. Waarom deed de aanblik van die man haar zo'n verdriet? Wat bracht haar van haar stuk? Zoals zo vaak was ze op een gegeven moment weggeslopen, tot grote woede van haar moeder en haar oudste zus Malika was ze er als een dief tussenuit

geknepen en had ze zich in Rabiats broeikas verstopt. Het regende en de kas was in een warme nevel gehuld. Ze voelde zich meteen geborgen. Ze had daar naar de regen zitten staren, naar het leven, dat zoveel vragen opwierp en zoveel van haar vergde, maar haar tegelijk zo aantrok. En toen had ze opeens zijn voetstappen gehoord en daarna haar naam. Ze was in de war, want het was de taak van haar moeder om haar te zoeken, hij had dat nog nooit gedaan, bovendien had hij met de andere mannen aan tafel gezeten en na het 'officiële gedeelte', nadat de 'belangrijke' gasten waren vertrokken, met de burenselbstgeestookte brandewijn uit de theepot gedronken.

'Ben je daar, Noera?'

Hij praatte altijd rustig, bedachtzaam, nooit verhief hij zijn stem, nooit oefende hij met zijn stem druk uit. Hij ging zo zuinig met zijn woorden om dat elk woord van hem een bijzonder gewicht kreeg. Zonder te aarzelen riep ze 'Ja!' en rende haar vader tegemoet.

'Wat doe je hier?'

'Ik wilde alleen zijn.'

'Ja, dat snap ik. Maar er is iets wat je verdrietig heeft gemaakt, ik heb naar je gekeken,' zei hij na een tijdje. Hij was naast haar gaan zitten en staarde naar de regen.

'Die man, Rabiats neef...'

'Wat is er met hem?'

'Ik had me hem anders voorgesteld.'

'Ja, hij is nu eenmaal een belangrijk man.'

'Maar zijn geschiedenis, je weet wel, die is toch net zo belangrijk? Wat er met zijn ouders en zijn broertje is gebeurd, en dat...' Plotseling schoten haar ogen vol tranen, en hoewel ze het stom vond om zonder echte reden te huilen, kon ze er niets aan doen. 'Ik bedoel...'

Ze viel stil. Ze kon niet duidelijk zeggen wat haar dwarszat, wat haar stak. Er klopte iets niet, er was iets verkeerd, er paste iets niet bij elkaar, maar ze wist niet precies wat, alsof in een puzzel het belangrijkste stukje ontbrak, alsof het onmogelijk was zonder dat stukje het hele plaatje te overzien. Haar vader sloeg een arm om haar heen en drukte haar stevig tegen zich aan, zonder haar aan te kijken. Ze legde haar hoofd op zijn schouder. Het deed haar goed, het was een veilig gevoel, dat onwankelbaar leek.

'Hij moet zo zijn, hij moest zo worden om te overleven,' zei hij plotseling, terwijl hij uit zijn jaszak een pakje Papirosy haalde, zijn favoriete sigaret; alle westerse merken die je opeens kon kopen, versmaadde hij. 'Hij moest onkwetsbaar worden, anders zou zijn verleden hem de keel dichtsnoeren, hij zou stikken,' zei hij als altijd rustig, bijna zacht. 'Hij moest overleven, hij had geen andere keus.'

Haar vader nam een vrij lange pauze, waarin hij zijn Papirosa opstak en diep inhaleerde. Het puntje gloeide in het regenachtige avondlicht. 'Soms dient het licht alleen als camouflage voor het donker,' zei hij, waarna hij weer zweeg.

Opeens beseftte ze dat ze, meteen toen het woord 'oorlog' viel, onbewust aan die man en de veewagon had moeten denken. Was dat oorlog? Afgebroken levens, verscheurd en uit de tijd gevallen, geen logische biografieën meer? Of was er sowieso niets logisch in het leven, niet in vredes- en niet in

oorlogstijd? Waarom moest ze alweer aan die man met de baard denken, die ooit een onschuldige baby was geweest? Waar moest ze zich op voorbereiden? Waar moesten ze zich allemaal op voorbereiden?

Was de oorlog een veewagon met mannen die over leven en dood beslisten? Waren het vrouwen die in een zoutpilaar veranderden en mannen die hun geschiedenis vergaten omdat ze verplicht waren te overleven, door een jaren geleden gedane belofte? Maar overleven tot welke prijs? Of speelde de prijs bij zoiets geen rol?

Ze moest weg. Nee, ze moesten allemaal weg. Ze mocht niet toelaten dat het leven van haar moeder, haar eigen leven en dat van Asma afhingen van bevelen, dat hun leven niet volgens zijn eigen wetmatigheid verliep. Dat al het logische uit hun bestaan verdween. Ze moest een plan maken. De komende dagen moest ze onmiddellijk een overlevingskaart tekenen.

Weer blafte in de verte de hond. Ze keek naar de lucht, de maan was nergens te bekennen. Het donker was alomvattend, maar ze voelde zich er veilig bij, het gaf bescherming en troost. Ja, haar vader had gelijk gehad, soms diende het licht alleen als camouflage voor het donker. En daar trok ze een conclusie uit die haar heel even optimistisch stemde: misschien diende het donker dan ook alleen als camouflage voor het licht.

Versijnt in september 2019

WAT ZEGGEN
EMOTIES BIJ DIEREN
ONS OVER ONSZELF

‘Een boeiend en genereus boek, met compassie geschreven en boordevol inzichten over emoties bij dieren, waaronder de mens.’ – Yuval Noah Harari, schrijver van *Sapiens* en *Homo Deus*

Mama's laatste omhelzing in het kort:

Na zijn succesvolle boek *Zijn we slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn?* over intelligentie bij dieren, richt Frans de Waal zich nu op emoties. En ook daarin zijn mensen meer verwant aan dieren dan ze denken. *Mama's laatste omhelzing* opent met het dramatische afscheid tussen Mama, een stervende 59-jarige chimpansee, en Jan van Hooff, bioloog en oud-directeur van Burgers' Zoo. Hun laatste omhelzing werd gefilmd en vervolgens breed verspreid op internet. In *Mama's laatste omhelzing* laat Frans de Waal overtuigend zien dat er zoiets is als (zelf)bewustzijn bij dieren; hij interpreteert gezichtsuitdrukkingen en vertelt over de emotionele kanten van dierlijke én menselijke omgangsvormen.

Mensen hebben niet één orgaan dat dieren niet ook hebben, dus waarom zouden we aannemen dat wij als enige emoties kennen? Dankzij de vele voorbeelden en de heldere taal van De Waal is *Mama's laatste omhelzing* een feest om te lezen. En we worden er nog wijzer van ook.

FRANS DE WAAL MAMA'S LAATSTE OMHELZING

Van nature heb ik de neiging naar gedrag te kijken, misschien wel zo sterk dat ik het overdrijf. Dat drong pas tot me door toen ik op een dag thuiskwam en aan mijn moeder vertelde wat ik in een streekbus had gezien. Ik moet toen twaalf zijn geweest. Een jongen en een meisje hadden elkaar zitten zoenen op een uitvoerige manier waar ik niets van begreep, maar die typerend is voor tieners, met vochtige open monden op elkaar geklemd. Daar was op zich niets bijzonders aan, maar daarna zag ik dat het meisje op kauwgom kauwde terwijl ik had gezien dat vóór de zoen alleen de jongen dat deed. Ik stond voor een raadsel, al kwam ik er wel achter – het was zoiets als de wet van communicerende vaten. Maar toen ik dit aan mijn moeder vertelde, vond zij het niet leuk. Met een bezorgde blik in haar ogen zei ze dat ik niet zo scherp naar andere mensen moest kijken, omdat het niet aardig was.

Observeren is mijn beroep geworden. Maar verwacht van mij niet dat ik let op de kleur van een jurk of op het feit dat een man een toupet draagt – die dingen interesseren me allerminst. Ik let vooral op emotionele expressie, lichaamstaal en sociale dynamiek. Op dit vlak bestaan er zoveel overeenkomsten tussen mensen en andere primaten dat mijn vaardigheid bij beiden

Foto © Catherine Marin

Frans de Waal is een wereldberoemde Amerikaans-Nederlandse bioloog en hoogleraar psychologie aan de Emory University in Atlanta. Hij schreef onder meer de bestsellers *De bonobo* en *de tien geboden*, *De aap in ons*, *Een tijd voor empathie* en *Zijn we slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn?*

gelijkelijk van pas komt, ook al gaat het in mijn werk vooral om de andere primaten. Als student had ik vroeger een werkkamer met uitzicht op een dierentuinkolonie van chimpansees, en als wetenschapper verkeerde ik de afgelopen vijftig jaar in een vergelijkbare situatie bij het Yerkes National Primate Research Center, nabij Atlanta, in de staat Georgia. Mijn chimps leven buiten op een veldstation en zo nu en dan ontstaat er beroering met zoveel kabaal dat we naar het raam snellen om het schouwspel te bekijken. Wat de meeste mensen ervaren als een chaotische wirwar van twintigjarige beesten die gillend en schreeuwend rondrennen, is in feite een uiterst geordende samenleving. Wij herkennen iedere mensenaar aan zijn gezicht, zelfs alleen al aan zijn stem, en weten wat we kunnen verwachten. Zonder patroonherkenning blijft elke observatie onscherp en willekeurig. Dan is het zoiets als naar een sport kijken die je nooit zelf hebt beoefend en waarvan je niet veel weet. Eigenlijk zie je niets. Daarom heb ik een hekel aan de Amerikaanse televisieverlagen van internationale voetbalwedstrijden: de meeste sportjournalisten hebben pas laat kennisgemaakt met het spel en begrijpen weinig van de fundamentele strategieën. Ze hebben alleen oog voor de bal en blijven maar ouwehoeren op de meest cruciale momenten. Dat gebeurt er als we geen patroon herkennen.

Het gaat erom dat je verder kijkt dan het centrale gebeuren. Als de ene mannelijke chimpansee de andere intimideert door stenen te gooien of vlak langs hem te rennen, moet je doelbewust je ogen van hen afwenden en naar de situatie eromheen kijken. Dat is waar zich de nieuwe ontwikkelingen voordoen. Dit noem ik holistisch observe-

ren: je kijkt naar de bredere context. Dat het beste maatje van de geïntimideerde chimpansee in een hoek ligt te slapen, betekent niet dat we hem kunnen vergeten. Zodra hij wakker wordt en naar de plaats van handeling loopt, weet de hele kolonie dat er iets op stapel staat. Een chimpanseevrouw loeit luid om de nadering aan te kondigen, terwijl de moeders hun jongste kind dicht tegen zich aandrukken.

En als de commotie weer is geluwd, stop je niet met je waarneming. Je houdt je ogen gericht op de belangrijkste figuren – ze zijn nog niet klaar. Van de duizenden verzoeningen die ik heb gezien, was een van de eerste een volslagen verrassing voor me. Kort na een confrontatie liepen twee mannelijke rivalen rechtop, op twee benen, op elkaar af; ze waren volledig *pilo-erect* – wat betekent dat hun haar rechtop stond, waardoor ze er tweemaal zo groot uitzagen. Ze keken elkaar zo woest aan dat ik verwachtte dat de vijandelijkheden weer zouden opblaaien. Maar toen ze dicht bij elkaar kwamen, draaide een van hen zich plotseling om en presenteerde zijn achterste. De ander reageerde door de eerste dicht rond de anus te vlooiën, terwijl hij luid met zijn lippen smakte en met zijn tanden klapperde als blijk van zijn toewijding aan deze taak. Omdat de eerste man hetzelfde wilde doen, belandden ze in een ongemakkelijk standje 69 waarbij ieder op hetzelfde moment het achterste van de ander vlooiëde. Kort daarna ontspanden ze en gingen over tot het vlooiën van elkaars gezicht. De vrede was hersteld.

Die eerste plek om te vlooiën lijkt misschien wat vreemd, maar vergeet niet dat in veel talen (ook buiten het Nederlands en het Engels) uitdrukkingen voorkomen in de

trant van ‘kontlikken’ en ‘bruinwerken’. Ik ben ervan overtuigd dat hier een goede reden voor is. Bij mensen kan intense angst leiden tot overgeven en diarree – we hebben het over ‘in je broek doen’ als iemand bang is. Dat komt ook algemeen voor bij mensapen, afgezien van de broek dan. Lichamelijke uitscheiding biedt belangrijke infor-

dicht bij ons gezicht om een chemisch snuifje op te pikken dat ons informatie biedt over de aard van de ander. Dat doen we onbewust, zoals zoveel dingen die op het gedrag van andere primaten lijken. Toch zien we onszelf graag als rationeel handelende wezens die weten wat ze doen, terwijl we andere soorten graag als automaten af-

matie. Lang na afloop van een schermutse-ling zie je een mannelijke chimpansee soms terloops naar de precieze locatie in het gras lopen waar zijn rivaal heeft gezeten; hij bukt even om wat te ruiken. Ook al is het zicht bij chimpansees vrijwel net zo'n dominant zintuig als bij ons, de reuk blijft uiterst belangrijk. Dat geldt trouwens ook bij onze soort, zoals is gebleken uit heimelijke opnames. Nadat we iemand een hand hebben gegeven, ruiken we vaak aan onze hand, vooral als het iemand van hetzelfde geslacht betreft. We brengen onze hand nonchalant

schilderen. Zo eenvoudig ligt het echt niet.

We staan voortdurend in contact met onze gevoelens, maar het lastige is dat onze emoties en onze gevoelens niet hetzelfde zijn. We hebben de neiging deze woorden door elkaar te gebruiken, maar gevoelens zijn een innerlijke subjectieve gesteldheid die strikt genomen alleen bekend is aan wie die ervaart. Ik ken mijn eigen gevoelens, maar ik ken die van iemand anders niet, buiten wat die persoon me erover vertelt. We communiceren over onze gevoelens via taal. Emoties zijn daarentegen zowel een li-

chamelijke als een geestelijke toestand – van woede en angst tot seksueel verlangen en affectie, en het streven om de bovenhand te krijgen – die ons gedrag aanstuurt. Gedreven door bepaalde prikkels en vergezeld van veranderingen in gedrag, zijn emoties aan de buitenkant waarneembaar aan gezichtsuitdrukking, kleur van de huid, klank

van de stem, gebaren, geur, en nog meer. Alleen wanneer degene die deze veranderingen ondergaat zich ervan bewust wordt, gaan de emoties over in gevoelens. We tonen onze emoties, maar we praten over onze gevoelens.

Kijk bijvoorbeeld eens naar zoiets als verzoening, ofwel een vriendelijke hereniging na een confrontatie. Verzoening is een meetbare emotionele interactie: om deze te bespeuren heb je als waarnemer alleen maar wat geduld nodig om te zien wat er gebeurt tussen voormalige tegenstanders. Maar de gevoelens die meespelen bij een verzoening – berouw, vergevingsgezindheid, opluchting – zijn alleen kenbaar voor wie ze ervaren. Je kunt vermoeden dat an-

deren dezelfde gevoelens hebben, maar zelfs bij leden van je eigen soort kun je er niet zeker van zijn. Iemand kan bijvoorbeeld beweren dat hij een ander heeft vergeven, maar is deze informatie betrouwbaar? Vaak brengt hij of zij ondanks deze bewering de oude kwestie weer ter sprake bij de eerste de beste gelegenheid die zich voordoet. We zijn onvoldoende op de hoogte van onze eigen innerlijke gesteldheid en misleiden vaak zowel onszelf als de mensen om ons heen. We zijn meesters in pseudo-geluk, onderdrukte angst en dwaze liefde. Daarom werk ik zo graag met niet-talige wezens. Ik kan alleen maar naar hun gevoelens raden, maar ze zetten me tenminste nooit op het verkeerde been met wat ze me over zichzelf vertellen.

De studie van de menselijke psyche steunt gewoonlijk op het gebruik van vragenlijsten, met veel aandacht voor zelf gemelde gevoelens en minder aandacht voor feitelijk gedrag. Maar ik heb een voorkeur voor het omgekeerde. We hebben behoefte aan meer observaties van sociale interacties tussen mensen. Neem bijvoorbeeld wat er gebeurde tijdens een grote conferentie in Italië die ik vele jaren geleden als beginnend wetenschapper bijwoonde. Ik was op die conferentie om te spreken over de wijze waarop primaten conflicten oplossen, maar ik had niet verwacht dat ik getuige zou zijn van een perfect voorbeeld daarvan onder mensen. Een bepaalde wetenschapper maakte een hoop drukte op een manier die ik nooit eerder had meegemaakt en daarna ook maar weinig heb gezien. Het moet de combinatie zijn geweest van het feit dat hij beroemd was en dat Engels zijn moedertaal was. Op internationale bijeenkomsten zien Amerikanen en Britten het uitzonderlijke privilege

dat ze het woord kunnen voeren in hun moedertaal vaak ten onrechte als een teken van intellectuele superioriteit. Omdat niemand tegen hen in zal gaan in gebrekkig Engels, worden ze zelden uit de droom geholpen.

Er was een heel programma van lezingen, en na elke lezing sprong onze beroemde Engelssprekende wetenschapper op uit zijn stoel op de voorste rij om ons te helpen het onderwerp te begrijpen. Op het moment dat een Italiaanse spreker klaar was met de presentatie van haar werk kwam deze wetenschapper, terwijl het applaus nog nabede, ook weer uit zijn stoel, beklom het podium, nam de microfoon en zei letterlijk: ‘Wat ze bedoelde te zeggen...’ Ik herinner me het onderwerp niet meer, maar de Italiaanse spreker keek gekwetst. De arrogantie en het gebrek aan respect van deze man waren onmiskenbaar – tegenwoordig zouden we deze houding een voorbeeld van ‘mansplaining’ noemen, waarbij een man op neerbuigende wijze een vrouw iets uitlegt.

De meeste toehoorders hadden zitten luisteren via een vertaalapparaat – hun vertraagde taalconnectie droeg er misschien ook wel toe bij dat ze zijn gedrag doorzagen, net zoals we in een televisiedebat beter zicht op de lichaamstaal hebben als het geluid uitstaat. Ze begonnen te sissen en boe te roepen.

De verraste uitdrukking op het gezicht van onze beroemde wetenschapper gaf wel aan dat hij de receptie van zijn machtsgreep volkomen verkeerd had beoordeeld. Tot dan verkeerde hij in de veronderstelling dat alles van een leien dakje ging. Verward, en misschien vernederd, stapte hij in allerijl van het podium.

Ik hield mijn ogen op hem en de Italiaanse spreker gericht toen ze weer in het publiek zaten. Binnen een kwartier ging hij naar haar toe en bood haar zijn vertaalapparaat aan, omdat zij er geen had. Zij nam dat beleefd aan (misschien zonder het eigenlijk nodig te hebben), wat telt als een impliciet vredesaanbod. Ik zeg ‘impliciet’ omdat er geen tekenen waren dat een van beiden iets zei over het voorafgaande ongemakkelijke moment. Mensen geven vaak blijk van goede bedoelingen na een confrontatie (een glimlach, een compliment) en laten het daar dan bij. Ik kon niet horen wat ze zeiden, maar iemand anders vertelde me dat de wetenschapper na afloop van alle lezingen opnieuw naar de Italiaanse spreker ging en letterlijk tegen haar had gezegd: ‘Wat ben ik toch een domme lul.’ Dit bewonderenswaardig staaltje zelfkennis kwam dicht bij een expliciete verzoening.

Ook al komt conflictoplossing onder mensen ontzettend veel voor, zoals bij dit fascinerende voorbeeld tijdens de conferentie, toch kreeg mijn eigen lezing een gemengde ontvangst. Ik was nog maar net met mijn onderzoek begonnen, en de wetenschap stond nog niet open voor het idee dat andere soorten zich kunnen verzoenen. Ik denk niet dat een van de aanwezigen twijfelde aan mijn observaties – ik presenteerde volop data en foto’s om mijn punt te maken – maar ze wisten gewoon niet wat ze ervan moesten denken. Destijds draaide het in de theorievorming over dierenconflicten allemaal om winnen en verliezen. Winnen is goed en verliezen is slecht, en het gaat er alleen om wie erop vooruitgaat. In de jaren zeventig had de wetenschap een hobbessiaanse kijk op dieren: gewelddadig, competitief, zelfzuchtig en nooit echt aardig. Mijn accent op

vrede sluiten leek onzinnig. Bovendien had de term een emotionele klank, die niet erg werd gewaardeerd. Sommige collega's legden me op neerbuigende manier uit dat ik was gevallen voor een romantisch idee dat niet in de wetenschap thuishoorde. Ik was nog jong en ze zetten omstandig uiteen dat alles in de natuur draait om overleving en voortplanting, en dat organismen er weinig mee opschieten als ze vrede sluiten. Compromissen zijn voor de zwakken. Zelfs al vertoonden chimps dergelijk gedrag, zeiden ze, dan nog viel het te betwijfelen dat ze het echt nodig hadden. Het stond vast dat geen enkele andere soort ooit iets vergelijkbaars deed. Ik deed onderzoek naar een merkwaardige toevalligheid zonder veel betekenis.

Enkele tientallen jaren en honderden onderzoeken later weten we dat verzoening in feite een heel gewoon en wijdverbreid verschijnsel is. Verzoening komt voor bij alle sociale zoogdieren, van ratten en dolfijnen tot wolven en olifanten, en ook bij vogels. Dit gedrag dient voor het herstel van relaties, en komt zoveel voor dat we nu versted zouden staan als we een sociaal zoogdier zouden ontdekken dat níét aan verzoening doet na conflicten. We zouden ons afvragen hoe deze soort zijn groep bij elkaar houdt. Maar destijds wist ik dit nog niet en hoorde ik beleefd alle gratis adviezen aan. Die veranderden overigens niets aan mijn gezichtspunt, omdat observatie voor mij meer waarde heeft dan welke theorie dan ook. Wat dieren in het echte leven doen heeft altijd prioriteit boven vooropgestelde ideeën over hoe ze zich horen te gedragen. Dat krijg je nu eenmaal bij een geboren waarnemer: een inductieve benadering van de wetenschap.

Als je waarneemt, zoals Charles Darwin deed in *Het uitdrukken van emoties bij mens en dier*, dat andere primaten mensachtige gezichtsuitdrukkingen te zien geven in emotioneel beladen situaties, kun je niet om de overeenkomsten in hun innerlijke leven heen. Ze ontbloten hun tanden in een grijns, ze maken hese grinnikende geluiden als ze worden gekieteld, en ze zetten een pruillip op als ze gefrustreerd raken. Dit wordt automatisch het startpunt voor je theorievorming. Je kunt elke mogelijke visie over emoties bij dieren of de afwezigheid daarvan aanhangen, maar je zult met een kader moeten komen waarin het logisch is dat mensen en andere primaten hun reacties en bedoelingen communiceren via dezelfde gezichtsspieren. Darwin deed dat uiteraard door een emotionele continuïteit tussen mensen en andere soorten aan te nemen.

Toch bestaat er een wereld van verschil tussen gedrag dat een uitdrukking is van emoties en de bewuste of onbewuste ervaring daarvan. Iemand die zegt te weten wat dieren voelen heeft de wetenschap niet aan zijn zijde. Het blijft giswerk. Dat is niet per se slecht, en ik ben er helemaal voor om aan te nemen dat aan ons verwante soorten verwante gevoelens hebben, maar we moeten niet vergeten dat we hiervoor erg veel op goed vertrouwen aannemen. Zelfs wanneer ik over Mama's laatste omhelzing vertel hoe een oude chimpansee een paar dagen voor haar dood een oude professor omarmt, kan ik in mijn beschrijving niets zeggen over haar gevoelens. Het vertrouwde gedrag en de aangrijpende context doen deze wel vermoeden, maar ze blijven ontoegankelijk. Deze onzekerheid is altijd een kwelling geweest voor onderzoekers van emoties en is de reden waarom dit gebied vaak als duister

en onoverzichtelijk wordt beschouwd.

De wetenschap houdt niet van onnauwkeurigheid. Daarom heeft ze vaak een andere kijk op emoties bij dieren dan de publieke opinie. Als je mensen op straat vraagt of dieren emoties hebben, zullen ze zeggen: 'Natuurlijk.' Ze weten dat hun hond of kat allerlei emoties heeft, en daarom kennen ze

ben, maar velen praten er slechts met grote moeite over.

Lezers die zich namens de dieren gekwetst voelen door mensen die twijfels hebben over hun emotionele leven, moeten in gedachten houden dat we zonder het nauwkeurige onderzoek dat kenmerkend is voor de wetenschap nog steeds zouden geloven

die ook aan andere dieren toe. Maar als je dezelfde vraag aan professoren stelt, zullen velen zich achter de oren krabben, verstoord opkijken, en vragen wat je nou precies bedoelt. Wat is eigenlijk de definitie van een emotie? Ze volgen misschien de lijn van B.F. Skinner, de Amerikaanse behaviorist die een mechanistische kijk op dieren voorstond met een afwijzing van emoties als 'een schoolvoorbeeld van fictieve oorzaken waaraan we gewoonlijk gedrag toeschrijven'. Weliswaar is het moeilijk vandaag de dag nog een wetenschapper te vinden die resoluut ontkent dat dieren emoties heb-

dat de aarde plat is of dat maden spontaan uit rottend vlees tevoorschijn kruipen. De wetenschap is op haar best wanneer ze vraagtekens zet bij wijdverbreide vooroordelen. En al ben ik het oneens met de sceptische houding tegenover emoties bij dieren, toch vind ik dat alleen maar toegeven dat ze bestaan net zoiets is als zeggen dat de hemel blauw is. Het brengt ons niet veel verder. We moeten meer weten. Wat voor soort emoties? Hoe worden ze gevoeld? Welk doel dienen ze? Is de angst die een vis misschien voelt gelijk aan de angst die een paard voelt? Indrukken zijn niet genoeg om dergelijke

vragen te beantwoorden. Kijk maar hoe we het innerlijke leven van onze eigen soort bestuderen. We zetten mensen in een kamer waar ze video's kijken en spelletjes spelen terwijl ze verbonden zijn met apparatuur die hun hartslag, galvanische reacties van de huid, samentrekkingen van de gezichtsspieren en nog veel meer registreert. Ook scannen we hun hersenen. Voor andere soorten hebben we ook zo'n gedetailleerde benadering nodig.

Ik houd ervan primaten in het wild te volgen, en door de jaren heen heb ik talloze veldlocaties in verre uithoeken van de wereld bezocht, maar er is een grens aan wat ik of iemand anders hiervan kan leren. Een van de meest emotionele momenten die ik ooit heb meegemaakt, deed zich voor toen wilde chimpansees hoog boven mij plotse-ling losbarstten in bloedstollend gekrijs en gegil. Chimps behoren tot de lawaaierigste dieren in de wereld, en mijn hart stond stil omdat ik niet wist wat de oorzaak van de commotie was. Het bleek dat ze een ongelukkig aapje te pakken hadden gekregen en er weinig twijfel over lieten bestaan hoezeer ze het vlees waardeerden. Terwijl ik toekeek hoe de mensapen zich rond de eigenaar van het karkas verdrongen om mee te genieten, vroeg ik me af of hij het vlees met hen deelde omdat hij meer dan genoeg om te eten had en het hem niet kon schelen, of omdat hij af wilde komen van al die bedelaars die maar bleven zeuren terwijl ze behoedzaam elk stukje aanraakten dat hij naar zijn mond bracht. Of misschien was er een derde mogelijkheid en kwam dit delen voort uit altruïsme, gebaseerd op het feit dat hij wist hoezeer de anderen een hapje wilden. We kunnen dit onmogelijk weten door alleen maar te kijken. We zouden de hongerige

toestand van de eigenaar van het vlees moeten veranderen, of het voor de anderen moeilijker maken om te bedelen. Zou hij dan nog steeds zo genereus zijn? Alleen via een rigoureuus experiment zouden we meer te weten kunnen komen over de motieven achter zijn gedrag.

Dit heeft bijzonder goed gewerkt bij het onderzoek naar intelligentie. Tegenwoordig durven we van geestelijk leven bij dieren te spreken, maar alleen nadat er een eeuw lang experimenten zijn gedaan met symbolische communicatie, zelfherkenning in spiegels, gebruik van gereedschappen, planning voor de toekomst en overname van het gezichtspunt van een ander. Deze onderzoeken hebben enorme gaten geschoten in de vermeende muur die de mens scheidt van de rest van het dierenrijk. We kunnen verwachten dat ditzelfde gebeurt bij het onderzoek naar emoties, maar alleen als we een systematische benadering hanteren. In het beste geval gebruiken we bevindingen van zowel laboratorium- als veldonderzoek, die we dan samenvoegen als verschillende stukjes van dezelfde puzzel.

Emoties kunnen een lastig onderwerp zijn, maar ze zijn ook veruit het opvallendste aspect van ons leven. Ze geven betekenis aan alles. Tijdens experimenten herinneren mensen zich emotioneel beladen afbeeldingen en verhalen veel beter dan neutrale. We hebben een neiging om bijna alles wat we hebben gedaan of gaan doen te beschrijven in termen van emotie. Een bruiloft is romantisch of feestelijk, een begrafenis is treurig, en een sportwedstrijd kan afhankelijk van de uitslag fantastisch zijn of een teleurstelling.

Diezelfde neiging hebben we als het om

dieren gaat. Een filmpje op internet van een wilde kapucijnaap die met een steen noten kraakt oogst veel minder hits dan een filmpje van een kudde buffels die leeuwen wegjagen van een kalf: de hoefdieren nemen de roofdieren op hun hoorns, terwijl het kalf zich uit hun klauwen bevrijdt. Beide video's zijn indrukwekkend en interessant, maar alleen de tweede werkt op ons gemoed. We identificeren ons met het kalf, we horen het blaten, en we zijn verrukt als het met zijn moeder wordt herenigd. We vergeten gemakshalve dat er voor de leeuwen niets fijns is aan dit resultaat.

Dit is ook een kant van de emoties: ze zetten ons ertoe aan partij te kiezen.

We zijn niet alleen maar geïnteresseerd in emoties; ze structureren onze samenleving in een mate die we zelden doorhebben. Waarom zouden politici de hoogste ambten nastreven als het niet was vanwege de machtshonger die alle primaten kenmerkt? Waarom zou je je zorgen maken om je gezin als er geen emotionele banden tussen ouders en nakomelingen bestonden? Waarom zouden we slavernij en kinderarbeid hebben afgeschafte zonder het menselijke gevoel voor fatsoen dat voortkomt uit sociale verbondenheid en empathie? Om zijn verzet tegen de slavernij uit te leggen, noemde Abraham Lincoln specifiek de meelijwekkende aanblik van geketende slaven die hij tijdens zijn reizen door het Zuiden was tegengekomen. Onze rechtssystemen kanaliseren gevoelens van verbittering en wraak tot een rechtvaardige straf, en onze stelsels voor gezondheidszorg hebben hun wortels in compassie. Het ziekenhuis (met als variant 'hospitaal' dat is ontleend aan het Latijnse woord *hospitalis*, ofwel gastvrij) begon

ooit als een religieuze liefdadigheidsinstelling van nonnen en werd pas veel later een seculiere instelling van professionele deskundigen. Al onze gekoesterde instellingen en prestaties zijn in feite nauw verbonden met menselijke emoties en zouden zonder die emoties niet bestaan.

Dat besef brengt me ertoe de emoties bij dieren in een ander licht te bekijken, niet als een onderwerp op zich, maar als iets wat licht zou kunnen werpen op ons eigen bestaan, op onze doelen en dromen, en op onze sterk gestructureerde samenlevingen. Gezien mijn specialisatie besteed ik uiteraard de meeste aandacht aan onze medeprimaten, maar niet omdat ik denk dat hun emoties op zich meer aandacht verdienen. Primaten uiten zich inderdaad op een manier die meer op de onze lijkt, maar emoties zijn overal te vinden in het dierenrijk, bij vissen, vogels, insecten en zelfs in intelligente weekdieren als de octopus.

Ik zal hooguit bij uitzondering naar andere soorten verwijzen als 'andere dieren' of 'niet-menselijke dieren'. Voor het gemak noem ik ze meestal gewoon 'dieren', ook al is het voor mij als bioloog vanzelfsprekend dat wij deel uitmaken van een en hetzelfde rijk. Wij zijn dieren. Aangezien ik niet denk dat mijn eigen soort in emotioneel opzicht veel verschilt van andere zoogdieren, en in feite niet zou weten welke emoties uniek voor de mens zijn, is het verstandig om zorgvuldige aandacht te besteden aan de emotionele achtergrond die we gemeen hebben met onze medebewoners van deze planeet.

Verschijnt 23 mei 2019

BOEKEN DIE JE MEENEMEN OP REIS

1 De ontembare
Guillermo Arriaga

2 De kunst van het reizen
Alain de Botton

3 Baltische zielen
Jan Brokken

4 China per trein
Paul Theroux

5 De Zuid-Afrika boeken
Adriaan van Dis

BOEKEN DIE ONDER JE HUID KRUIPEN

1 Uit de maat
William M. Kelley

2 De avond is ongemak
Marieke Lucas Rijneveld

3 Ze kwam uit Marioepol
Natascha Wodin

4 De goede zoon
Rob van Essen

5 Het enige verhaal
Julian Barnes

BOEKEN DIE JE ALTIJD NOG EENS MOEST LEZEN

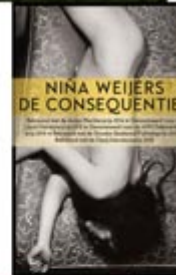
1 Het achtste leven
(voor Brilka)
Nino Haratischwili

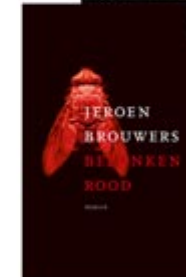
2 De lange weg naar de vrijheid
Nelson Mandela

3 De uitvinder van de natuur
Andrea Wulf

4 De consequenties
Niña Weijers

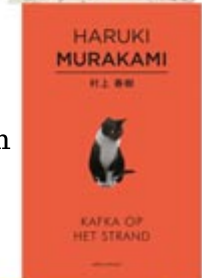
5 Bezonken rood
Jeroen Brouwers

BOEKEN OM OP HET STRAND TE LEZEN

1 Zeeuws geluk
Carolijn Visser

2 Kafka op het strand
Haruki Murakami

3 De 100-jarige man die terugkwam om de wereld te redden
Jonas Jonasson

4 De Cazalets:
Lichte jaren
Elizabeth Jane Howard

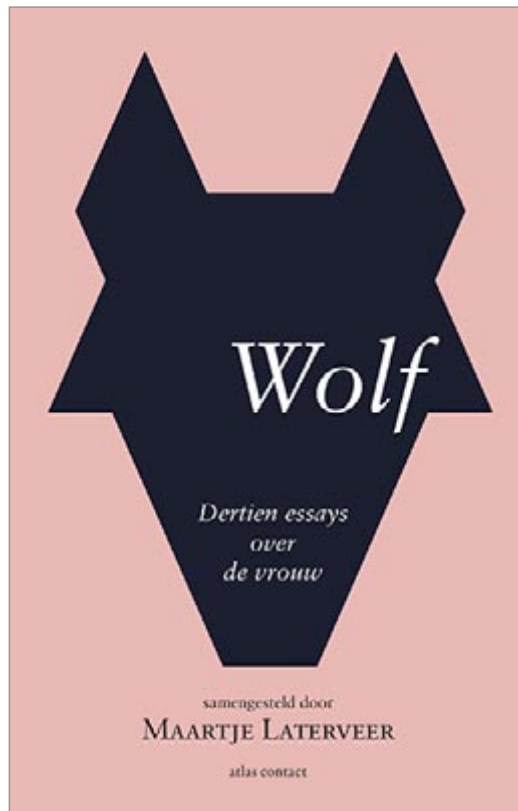

5 De wateraap
Mariken Heitman

DE VROUW IN
KUNST, FILM EN
MUZIEK, DE VROUW
ALS MOEDER,
ROLMODEL OF
LUSTOBJECT,
ALS VROUW – EN
WAT IS DAT DAN?

Met essays van Merel Bem, Basje Boer, Anais Van Ertvelde, Bo van Houwelingen, Emy Koopman, Maartje Laterveer, Nelleke Noordervliet, Marja Pruis, José Rozenbroek, Maral Noshad Sharifi, Naema Tahir, Yaël Vinckx en Herien Wensink.

Wolf in het kort:

Een vrouw wordt niet als vrouw geboren, maar tot vrouw gemaakt,' schreef Simone de Beauvoir al in 1949. Maar wát maakt de vrouw? Die vraag is onverminderd actueel. In *Wolf* ondernemen dertien vrouwen een zoektocht naar een antwoord. Hun essays zijn persoonlijk, analytisch en geschreven vanuit diverse achtergronden en invalshoeken. De vrouw in kunst, film en muziek, de vrouw als moeder, rolmodel of lustobject. De vrouw als sekse en als gender, als vrouw – en wat is dat dan? *Wolf* trekt geen definitieve conclusies maar wil een prikkelende bijdrage vormen aan het feministische debat, en vooral de aanzet zijn tot een open gesprek.

De titel *Wolf* is een buiging naar Virginia Woolf en verwijst tevens naar het dier. Wolven zullen nooit aanvallen wanneer het niet hoeft, maar alleen als het moet. Ze zijn intelligent en sterk, maar ook vriendelijk en vredelievend en staan symbool voor vrijheid.

MAARTJE LATERVEER

WOLF

Op 8 maart, Internationale Vrouwendag, verscheen *Wolf*. Dertien essays over de vrouw Lees het interview met samensteller Maartje Laterveer over haar essay 'Wat maakt de vrouw?'

DOOR: THIJS JOORES

Tussen mannen en vrouwen lijkt het duidelijkste biologische verschil: vrouwen kunnen kinderen baren, mannen niet. Mannen en vrouwen verschillen dus in minstens één opzicht fundamenteel van elkaar. Is dit een belemmering in de strijd voor gendergelijkheid en hoe lossen we dat op?

Ik zie dat de positie van vrouwen in de maatschappij sterk wordt beïnvloed door het feit dat ze kinderen kunnen krijgen. Denk maar aan het bedrijfsleven: veel werkgevers zijn huiverig om vrouwen van begin dertig aan te nemen, omdat ze bang zijn dat die zwanger worden, met verlof gaan en daarna minder gaan werken. Om diezelfde reden krijgen mannen veel sneller een promotie dan vrouwen. Dit kan een probleem zijn, zolang we hier geen goed gesprek over voeren – en dat is nu nog het geval. In veel discussies over gendergelijkheid wordt deze kwestie gek genoeg niet benoemd. Er wordt gezegd dat vrouwen minder werken uit eigen keuze, omdat ze minder ambitie hebben en liever voor de kinderen zorgen, maar dat

Foto: © Jelmer de Haas

Maartje Laterveer is schrijver en journalist. Eerder verscheen van haar hand *Vrouwen en seks* en *De mooiste kleur die niet bestaat*, dat werd genomineerd voor de Bronzen Uil. Ze heeft een wekelijkse column in *Het Financieele Dagblad*, schrijft voor *Vogue*, en is daarnaast eindredacteur van *360* en *de Volkskrant*.

zijn verkeerde aannames. Veel vrouwen willen wel fulltime werken, maar krijgen de kans niet. In het huidige systeem wordt het je onmogelijk gemaakt om voor de kinderen te zorgen én promotie te maken. Op dit systeem komt nu steeds meer kritiek. Aan elk systeem liggen culturele normen ten grondslag, die we kunnen veranderen door het debat dat we nu voeren. In gesprekken met vrouwen én mannen moeten we toewerken naar alternatieven, anders houden we dit probleem onnodig in stand.

In discussies over gender worden volgens jou vaak claims gemaakt die lastig zijn om te onderzoeken. Wat hebben we in discussies over gender aan academische theorieën die moeilijk te testen zijn?

Ik denk dat het altijd nuttig is om verschillende verklaringen van genderongelijkheid te berde te brengen. Het is waardevol om hierover na te denken vanuit verschillende hoeken en alle mogelijkheden te benoemen. Op dit moment is de discussie over gendergelijkheid heel zwart-wit. We willen mensen snel in hokjes stoppen en we vinden het prettig als ze voldoen aan de verwachtingen die daarbij horen. Het is goed om hiervoor alternatieven aan te dragen.

Om een goed gesprek te kunnen voeren, is het nodig om de grenzen tussen hokjes te vervagen en op te rekken. Daarvoor is het nuttig om een verscheidenheid aan inzichten tot je beschikking te hebben. Met een scala aan theorieën ga je het zwart-witden-

ken tegen en creëer je ruimte voor discussie.

In je essay beschrijf je twee groepen vrouwen die zich tegen de heersende schoonheidsnormen lijken te verzetten: de praktisch ingestelde vrouwen uit je geboortedorp en een groeiende groep vrouwen in de media die zegt schoonheid te vinden in hun imperfecties. Is het verzet van deze vrouwen vergelijkbaar of juist compleet verschillend?

Er is een groot verschil: die eerste groep is helemaal niet met schoonheid bezig. De vrouw uit mijn geboortedorp voelt zich niet bekeken en heeft nooit een seconde nagedacht over haar vrouwelijkheid en hoe ze die invult. Ze is veel pragmatischer ingesteld. Ze draagt kleding die vies mag worden en schoenen die lekker zitten. De tweede groep, die hun gebreken en oneffenheden zeggen te omarmen, is vol-

gens mij juist extreem bezig met schoonheid. Die vrouw wordt enorm onzeker van de heersende schoonheidsnormen en zoekt naar een relativering daarvan. Ze ervaart de normen als dwingend en onhaalbaar en daar komt het verzet vandaan.

Er is een onderzoek dat heeft aangetoond dat vrouwen onzekerder zijn over hun uiterlijk naarmate ze het schoonheidsideaal dichter benaderen. Dat klinkt paradoxaal, maar er zit een logica achter: vrouwen die bijna aan het ideaal voldoen, hebben de potentie om perfect te zijn. Maar het probleem van een ideaal is natuurlijk dat je

het nooit zult bereiken. Ze zullen altijd nét falen, hoeveel ze ook veranderen aan hun uiterlijk. Vrouwen die juist mijlenver van het schoonheidsideaal afstaan, kunnen dat gemakkelijker van zich afschudden. Deze verrassende theorie zou in lijn zijn met wat ik bij deze twee groepen zie.

Je schrijft dat in Wolf de essayisten hun onderwerp onderzoeken ‘zonder boosheid, en zonder definitieve conclusie.’ Waarom is dit belangrijk?

Over deze kwestie vallen simpelweg geen definitieve conclusies te trekken. De discussie van genderongelijkheid is enorm complex en genuanceerd, maar wordt op dit moment heel gepolariseerd gevoerd.

Het heeft geen zin om een welles-nietesgesprek te hebben over zo'n gecompliceerd onderwerp als gender.

Boos zijn heeft al helemaal geen nut, want over het algemeen is er geen sprake van kwade wil. Je kunt wel

woedend worden op mannen omdat ze vrouwen onderdrukken, maar de meerderheid is daar niet bewust mee bezig, los van enkele klootzakken. Het gros van de mannen is natuurlijk helemaal geen klootzak en denkt en handelt op een bepaalde manier vanwege het systeem waarin we allemaal opgroeien.

Los daarvan schiet je met boosheid je doel voorbij. Je stelt je passief op: door boos te worden op mannen leg je de verantwoordelijkheid voor jouw positie als vrouw bij een andere groep. Bovenal is er geen reden om boos te zijn. Je kunt je kwaad ma-

ken om het bestaan van de ongelijkheid – dat doe ik zelf ook op momenten – maar ik vind het vooral een ongelooflijk fascinerend iets om over na te denken. Als we de ongelijkheid willen oplossen, waar werken we dan naartoe? Hoe ziet gelijkheid tussen mannen en vrouwen er dan uit? Volgens mij is daar ook geen eenduidig antwoord op. Het belangrijkste wat we kunnen doen, is erover blijven praten.

Welke tekst is voor jou belangrijk geweest in jouw denken over de vrouw?

Je ontkomt bij een vraag als deze bijna niet aan *De tweede sekse* van Simone de Beauvoir. Ik las het als puber, maar besef pas nu hoe relevant haar werk nog altijd is. Om nog

één andere tip te geven: ik lees heel graag de essays en romans van Zadie Smith. Haar roman *On Beauty* is bijvoorbeeld niet expliciet feministisch, maar als je goed leest zit er tussen de regels door veel feministisch gedachte-

goed in. Ze schrijft over veel verschillende vrouwfiguren die allemaal op een andere manier met schoonheid, liefde en hun positie in de maatschappij omgaan. Ook kruipt ze in het hoofd van haar mannelijke personages om hun vrouwbeeld te onderzoeken. Ze beschrijft zonder moreel oordeel hoe situaties en verhoudingen ontstaan en welke gevoelens de personages daartoe drijven. Voor mij laat dit boek vooral zien hoe belangrijk het is om compassie te hebben voor elkaar, los van de situatie of discussie waarin we verkeren.

Boos zijn heeft al helemaal geen nut, want over het algemeen is er geen sprake van kwade wil.

OEK DE JONG

Foto: © Marie-Jeanne van Hóvell tot Westerflie

Oek de Jong wordt ook internationaal erkend als een van de belangrijkste Nederlandse schrijvers van nu. Zijn vier grote romans *Opwaaierende zomerjurken*, *Cirkel in het gras*, *Hokwerda's kind* en *Pier en oceaan* werden veelvuldig bekroond, genomineerd voor de Libris Literatuur Prijs en de Gouden Uil. Zijn romaneuvre wordt gekenmerkt door een grote stilistische en beeldende kracht, psychologische diepgang en opvallende sensualiteit.

ZWARTE SCHUUR

'Wie het monster eenmaal uit zijn kooi heeft gelaten, krijgt het er nooit meer in.'

DE NIEUWE ROMAN
VAN OEK DE JONG

Zwarte schuur in het kort:

Op zijn negenenvijftigste heeft de schilder Maris Cop-poolse een overzichtstentoonstelling in het Stedelijk Museum. De internationale pers schrijft erover, het publiek stroomt toe. Maris staat op het toppunt van zijn roem. In de coverstory van een weekblad wordt de bron van zijn obsessieve werk blootgelegd: een misdaad die hij op zijn veertiende beging. Niemand in zijn omgeving is hiervan op de hoogte. Zijn vrienden en bekenden zijn diep geschokt. Alles begon in een zwart geteerde schuur op een eiland.

Zwarte schuur is een roman over het kwaad, over schuld en geweten, over de demonen die een leven begeleiden, en over de vrouwen die Maris confronteren met zichzelf.

HET HEROÏNEMEISJE

FRAGMENT UIT ZWARTE SCHUUR

Een tankstation aan de noordkant van Parijs, natte sneeuw, een gure wind, auto's die langzaam en met hun koplampen aan door de sneeuwjacht rijden, en onder de overkapping boven de pompen stond Maris in zijn gele jack, met zijn rug tegen zijn wagen geleund. Hij had even rust. Hij was een man die zijn tank volgooide en voor zich uit staarde, de voorbijglijdende cijfers op de pomp zag, passanten die zich naar de kassa haastten of terug naar hun auto, een vrachtwagen die onder de overkapping tot stilstand kwam, druipend nat, de chauffeur die vooroverleunde op zijn stuur en vermoeid het hoofd liet hangen, en de natte sneeuw die in dichte vlagen over het land joeg. Het deed hem goed om een man te zijn die zijn tank volgooide, tussen anderen die hetzelfde deden. Soms was het goed om te doen wat iedereen deed, om in een rij te staan, om erens bij te horen. Tanken had bovendien een onbetwifelbaar nut. De slang terughangen. Dop op de tank draaien. Hij liep naar de kassa om zijn liters af te rekenen. Ook dat had nut en nog steeds hoorde hij erens bij, bij al die onbekende anderen.

In zijn auto, de natte sneeuw in zijn haar, startte hij de motor, zette de verwarming een slag hoger en leunde met gesloten ogen achterover. Hij was een uur in Parijs geweest en had rechtsomkeert gemaakt. Hij had er op dit moment niets te zoeken. Maar waar dan wel? Het was gaan dooien. De sneeuw smolt. Het platteland bood alleen nog maar een desolate aanblik nu de sneeuw ver-

dween. Hij probeerde te wennen aan het idee dat hij naar huis zou gaan.

Maris schrok op toen er op zijn raam werd getikt. Hij zag een meisje, een jonge vrouw, met een hondje in haar armen. Ze maakte een liftgebaar. Hij schudde zijn hoofd. Het meisje bleef staan. Maris draaide zijn raam open. 'I can't speak,' zei hij.

Hij zei het precies zoals het was. Hij kon geen woord uit zijn strot krijgen. Hij kreeg het gevoel – omdat het een vrouw was die hij aankeek – dat de ellende in zijn ogen te lezen stond. Een golf kou kwam de auto binnen. 'I can't speak,' herhaalde hij, geërgerd omdat ze bleef staan.

'Je bent een Nederlander. Ik zie het aan je nummerbord, man. Ga je toevallig naar Amsterdam?'

Hij hoorde dat het meisje met een Zeeuwse tongval sprak. Hij hoorde het altijd met een.

'A'dam,' herhaalde ze gejaagd. 'Am sterretje dam. Amsterdam. Ga je daar toevallig heen?'

Het hondje rekte zich in haar armen, het stak zijn glanzend zwarte neus uit naar de warmte in de auto. Maris wierp een blik op haar dunne benen in de leren broek. Ze stond te wiebelen.

'Moet je plassen,' vroeg hij.

'Ja, ook! Ik moet naar Amsterdam en ik moet plassen.'

'Dan zou ik eerst maar gaan plassen.'

'Wacht je op me? O man, ik sta hier al uren en ik heb het zo godvergeten koud gekregen. Wacht je op me?'

Ze liet het hondje uit haar armen op de grond glijden. Haastig, op haar lange stelten, liep ze terug naar het tankstation. Het hondje dribbelde naast haar. Maris keek haar na. Hij herkende de rukkerige pasjes waarmee ze liep. In Amsterdam had hij rond de Nieuwmarkt heel wat graatmagere figuren zo zien lopen, met van die pasjes, licht voorovergebogen, altijd op jacht naar wat ze nodig hadden.

Hij wachtte. Hij durfde er gif op in te nemen dat het meisje een junk was. Onwillekeurig begon hij om zich heen te kijken in zijn auto om te zien of hij iets moest verbergen wat ze zou kunnen jatten. Hij schoof zijn slaapzak en rugzak verder in de laadruimte en klapte de achterbank overeind. De natte sneeuw viel in schuine, striemende banen. Hij zag haar terugkomen, kleumd in haar Afghaanse jas en leren broek, wankel op haar laarsjes, twee bekers koffie in haar handen, pratend tegen het hondje, dat naast haar draafde met aandachtig geheven kop. Maris boog zich opzij en wierp het portier voor haar open.

'O, man, wat goed dat je me gewoon meeneemt. Ik heb zo staan blauwbekken. Ik heb staan huilen van de kou. En die chauffeurs maar lachen! Klerelijers! Josje, het komt goed. We gaan naar Amsterdam!'

Met twee sprongen was het hondje op de achterbank beland. Het ging niet meteen liggen, maar bleef afwachtend staan, alert, gewend aan snel veranderende situaties. Het meisje trok een plaid uit haar reistas en wierp die op de achterbank.

'Hij is hartstikke schoon, hoor, maar ik leg er toch liever wat onder.'

Ze bukte zich naar de twee koppen koffie die ze op de vloer van de auto had gezet, gaf er een aan Maris en nam zelf de andere. Ze

stak één lange staak naar binnen in de auto, kwam er toen zelf achteraan en plofte neer. 'O, man, wat goed!'

In de striemende sneeuwjacht reed Maris de snelweg op, zijn ruitenwissers zwiepend in het hoogste tempo. Hij zweeg. Hij moest wennen aan de plotselinge aanwezigheid van een ander in zijn auto, hij moest ont-dooien, nadat hij dagenlang met niemand had gesproken. Het meisje slurpte van haar koffie, haar beker met beide handen vasthoudend, nu en dan omkijkend naar het hondje, waarbij ze ook steeds een snelle blik op Maris wierp. Ze was geïntimideerd. Maar al snel herstelde ze zich en zei met haar schorre, als steeds iets te luide stem: 'Ook in Parijs geweest, makker?'

Maris glimlachte. 'Ook in Parijs geweest.'

'Ik wilde er ook weer eens heen, maar ik had geen cent te makken, dus ik dacht: ik ga liften. Nou, ik kan het niemand aanraden. Liften is kennelijk niet meer van deze tijd. Je komt gewoon niet meer weg, man. Uren heb ik gestaan. In de kou. We worden steeds rijker met z'n allen, maar hebben steeds minder zin om een ander een lift te geven. Zo iets oorzakelijks moet het verband zijn.'

Ze schoot in een schorre lach, die overging in een hoestbui.

'En wat heb je gedaan in Parijs, als ik vragen mag? Was je er voor zaken of voor de lol?'

'Voor de lol.'

'Mag ik trouwens roken?'

'Geen probleem.'

Ze draaide een sigaret, met vaardige vingers, uit een verfromfaaid pakje shag, en stak hem op.

'O man, wat goed om in een warme auto te zitten! In Parijs heb ik het ook zo koud gehad, zo godvergeten koud!'

‘Je lijkt me ook een beetje te dun gekleed voor dit weer.’

‘Travelling light, man, travelling light. Wat heb je trouwens gedaan in Parijs, als ik vragen mag?’

‘Rondgestruind.’

‘Zomaar.’

‘Zomaar.’

‘En wat doe je voor de kost, als ik vragen mag? Ja, sorry hoor, ik probeer gewoon een gesprek op gang te brengen.’

‘Ik ben schilder.’

Het meisje nam een hijs van haar sigaret. Maris voelde hoe haar blik op hem rustte.

‘Ben je bekend?’

‘Een beetje.’

‘Hang je in het Stedelijk?’

‘Soms. Ze hebben werk van me.’

‘O, dan ben je dus bekend.’

Ze tikte haar lange askegel net op tijd in de asbak en keek opeens zwijgend naar buiten. Maris begon haar te ruiken, haar Afghaanse jas, die ze waarschijnlijk al jaren droeg. Ze rook ook naar bier.

‘Ja, ja, ja,’ zei ze, terugkerend uit haar afwezigheid. ‘Te gek, man! Je bent schilder, je hebt een lekkere auto en je hebt een plek in Amsterdam. Wat wil je nog meer? O, uiteindelijk heb ik het niet meer koud. Alleen mijn voeten zijn nog van ijs. Mag ik mijn laarzen uitdoen?’

‘Geen probleem.’

Ze trok een van haar benen omhoog, verrassend lenig, en begon aan haar laars te sjoeren tot hij losschoot. Haar tweede laars volgde. Ze droeg geen sokken. Haar tenen waren rood en gezwollen. Ze wreef haar voeten warm, haar ogen half dichtknijpend tegen de rook van haar sigaret, die ze in haar mondhoek had gestald. Maris probeerde haar leeftijd te schatten. Hij zag haar als een

meisje, maar ze moest al in de dertig zijn. Op haar voorhoofd had ze rode bulten, die hem herinnerden aan het vettig glanzende gezicht van de jongen met de rat. Nadat ze haar koude en pijnlijke voeten had gewreven, schoof ze haar rechtervoet onder haar achterste en haar linker legde ze op haar rechterdij onder haar jas.

‘Te gek, man! Echt te gek!’ zei ze, het gesprek hervattend. ‘Na al die ellende heb ik nou eens mazzel. Kan het trouwens zijn dat jij... Sorry man, ik heb as in je wagen gemorst... Dat jij... Shit, brand ik ook mijn vingers nog... Dat jij uit de dunst bevolkte provincie van het land komt? Ik hoor iets in je stem, ik zie iets in je gezicht. Het zal wel niet. Maar ik check het gewoon even.’

Maris bleef strak naar de weg kijken, naar de achterlichten van de vrachtwagen voor hem, vage rode vlekken in de sneeuwacht. Hij vermeed het om over zijn herkomst te praten. Maar voor dit meisje, van wie hij niet alleen de tongval, maar ook het gezichtstype herkende, en die hem op de een of andere manier, terwijl ze een vreemde was, toch vertrouwd voorkwam, zwichtte hij.

‘Ik kom van Zuid-Beveland.’

Hij zei het met moeite.

‘Shit, man, *my home country!* Waar ik overigens al heel lang niet ben geweest. En uit welk dorp kom je?’

Hij noemde de naam van het dorp.

‘Shit! Is dat echt waar?’

Zij kwam uit een naburig dorp.

‘En hoe heet je dan, als ik vragen mag?’

Maris aarzelde. De ruitenwissers zwiepten heen en weer. Nee nee nee, leken ze te zeggen. Toen noemde hij ook zijn naam.

‘Maris Coppoolse,’ riep ze. ‘Shit, man, dan weet ik precies wie je bent! Welk een samenloop van toevalligheden! Jezus! Ja, jij

was zo’n beetje een wonderkind met je tekenen en schilderen. Op je veertiende al een prachtig portret van je ouders... Maar toen verongelukte dat meisje waarmee je op stap was... Je bent dagenlang op de vlucht geweest... De hele provincie was naar je op zoek... Ik weet het nog zo goed. Zwaar klote, man, echt zwaar klote. Jullie zijn toen toch weggegaan, naar Rotterdam of zo?’

Maris minderde vaart en ging naar de rechterbaan. Het kostte hem moeite zich op de weg en het rijden te concentreren. Hij strekte zijn armen om zichzelf dieper in zijn stoel te drukken.

‘Sorry, man, dat ik meteen zo persoonlijk word. Ik flapte het er zomaar uit. Maar het heeft destijds ook zo’n indruk gemaakt, weet je!’

Maris kreeg het benauwd. Hij had de neiging om te stoppen en haar uit de auto te zetten. Maar hij kon haar niet zomaar achterlaten langs de kant van de weg, in dit weer, op een plek waar niemand zou stoppen.

‘Sorry, makker!’

Hij keek opzij en glimlachte.

‘En wie ben jij?’

‘Oh, ik heet Ilse, Ilse van Damme, nou ja, eigenlijk Els van Damme, maar toen ik van huis wegliep, heb ik meteen mijn naam veranderd.’

Er viel een stilte. Maris staaarde naar de vage rode vlekken van de auto voor de zijne. Het meisje nam haar hondje op schoot en streelde het. Geruime tijd wisten ze niets te zeggen.

Zes uur later, halverwege de avond, reed hij Amsterdam binnen. Ook hier een gure wind en dooi. Hij had de stad besneeuwd achtergelaten en nu lagen er alleen nog vuilwitte hopen sneeuw langs de randen van de trot-

toirs. Het asfalt glom van het smeltwater. Maris draaide een raam open. Ilse had haar laarzen weer aangetrokken en rekte zich geeuwend uit. Het hondje was overeind gekomen en stond alert op zijn deken.

Halverwege de rit was zijn liftster in slaap gevallen, schuin wegzakkend tegen het portier. Ze had toen al het nodige over zichzelf verteld. Nog niet zo lang geleden was ze uit haar huis gezet, een kleine etage, waar eerder al gas en licht waren afgesloten. In de maanden zonder gas en licht was ze bij thuiskomst meteen in bed gekropen. Ze had zich ‘rot gezocht naar een baan’. Het leek hem waarschijnlijker dat ze zich elke dag had uitgesloofd om aan het geld te komen dat ze nodig had voor haar verslaving. Nadat ze uit haar huis was gezet, had ze ‘haar spullen tijdelijk ergens opgeslagen’. Welke spullen? Omdat ze ‘een break nodig had,’ was ze ‘met een vriend naar Parijs gereden’ – dus niet gelift, zoals in een eerdere versie van haar verhaal. In Parijs was ze de vriend ‘kwijtgeraakt’. Dagenlang had ze rondgedoold, in warenhuizen de warmte opgezocht en ’s avonds in cafés gezeten met een kop koffie tot de obers haar wegjoegen. Ten slotte had ze een metrokaartje gekocht en zich naar de rand van Parijs laten vervoeren om te kunnen liften naar Amsterdam. Hij vroeg zich af waarom ze niet meteen was teruggegaan naar de stad waar ze, zo te horen, veel mensen kende. Hij had zich ook afgevraagd hoe ze aan eten was gekomen en waar ze de nachten had doorgebracht, maar er niet naar geïnformeerd. Ze probeerde nog een laatste restant van uiterlijke waardigheid te handhaven, en hij wilde dat niet aantasten.

Terwijl ze door de stad reden, werd Maris steeds zwijgzamer en de jonge vrouw naast

hem steeds drukker en nerveuzer. Het hondje, dat zijn zenuwen niet langer kon bedwingen, had zich bij haar gevoegd, klaar voor het vertrek uit weer een tijdelijk onderkomen.

Het ging tegen alle verstand in, hij wist het, maar hij deed het toch, want hij kon het niet over zijn hart verkrijgen om haar ergens op straat achter te laten. Hij bood haar een slaappleaats aan.

In zijn atelier, hoog en leeg en koud, liep ze naar de materiaaltafels en liet haar handpalm over de tientallen kwasten en pense-len glijden die daar in potten stonden.

‘Jezus, wat heb jij er een zooi staan, zeg!’

Ze bleef maar doorgaan met het aaien van zijn penselen en kwasten, bijna kinderlijk, en keek ondertussen om zich heen. Maris zat gehurkt bij zijn gaskachel en prutste met lucifers en de knop die hij ingedrukt moest houden om de waakvlam te laten branden en die hij steeds weer te snel losliet.

‘Shit, man, jij hebt echt alles! Een huis, werk, geld, een auto!’

Maris lachte maar wat en liep de trap op naar de entresol. In zijn kamers trof hij alles aan zoals hij het had achtergelaten bij zijn overhaaste vertrek en dat benauwde hem – het was of hij geen stap verder was gekomen. Hij was haast blij om het meisje op de trap te horen, pratend tegen haar hondje, en tegelijkertijd vreesde hij haar binnenkomst, want daardoor zou haar aanwezigheid nog definitiever worden.

‘Jezus, en dan dit nog!’

Hij ging er niet op in. Hij knielde voor de houtkachel, zijn gietijzeren kameraad van vele uren, en begon er proppen krantenpapier en aanmaakhout in te stoppen. Tegen de muur lag een fikse houtvoorraad opge-

stapeld. Overal in zijn buurt werden oude huizen opgeknapt, complete interieurs werden eruit gesloopt en belandden in de container. Zodra ze tijdens een avondwandeling ergens een partij sloophout aantroffen, haalde hij de auto en vulden ze de laadruimte ermee. Sigi hield ervan om te zagen en het gezaagde hout netjes op te stapelen. Het gaf haar rust. Soms ging ze ’s avonds in zijn atelier een tijd staan zagen. Hij hoorde de trekzaam heen en weer gaan en stukken hout op de vloer vallen. Regelmatig zagen kon ze niet – het bleef hem verbazen. Als ze bovenkwam met een arm vol hout, rook hij haar bezwete lichaam.

‘Over tien minuten kun je je jas uittrekken,’ zei hij tegen Ilse, ‘dan is het hier wel warm.’

Het vuur in de kachel begon te loeien. Hij liep naar de ijskast en nam de fles wodka uit het vriesvak. ‘Eerst maar eens een borrel op de behouden thuiskomst.’

‘Lekker, man. Maar ik moet even geen borrel nemen.’

Lang en dun stond ze voor de houtkachel, haar vuil geworden Afgaanse jas om zich heen trekkend, haar armen over elkaar, haar handen onder haar oksels.

‘Te gek, man, dat je ons een slaappleaats geeft voor vannacht. Vandaag hebben we echt eens mazzel, Josje, echt mazzel! Mag ze wel op haar deken bij de kachel liggen?’

Ze spreidde de deken uit en begon te lachen.

‘Moet je kijken, moet je kijken. Ze weet van genot en gekkigheid niet hoe ze moet gaan liggen. Zo? Of toch beter zo? Nee, zo ook niet. Zo dan? Ja, zo! Zo lig je goed, hè Josje?’

Maris zette muziek op, inspecteerde de voorraden en begon eerst maar eens een enorme afwas weg te werken. Simpele din-

gen doen. De afwas. Hout op het vuur gooien. Je scheren. Douchen en schone kleren aantrekken. Koken. Langzaam maar zeker. Stap voor stap. Ergens kwam er een eind aan de tunnel. Hij zag dat het meisje er steeds slechter uit begon te zien. Ze leek voortdurend te huiveren. Met haar jas aan bleef ze voor de kachel staan. Ze hoestte. Ze vloekte omdat ze moest hoesten. Misschien werd dat hoesten nu een beetje overdreven.

Opeens stond ze naast hem, heel bleek.

‘Mag ik je nog iets vragen?’

Hij zag angst in haar ogen, de angst van een hond die bang is voor slaag.

‘Ja, je zult het wel krankzinnig vinden. Je moet het me maar niet kwalijk nemen. Maar ik ben ziek, man. Ik heb geprobeerd het uit te houden, maar ik kan het niet meer uithouden. Ik ben ziek. Begrijp je? Ik heb wat nodig, man. Zou je me misschien voor één keer drie geeltjes kunnen lenen?’

Er verscheen een smekende grijns op haar gezicht. Maris vertrok geen spier, maar vermeed het haar aan te kijken.

‘Voor één keer dan,’ zei hij stug. ‘Bel je dealer maar.’

Ze liep naar de telefoon, die ze, zo besefte hij nu, meteen bij het binnenkomen al met haar ogen had gelokaliseerd.

‘Oh, als ik zijn nummer nu maar heb! Shit, waar heb ik dat nummer?’

Ze haalde haar zakken leeg, alles op tafel gooiend – hij wilde dat niet, dat ze haar spullen op zijn tafel gooide – en vond ten slotte een opgevouwen papertje, kleiner dan de nagel van haar duim, en vouwde het open.

‘Hier heb ik het! Shit, als hij nu maar opneemt!’

Met gebogen hoofd en gekromde schouders, als een smekeling, stond ze met de te-

lefoon tegen haar oor gedrukt.

‘Oh, neem nou op, man!’

Een uur later kwam Ilse uit de badkamer – waar ze haar arm had afgebonden om haar aders te laten zwellen, een lepel met haar aansteker had verhit, haar shot voorbereidend, en de naald in haar arm had gestoken, en waar ze ook een langdurige douche had genomen. Over het dunne truitje met verder niks eronder waarin ze door Parijs had gezwalkt had ze een van Maris’ truien aangetrokken, de mouwen omgeslagen. Haar nog natte haren droeg ze in een staart, grappig schuin op haar achterhoofd.

‘Oh, wat goed, man, wat goed! Ik ben weer helemaal boven Jan!’

Ze liep naar de tafel om haar spullen weer in haar zakken te stoppen. Nu ze zich ontspande, nu de kramp uit haar lijf was verdwenen, leek ze nog langer en magerder.

‘Bedankt, man! En nu gaat Elsje van Damme heel lief voor je zijn, dat begrijp je wel!’

‘Dat is fijn, Elsje,’ zei hij ironisch.

‘Toen ik my home country verliet, toen ik naar de grote stad ging, heb ik meteen mijn naam veranderd.’

Of heb ik dat al verteld? Nou, ja, doet er niet toe. *Anyway*, nu ik jou zie en terugdenk aan *a place called home*, maar niet heus, word ik weer even dat Elsje van voor ik wegging.’

Ze barstte uit in een scheurende lach, die overging in hoesten en haar ineem deed krimpen. Maris bracht haar een glas water. Toen ze het had leeggedronken, legde ze haar voorhoofd, het voorhoofd met de rode bulten, op zijn schouder, haar armen slap langs haar lichaam. Maris voelde zich verplicht even een arm om haar heen te leggen.

Versijnt in september 2019

WONDERBAARLIJK VERHAAL
OVER DE OMZWERVINGEN
VAN TWEE VERLOREN
GEWAANDE REMBRANDTS

‘Gerdien Verschoor voert ons van het atelier van Rembrandt langs oude vorstelijke kunstverzamelingen naar het concentratiekamp Ravensbrück, waar een Poolse gravin kracht ontleent aan het beeld van haar door Hitler geroofde Rembrandts. Met haar indrukwekkende eruditie en fonkelende taal betoont zij zich een schrijfster pur sang.’ – Jolande Withuis

GERDIEN VERSCHOOR

HET MEISJE EN DE GELEERDE

Het meisje en de geleerde in het kort:

In *Het meisje en de geleerde* vertelt Gerdien Verschoor het wonderlijke verhaal van de vele omzwervingen van twee schilderijen die Rembrandt in 1641 schilderde: het ‘Meisje in een schilderijlijst’ en de ‘Geleerde aan zijn lessenaar’. Drie eeuwen lang zwierven ze door Europa: op karren en in koetsen, in vrachtauto’s en diplomatieke wagens. Ze sierden de wanden van grachtenpanden en paleizen en behoorden tot de geliefde schilderijen van de laatste Poolse koning. In de achttiende eeuw kwamen ze in handen van de Poolse adellijke familie Lanckoroński, maar aan het begin van de Tweede Wereldoorlog leken ze voor altijd verloren te zijn gegaan. En dan gebeurt er een wonder: vijf jaar na de val van de Muur schenkt de Poolse gravin Karolina Lanckorońska een grote collectie kunstwerken aan het Koninklijk Paleis in Warschau, waaronder de twee meesterlijke schilderijen van Rembrandt. Gerdien Verschoor vervlecht het verbijsterende en fascinerende verhaal van de twee schilderijen met het levensverhaal van de Poolse gravin die het Meisje en de Geleerde voor de toekomst bewaarde.

Foto: © Fjodor Buis

Gerdien Verschoor is auteur en kunsthistoricus. Ze was directeur van CODART, het internationale netwerk van museumconservatoren van Nederlandse en Vlaamse kunst en per 1 juli 2019 directeur van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Haar twee romans – *De draad en de vliegende naald* en *De kop van Oskar Wronski* – werden zeer goed ontvangen.

HET MEISJE EN DE GELEERDE

Recensie van *Echte Lezer Daniëlle Ouedraogo*

Het boek dat door iedere liefhebber van geschiedenis en kunst gelezen moet worden!

Je mag een boek niet op het omslag beoordelen... Nou, bij dit boek mag dat zeker wel.

Het is een boek dat je gewoon af en toe uit de kast wilt pakken alleen al om die twee paneltjes op de voor- en achterkant nog eens goed te bekijken.

Je leest in alles de liefde voor deze schilderijen en de kunstgeschiedenis.

Het boek neemt je mee van Amsterdam, waar de twee tronies in 1641 door Rembrandt geschilderd werden, naar de plek waar ze uiteindelijk, via de veiling van Jan van Leppens bezittingen, terecht kwam: het Weense paleis van de familie Lanckoronski.

Karolina was het tweede kind van Karol Lanckoronski. Gravin Karolina Lanckoronska werd geboren op 11 augustus 1898; zij was het eerste kind uit zijn huwelijk met Marie Fürstin von Croy.

Gravin Karolina speelt een belangrijke rol in dit verhaal. Het is dankzij haar en de brief die ze in 1994 vanuit Rome schreef, vijf jaar na het vallen van de Muur, dat we de schilderijen nu nog kunnen bewonderen in het

koninklijk paleis van Warschau.

Het verhaal volgt het leven van Karolina, die, hoewel het in die tijd niet gewoon was voor een meisje, toch kunstgeschiedenis mocht gaan studeren. De liefde voor kunst had ze als klein meisje al meegekregen van haar vader.

Je leert meer over haar en de geschiedenis van Polen en Oostenrijk uit het verslag van Karolina's leven tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ze kwam namelijk in die tijd in concentratiekamp Ravensbrück terecht, waar ze vocht voor haar leven.

Tegelijkertijd kwamen de twee schilderijen bloot te staan aan de grote kunstroof tijdens de oorlog.

Het hele verhaal is zeer boeiend verteld, waardoor ook iemand zonder veel interesse in (kunst)geschiedenis zich kan verliezen in

dit boek. Je proeft daadwerkelijk de sfeer rondom de kunstenaars en kunstverzamelaars in Amsterdam in de zeventiende en achttiende eeuw en je ziet jezelf al rondwalen in het negentiende-eeuwse Rozdal.

Gerdien Verschoor heeft dit verhaal tot leven weten te brengen. Ze heeft me een andere kijk op de schilderijen weten te geven en ik zou nu niks anders willen dan naar Warschau gaan.

RECENSIE

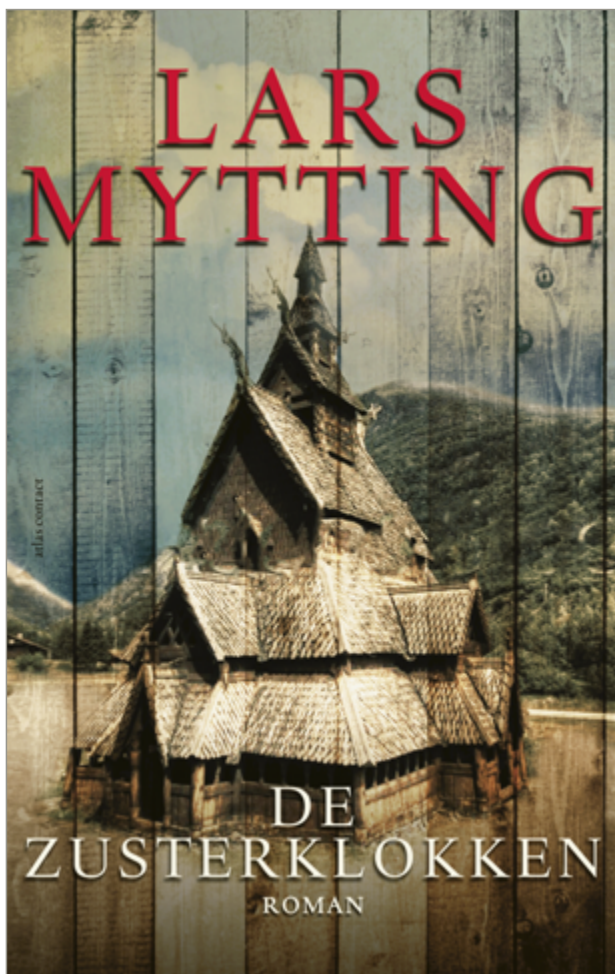
*'Je mag een boek niet op het omslag beoordelen...
Nou, bij dit boek mag dat zeker wel.'*

DE CAZALET'S: EEN ONVERGETELIJKE FAMILIE VOOR DE LIEFHEBBERS VAN DOWNTON ABBEY

EEN DOMINEE.
EEN VROUW.
EEN LEGENDE

De Zusterklokken in het kort:

Al zolang de bewoners van Butangen zich kunnen heugen, luiden de Zusterklokken van de staafkerk elke zondag. De klokken werden ooit geschonken door een rouwende vader ter nagedachtenis aan zijn dochters Halfrid en Gunhild Hekne, een Siamese tweeling die tijdens hun korte leven prachtige wandtapijten vervaardigde. Het sonore geluid van de klokken was dermate krachtig dat de eerste koster al na drie missen doof was, en naar verluidt waarschuwden ze de dorpingen voor overstromingen en andere gevaren. Tot 1880. In dat jaar krijgt het dorp een nieuwe, jonge dominee, vol grote plannen en nieuwe ideeën. Hij neemt de twintigjarige Astrid Hekne, een nazaat van de tweeling, aan als dienstmeis-

je. En in dat jaar duikt ook een vreemdeling uit Duitsland op, die gedetailleerde tekeningen van de staafkerk en haar houten versieringen begint te maken. Als Astrid beseft dat Butangen zijn kerk – en de tweelingklokken – dreigt kwijt te raken, stelt ze alles in het werk om dat te voorkomen – met noodlottige gevolgen.

LARS MYTTING DE ZUSTERKLOKKEN

DE MEISJES DIE HUID DEELDEN

De bevalling was zwaar. Misschien wel de zwaarste ooit, en dat in een dorp waar alle bevallingen om die titel vochten. De moeder had een dikke buik, maar pas op de derde dag met weën beseften ze dat ze een tweeling droeg. Hoe de bevalling verliep, hoelang de kreten door het houten huis galmden en hoe de vrouwen om haar heen de kinderen er uiteindelijk uit wisten te krijgen – dat werd allemaal vergeten. Te verschrikkelijk om na te vertellen, te erg om zich te herinneren. De moeder scheurde uit en bloedde dood, en haar naam is uit de geschiedenis verdwenen. Maar wat nooit vergeten zou worden, waren de tweeling en hun afwijking. Ze waren van hun heupen tot hun voeten met elkaar vergroeid.

Maar dat was dan ook alles. Ze ademden en kregen en er was niets mis met hun hoofd.

Hun ouders kwamen van de Hekne-boerderij en de meisjes werden Halfrid en Gunhild Hekne gedoopt. Ze groeiden gestaag, lachten veel en waren geen last maar een bron van vreugde. Voor elkaar, voor hun vader, voor de andere kinderen, voor het dorp. De Hekne-zusters werden al jong achter het weefgetouw gezet en zaten daar vaak dagenlang, terwijl hun vier armen volkomen

Foto: © Ottar Strand, Studio Westfjordet

Lars Mytting is auteur van de houthakkersbijbel *De man en het hout*. Deze verscheen in Noorwegen in 2011 en werd een internationale bestseller. Zijn roman *De vlamberken* won in 2014 de Noorse Boekhandelsprijs.

LEESFRAGMENT

op elkaar ingespeeld heen en weer schoten tussen schering en inslag, zo snel dat je niet kon zien wie op welk moment de draden aansloeg in het wandkleed. Hun motieven waren wonderlijk mooi, vaak mysterieus, en hun tapijten werden geruild voor zilver en vee. In die tijd was het niet gebruikelijk om handwerk van een merkteken te voorzien, en later waren er heel wat mensen die veel geld neertelden voor een Hekne-wandkleed waarvan niet vaststond of het wel echt was.

Het bekendste Hekne-tapijt was het kleed waarop *Skråpånatta* was afgebeeld, de plaatselijke variant van de Dag des Oordeels, losjes gebaseerd op de oud-Noordse profetieën over Ragnarok. Een vlammenzee zou de nacht in de dag veranderen, en wanneer alles door het vuur was verteerd en de nacht weer donker werd, zou de aarde afgeschraapt zijn tot op de kale rotsen en de levenden en de doden zouden in een lange stoet bijeengedreven worden om bij zonsopgang voor hun rechter te verschijnen. Dit wandtapijt werd aan de kerk geschonken en zou daar generaties lang hangen, tot het op een nacht door gesloten deuren heen verdween.

De zusters verlieten de boerderij maar zelden, hoewel ze zich veel gemakkelijker konden voortbewegen dan je zou denken. Ze liepen in een soort driekwartsmaat, alsof ze een volle emmer water tussen zich in droegen. Het enige waar ze moeite mee hadden was de heuvel bij de boerderij. Hekne stond op een steile helling die in de winter, als het er glad werd, levensgevaarlijk voor hen was. Gelukkig lag de boerderij op het zuiden, de sneeuw smolt er al vroeg in het voorjaar, vaak al in maart, en de zusters kwamen altijd tegelijk met de lentezon weer tevorschijn.

Hekne was een van de eerste ontginningsboerderijen en daardoor een van de beste. Ze hadden twee zomerboerderijen, en op de grootste daarvan, Storseter Hekne, graasde een weldoorvoede kudde koeien in diepgroen gras. Vanaf de boerderij was het ook maar een klein stukje lopen naar Nedre Glupen, een meertje dat vol vis zat en waar een boothuis stond, gemaakt van negenduims balken. Maar de echte maatstaf voor de rijkdom van een boer in het Gudbrandsdal was de hoeveelheid zilver die hij bezat. Dat was zijn bank, een zichtbare, toegankelijke reserve. Geen enkele hoeve was die naam waard als de eigenaar geen zilveren bestek voor achttien mensen bezat, en dankzij de handel in wandtapijten had Hekne bestek voor dertig.

Toen de Hekne-tweeling bijna volwassen was, werd de ene ziek. De gedachte aan de mogelijke consequentie – dat het levende meisje het lijk van haar zuster zou moeten meezeulen – was ondraaglijk, en dus ging hun vader, Eirik Hekne, naar de kerk om ervoor te bidden dat beiden gelijktijdig mochten sterven.

Het gebed werd gehoord door de dominee en waarschijnlijk ook door God. De dood bezocht de zusters op dezelfde dag, en toen het tegen het einde liep wilden ze alleen zijn. Hun vader en de andere kinderen wachtten voor de deur, en ze hoorden de meisjes in het kamertje praten over iets belangrijks wat geregeld moest worden. Die dag voltooiden ze het wandtapijt dat *Skråpånatta* genoemd zou worden. Ze waren er samen aan begonnen, maar Gunhild zou het werk alleen afmaken nadat Halfrid was overleden en haar zusters armen haar niet meer konden helpen. Hun vader liet haar in

alle rust werken, want de zussen straalden altijd iets hogers uit, iets wat hij en de andere mensen die zich op het niveau van het water en de rotsbodem bevonden nooit zouden begrijpen. Tegen de avond hoorden ze gehoest en daarna viel de weefkam op de grond.

Ze gingen naar binnen en zagen dat Gunhild nu ook stervende was. Ze leek hun aanwezigheid niet op te merken, want ze lag met haar gezicht naar haar zuster toe en zei: *'Jij zult wijd rennen en ik zal nauw rennen, en als het weefsel geweven is zullen wij samen weer terugkeren.'*

Ze trok Halfrids handen naar zich toe en vouwde ze in de hare, en zo bleven ze met verstrengelde handen liggen, als in een tweestemmig gebed.

Latere generaties konden het er niet over eens worden wat Gunhild nu eigenlijk had bedoeld, want haar dialect maakte de zin dubbelzinnig. Rennen kon *een weefgetouw bedienen* betekenen, maar ook *hard hollen*. Toen het wandtapijt aan de kerk werd geschonken, schreef de dominee Gunhilds laatste woorden op de houten plaat waarop het tapijt werd bevestigd. Maar zijn boekentaal miste de rijkdom van het dialect en luidde heel zuinig: *Jij zult ver lopen en ik zal kort lopen, en als het weefsel af is zullen wij beiden terugkomen.*

De meisjes werden begraven onder de vloer van de kerk, en als dank voor het feit dat ze samen gestorven waren liet Eirik Hekne twee kerkklokken gieten. Die werden de Zusterklokken genoemd en galmden met ongekende kracht en diepte. Het geluid vulde het hele dal, rolde de heuvels op en weerkaatste tegen de berghellingen. Als er blank ijs op het Løsnesvatn lag, het meertje bij de kerk, waren de klokken in drie nabu-

rige dorpen te horen, als een verre harmonie die hun eigen klokken overstemde, en als de wind goed stond, kon je ze volgens sommigen zelfs tot op de zomerboerderijen horen.

De eerste koster was al na drie kerkdiensten doof. Er werd een extra houten tussenvloer onder in de toren getimmerd waarop de nieuwe koster kon staan, en die stopte bovendien bijenwas in zijn oren en sjoerde een leren band rond zijn hoofd om zijn oren te beschermen.

Het geluid van de Zusterklokken was niet zwaarmoedig of dreigend. Elke slag had een levendige klank, als een belofte van een nieuwe lente, en een nagalm met fraaie, volhardende trillingen. De klanken drongen diep door tot in je gedachten en lieten zelfs de stoerste mannen niet onberoerd. Als de koster het in de vingers had, kon hij twijfelaaars in kerkgangers veranderen, en de verklaring voor het machtige geluid van de Zusterklokken was dat ze een zilverklank hadden. Destijds verwees dat woord naar de kostbare gewoonte om zilver aan het metaal waarvan de klok werd gegoten toe te voegen. Hoe meer zilver, des te mooier de klank.

De fraai bewerkte gietvormen en het brons voor de klokken hadden Eirik Hekne al een vermogen gekost, veel meer dan zijn dochters ooit voor hun wandtapijten hadden gekregen. Verdoofd door verdriet liep hij naar de smeltkroes en gooide zijn hele zilveren bestek erin, graaide daarna in zijn zakken en smeed twee werkknuisten vol zilveren daalders in de kokende legering, munten die merkwaardig lang op het gietsel bleven drijven voordat ze smolten en al borrelend zonken.

De eerste keer dat werd gezegd dat de Zusterklokken voor gevaar waarschuwd was tijdens een van de vele grote overstromingen in het dal. De sneeuw smolt plotseling en massaal, de mensen kregen hoofdpijn onder een drukkende, zwarte zomerhemel, en in de nacht dat de rivier haar loop wijzigde werden de dorpelingen wakker van de beierende klokken. Het begon te regenen, en de bewoners van twee boerderijen konden nog net vluchten voordat hun huizen door de stroom werden meegesleurd. Grote houten gebouwen vielen om, en de planken en balken lagen als twijgjes langs de randen van de schuimbekkende scheur in het landschap. In het Løsnesvatn dreven grote, witte bulten diep en zwaar in het water, dat waren de schapen. Pas later, toen ze buiten in de regen de koppen telden en zagen dat het gezin van de koster ook voltallig was, werd duidelijk dat de koster níét in de kerk was geweest, en toen de dominee op onderzoek uitging bleek dat de kerkdeur op slot zat en ook de hele tijd op slot had gezeten.

Eirik was toen al jaren dood. Het is niet bekend of hij er ooit spijt van had dat hij al zijn zilver had omgesmolten, maar de Zusterklokken hadden hem zó veel gekost dat de boerderij meerdere malen ternauwernood aan een gedwongen verkoop ontsnapte. Als het mogelijk was geweest om Hekne in twee boerderijen op te splitsen, dan hadden ze dat gedaan, maar het land was te steil en smal. In de jaren erop pakte de deurwaarder hun Nedre Glupen, twee pachtboerderijtjes en de grootste zomerboerderij af, en de latere generaties leden zwaar onder de prijs die Eirik Hekne had betaald. Het lukte hun om het restant van de boerderij in de familie te houden, erfgenamen kregen erf-

genamen, en elke nakomeling dacht zo het zijne van zijn voorvader. Er waren er maar weinig die vonden dat het geld beter besteed was aan kerkklokken dan aan akkers en stallen, maar ze accepteerden het als een teken dat zwoegen gemakkelijker te dragen is dan verdriet. Elke zondag bereikte een troostend geluid de boerderij, van de klokken die Eirik de Dochterklokken noemde, een gewoonte en een recht die samen met hem stierven.

[...]

DE ZILVERKLANK

Deze periode werd ingeluid door de Zusterklokken, die op nieuwjaarsdag 1880 beierden om de dorpelingen op te roepen voor de kerkdienst. Het geluid bereikte ook de stal van Hekne, waar het nieuw voedsel gaf aan de ruzie tussen twee van de acht kinderen op de boerderij.

‘Osvald!’ zei Astrid. ‘Jij zou ons brengen!’ Haar broer zei dat ze dat te laat had gevraagd.

‘Je bent een klier,’ zei ze. ‘Hou op met bokken en span de paarden voor de slee.’

Osvald kwam overeind en hield een kapot gareel en een staatriem waaraan een gesp ontbrak omhoog.

‘Jullie slee had klaargestaan als Emort had durven vertellen dat hij deze gisteren kapotgemaakt heeft.’

‘We hebben toch zeker wel meer tuig. Stel je niet aan!’

In de stal briepte Blister, het paard dat ze het liefst gebruikten wanneer ze naar de kerk gingen. Astrid borstelde stro van haar zondagse rok. Osvald bleef mopperen. ‘Je

zou jezelf eens moeten horen!’ zei ze. ‘Altijd maar klagen. Wat er wel niet allemaal moet gebeuren “om alles hier weer op poten te zetten”. En dan krijg je het niet eens voor mekaar om een slee in te spannen!’

‘Als het stuk is, is het stuk.’

‘Nou, ik kan wel lopen, hoor!’ zei Astrid en ze draaide zich om. ‘Zelfs samen met Klara.’

Osvald smees het paardentuig op de grond. ‘Ik kan wel lopen,’ herhaalde Astrid. ‘Maar jij krijgt met vader te stellen. Want díé gaat over de tong als ik niet met de paardenslee naar de kerk word gebracht.’

Ze liep snel het erf over. De sneeuw knerpte en ze trok haar omslagdoek dicht om zich heen. Toen Astrid die ochtend de buitendeur opendeed, had ze meteen gevoeld dat het niet alleen maar koud was, het was bitterkoud. Dat was altijd zo op nieuwjaarsdag, de koudste kerkdag van het jaar. De wind striemde in haar gezicht als een terugzweepend twijgje, de lucht was dun en scherp in haar longen. Ze zag er eigenlijk vreselijk tegen op om nu naar de kerk te moeten, ze was op eerste kerstdag naar de vroege dienst gegaan, en toen was het zo koud geweest in de kerk dat ze nog vier dagen lang last van wintertenen had gehad. De reden dat ze nu weer op pad moest was dat Klara Mytting, een oude, rimpelige bedelvrouw die op Hekne onderdak had gekregen, naar de kerk wilde en ondersteuning nodig had op de spekgladde weg.

De machtige klanken van de Zusterklokken weergalmden tussen de houten huizen. Dit was de eerste reeks klokslagen, die de kerkgangers opriep aanstalten te maken. Het was vanaf Hekne niet ver naar de kerk, maar de kerk was klein en treuzelen betekende een slechte zitplaats. Eigenlijk hoef-

de Astrid, de oudste dochter op een boerderij als Hekne, zich niet in de kou te begeven om iemand als Klara te helpen. Maar er zijn meer redenen om ter kerke te gaan dan alleen liederen en gebeden, en een dergelijke reden kan vragen om een plaats op de voorste banken.

Ze liep snel langs het voorraadhuis, door de smalle geul die in de sneeuw was vrijgemaakt, naar de stal waar Klara woonde met de koeien en een paar boerenknechten. Er was deze winter ongelooflijk veel sneeuw gevallen, en ze hoorde de boerderijkatten met elkaar vechten bij de hooischaar. Ook die verveelden zich en werkten op elkaars zenuwen, nu hun jachtgebieden onbereikbaar waren door de sneeuw en ze alleen maar langs de wanden van de schuren konden sluipen.

De klokken rustten even. Als kind was het Astrid al opgevallen dat de klokken anders klonken als er veel sneeuw lag. Het dorp zelf galmde minder mee en de echo van de bergwanden en het Løsnesvatn was gedempter, het was alsof ze dichterbij de klokken stond, vlak bij het vibrerende hart van de zilverklank. Ze kende het verhaal van de daalders die in de smeltkroes plonsden en die de boerderij aan de rand van een bankroet brachten maar al te goed en wist dat haar vader en broers daarom nu vol wrok naar de boothuizen bij Nedre Glupen loerden als ze naar Imsdal liepen, waar ze vrij mochten vissen maar wat een hele dag lopen betekende en waar ze sowieso veel minder visvingen dan vroeger in Nedre Glupen.

Astrid was twintig en ze was als een van de weinigen van haar familie trots op het krankzinnige, grootse gebaar van hun stamvader, maar ze was niet het type meisje dat op het kerkhof rondhing om met de

doden te praten. Ze had zo'n haast bij alles wat ze dacht dat haar gedachten voor haar uit leken te hollen. Haar grootmoeder bevestigde dat ze niet naar de zomerschool had moeten gaan, want alles wat ze daar leerde deed haar verlangen naar meer, en iedereen wist dat het voor een jong meisje uit dit dorp geen enkele zin had om dat verlangen te koesteren.

Er was niemand die haar kon bijhouden wanneer Astrid als kind rondholde, en ze stoorde iedereen bij het werk, vroeg waarom dingen zús werden gedaan en niet zó. Ze klom op de stapelmuurtjes en rende daaroverheen zodat de stenen klepperden, een oneerbiedige, slechte gewoonte die iedereen irriteerde, maar toch rende ze, rende zo hard dat het mos losraakte van de stenen, rende helemaal tot de rand van de akker waar het muurtje eindigde in een helling die zich recht in het rivierdal stortte. Daarvandaan kon ze uitkijken over het Løsnesvatn en kon ze door de kloof ook nog net Fåvang en Losna zien.

Ze keek graag in de richting van Losna omdat ze wist wat daar binnenkort zou gebeuren. Op den duur zou er op gezette tijden een streep van stoom en kolenrook langskomen, het resultaat van het onvoorstelbare zwoegen van de spoorwegarbeiders, die el na el een smalle ijzeren spoorlijn aanlegden die blijkbaar niet breder was dan haar arm, een tracé van ongekende lengte, sommigen beweerden dat de rails helemaal tot Kristiania liepen en van daar naar Zweden en dan nog verder naar het zuiden.

Als kind vond ze het onvoorstelbaar dat er trekdiertjes bestonden die 's avonds niet hoefden te rusten en ze zag zichzelf vaak in die trein zitten, het was een gedachte die haar niet losliet; dat het echte leven ergens

anders was en dat elke dag hier slechts verdraging betekende. Ze wist niet wáár ze naartoe wilde, haar dromen waren slechts een ladder die tot in de hemel reikte en daar eindigde. Haar gedachtevluchten voerden haar elke dag ergens anders naartoe. Het enige wat ze wist was dat ze ergens naar zocht en dat dat niet hier was, het was nooit hier in het dorp. Elke dag die ten einde liep gaf haar het gevoel iets gemist te hebben, omdat er nooit iets nieuws gebeurde. Voor ze in slaap viel nestelde zich altijd een zweem van droefenis in haar, een droefenis die haar zoals ze wist binnen een paar jaar net zoals de andere meisjes zou maken, somber en oud voor haar tijd.

Toen ze volwassen werd wimpelde ze twee huwelijksaanzoeken af, goede partijen, een vrijer uit Nordrum en eentje uit Nedre Løsnes. Het was nu lang geleden dat iemand een poging had gewaagd, iets wat de mensen toeschreven aan haar rusteloosheid en haar scherpe tong. Dat waren niet de beste eigenschappen om de vrijgezellen op de omliggende boerderijen te bekoren, allemaal typische Gudbrandsdalers, stoere, taai werkpaarden die hun stilzwijgen koesterden. Bovendien zag ze er anders uit dan de andere meisjes. Hoewel je in dit deel van het Gudbrandsdal behoorlijk lelijk moest zijn om niet aan de man te raken, de potentiële echtgenote was toch bij voorkeur een stevige deerne met brede heupen en het allerliefst met een grote boezem en een sterke rug. Astrid was slank en benig en had krullend donker haar, in een andere omgeving zouden ze haar als knap hebben bestempeld, de juiste man zou haar zelfs mooi genoemd hebben en de merkwaardige boog van haar wenkbrauwen hebben bewonderd, haar vooruitstekende kin en haar armen die

wel van goud leken in de zon. Maar na de twee afgewezen aanvragen luidde het eindoordeel over de oudste dochter van Hekne dat ze obstinaat was en moeilijk in het gareel te krijgen. Een verstandige huwelijkskandidaat kon beter kiezen voor een meisje met stevige handen dat niet klaagde, hoe groot de werklust ook was, dat zonder een klap te geven kinderen baarde en dat meteen daarna weer naar de koeienstal ging terwijl de moederkoek nog achter haar lag te dampen.

Terwijl ze met Klara aan haar arm de stal uit liep, zag Astrid dat het oudje beter gekleed was dan gewoonlijk, ze had schoenen en een rok geleend van een andere vrouw. Ze liepen de heuvel af, allebei gewikkeld in een wollen sjaal en een hoofddoek. Ze werden voortdurend ingehaald door paardensleden en Astrid keek dan strak voor zich uit. Klara leek de kou niet te voelen, ze sjokte gestaag door terwijl ze Astrid de hele tijd aan haar mouw trok en – veel te luid – vroeg wie er zich allemaal langs hen repten. Astrid kon ze niet allemaal bij naam noemen. De gezinnen waren zo groot dat de weg wemelde van de kinderen voor wie er geen plaats meer was in de slee. Je kon niet zien wie wie was, want de gezichten waren ofwel in lappen en hoofddoeken gewikkeld of de wenkbrauwen en neuzen waren bedekt met ijs en rijpsnorren. Ze waren nog maar halverwege de kerk, maar haar oorlelletjes tintelden al en Astrid zag er nu al tegen op om weer thuis te komen en de pijn te voelen van bevroren huid die ontdooide.

Van de mensen die hen passeerden ving Astrid op dat de temperatuur meer dan veertig graden onder nul was. Ze hadden thuis geen thermometer meer, die was gebarsten

toen ze hem op een nacht vergeten waren binnen te halen, en dat betekende, wist ze omdat de schoolmeester zoets gezegd had, dat het toen kouder geweest was dan min 39, want dat was het vriespunt van kwik.

Het was onmogelijk om aan de kou te ontsnappen. Hoewel Hekne er van een afstand best goed uitzag, waren ze altijd in de greep van de jaargetijden. Het voorraadhuis was groot maar zelden helemaal gevuld. Het bos waar ze hun brandhout haalden begon kaalgekapt te raken, en 's winters konden ze het zich niet veroorloven om op meer dan één verdieping de kachel aan te maken. Het werd al vroeg donker, en elke avond dromde het gezin samen voor het openhaardvuur om warm te blijven en licht te hebben. De mannen sneden houten gereedschap en pollepels, veegden met geregelde tussenpozen de spaanders bij elkaar en gooiden die in het vuur, dat meteen opflakkerde. De kleintjes waren lawaaiig en maakten ruzie, waarbij ze aan de vachten die ze als dekens gebruikten rukten en trokken, ze hoestten voortdurend en staken elkaar zo aan met allerlei kwaaltjes. Astrid vond het nog het ergst dat ze nergens anders naartoe kon. Ze kreeg op haar kop als ze zich ergens afzonderde met een kaars, zoets kostbaars moest gedeeld worden. Het was in de winter overal pikdonker en de angst en de spoken kwamen dichterbij. Daarom zat ze elke avond te midden van het deinende groepje rond het vuur, tussen haar ruftende jongere broers en zusjes, de eeuwige herhalingen van de oudjes, het geneurie van haar oude tante en haar moeders strenge berispingen dat het nu eindelijk stil moest zijn.

Ja, dacht ze vaak, dat is het grote probleem: er is geen afstand. Er is geen licht.

De klokken luidden weer, dit waren de sla-

gen die mensen aanspoorden haast te maken. De machtige klanken golfd en over de sneeuwbanken, langs hen heen, naar de bergen, en kwamen terug als een echo die versmolt met de volgende slagen.

‘De oude koster, ja, die was goed,’ mompelde Klara toen het weer zo stil was dat ze elkaar konden verstaan.

‘Hoe bedoel je, goed?’

‘Die gaf de mensen heiligenschurft. Ja, echt. Vroeg de Klokgetuige om toestemming, schraapte het los en gaf het aan de zieken.’

Klara Mytting kwam van de boerderij met dezelfde naam, waar het nog slechter gesteld was dan op Hekne, zó slecht dat Klara en een jongere zuster door de armenzorg op andere boerderijen waren ondergebracht. Klara was een beetje in de war en wist niet meer zo goed in welk jaar ze geboren was, maar ze moest stokoud zijn, want haar overleden zuster was maar liefst tweeënzestig geworden. Klara was haar hele leven een zwakke, vriendelijke vrouw geweest die nauwelijks iets at en die zich niet echt nuttig kon maken, afgezien van water halen en breien als haar reumatiek niet te veel opspeelde. Ze had dieppaarse kringen rond haar ogen door de ondervoeding.

‘Ik snap geen woord van wat je zegt,’ zei Astrid. Ze trok haar hoofdhoek recht en liep verder. ‘Hoe noemde je dat?’

‘Heiligenschurft. Ja, ja. Dat groeit aan de binnenkant van de klokken.’

‘Dan is het kopergroen. Een soort roest.’

‘Roest? Nee hoor. Heeft heel veel kracht. De koster hield er een kopje onder en schraapte het eraf met een mes, en als hij weer in het daglicht kwam zat er een droog poeder in. Goede krachten in dat poeder, heel goed. En sterk. O ja. Vroeger vermeng-

den de mensen het met vet en smeerden het op wonden. Of ze aten het op. Maakte alles weer beter, ja, ja. Ach lieve Astrid, kun jij de nieuwe koster vragen of hij naar boven wil klimmen om heiligenschurft voor me te halen? Zodat ik van mijn reumatiek afkom? Wil je dat doen?’

‘Ja, ja, we zien wel,’ zei Astrid.

‘De klok geeft acht, de eeuwigheid wacht,’ zei Klara.

Astrid haalde haar schouders op en vroeg niet verder. ‘De nieuwe koster’ werkte hier al minstens dertig jaar. Klara was net zo bijgelovig als Astrids grootvader, maar het was zo’n chaos in haar hoofd dat je nooit wist of ze iets nu ter plekke verzong of dat het een oude overlevering was. Ze was een groot gedeelte van de dag bezig met kruisjes slaan boven melkammers, pap meesmokkelen voor de onderaardse wezens en hogere machten tevredenstellen. Ook al was ze tamelijk zonderling, ze werd toch goed behandeld omdat veel mensen in Butangen, en met name Astrids grootvader, ervan overtuigd waren dat alle mensen dezelfde hoeveelheid talenten hebben meegekregen, maar dat sommige daarvan zich anders manifesteren en andere moeilijk te ontdekken en te begrijpen zijn. Een kind dat niet goed kon praten kon een fenomenale muzikant of houtsnijder worden, blinden konden paarden kalmeren en de meeste buitenbeentjes stonden in contact met hogere machten die je maar beter te vriend kon houden.

Klara hield op met mompelen, en ze naderden de kerk met de welbekende rode spits. De westelijke wanden waren zwart van de teer, de zomerhitte had de zuidwand een goudbruine gloed gegeven. De kleuren waren bedekt met een wit laagje rijp en er

kwam rook uit de pijpen die uit de wand staken.

Zou hij al in de kerk zijn? vroeg ze zich af. Had hij het net zo koud als zij?

Ze kende de kerk heel goed, en de pastorie nog beter. Ze had er twee jaar als dienstmeisje gewerkt. Een van de weinige geschikte betrekkingen voor de oudste dochter op een boerderij als Hekne, een boerderij die het zich in betere tijden had kunnen veroorloven om de oudste dochter helemaal niet te laten werken. Twee jaar van naaien en verstellen, schoonmaken en meubels boenen, en sinds de vorige lente: met een steeds wildere hartslag naaien en verstellen, schoonmaken en meubels boenen. Tot ze deze herfst opeens werd ontslagen en ze moest terugkeren naar het boerenwerk op Hekne.

Astrid en Klara stampten de sneeuw van zich af en liepen het voorportaal in, maar toen ze over de drempel wilden stappen, maakte Klara een diepe buiging en mompelde iets over de *Deurslang*. Astrid, die Klara onder haar oksel hield, dacht eerst dat ze viel en probeerde haar overeind te hijsen.

‘Moet jij ook niet een buiging maken voor de Midtstrandbruid?’ vroeg Klara terwijl ze naar binnen sjokte, merkwaardig door haar knieën gezakt.

Astrid keek naar de mensen die al in de kerk zaten. Ze zag niemand van de Midtstrand-boerderij.

‘Sta op,’ siste Astrid. ‘Iedereen kijkt!’

‘De Midtstrandbruid netjes begroeten. Al tijd. Anders wordt ze boos, weet je.’

‘Ssst!’

‘De *Deurslang* is weg, maar is er nog altijd,’ zei Klara.

Astrid trok haar mee. Ze wist niet of de Midtstrandbruid en de *Deurslang* hetzelfde

wezen waren, maar had geen zin dat te vragen, want zulke dingen verzong Klara vaak ter plekke, en als ze verder bazelde werd alles alleen maar nog gênanter.

Eenmaal binnen ontdekten ze dat de kerk vol zat.

De bewoners van Hekne hadden geen vaste plaats meer. Die hadden ze moeten opgeven in het jaar dat ze de schoenbelasting niet konden betalen. Hun naam op het deurtje van de kerkbank werd overgeschilderd en vervangen door een andere. Er was nog wel plek bij de mannen aan de rechterkant, maar de vrouwen hoorden links te zitten en daar waren alleen de koudste plaatsen nog vrij, bij de wand. Astrid verontschuldigde zich en duwde Klara de bank in, waar de mensen hun knieën opzijdraaiden en naar het plafond staarden.

‘Hoor eens, moet ik hier zitten?’

‘Klara! Ga zitten!’ fluisterde Astrid zachtjes tussen haar tanden door. ‘Je ziet toch dat er geen lege plekken meer zijn!’

‘O, en daar voorin dan?’ zei Klara luid, en ze wees naar een plek die inderdaad beter was, maar die nu werd ingepikt door twee meisjes van een andere boerderij. Astrid duwde Klara naar de tochtige wand en wilde met haar van plaats wisselen, maar de oude vrouw was al gaan zitten en begon te prevelen en te knikken.

De klokken overstemden wat Klara daarna zei. Toen kwam er een stel laatkomers, een familie van acht personen, de groep splitste zich op in het middenpad, en twee meisjes waren zo brutaal om zich op een plaats aan het uiteinde van de bank te wurmen zodat iedereen moest opschuiven en Astrid en Klara tegen de wand werden geperst. Nu pas voelde Astrid hoe mager Klara was, haar heupbeen en schouder staken

door haar kleren heen.

De mensen rilden en hun adem wolkte. De kaarsen verlichtten het middenpad, en het enige wat je hoorde waren het geroezemoes van de kerkgangers en het schuren van hun grove wollen kleren. Alleen de rijke boeren die bontvellen hadden meegenomen zaten redelijk stil.

Astrid hield van de staafkerk, maar alleen in de seizoenen dat het er warm was. Het christendom op zich maakte weinig indruk op haar, maar als ze het niet koud had kon ze wegdromen en denken aan wat er hier wel niet allemaal gebeurd moest zijn, ze ontdekte steeds iets nieuws in het houtsnijwerk en de beschilderingen, in de dingen die alleen maar mooi waren en eigenlijk geen nut hadden, en ze vond het leuk om de merkwaardige grafschriften met hun sierlijke letters te ontcijferen.

De deur van het voorportaal werd gesloten. De koster had waarschijnlijk al sinds vanochtend vijf uur de etagekachels hoog opgestookt, maar de wanden konden de warmte niet vasthouden.

Maar ze zou de kou doorstaan. De kou, en de herinnering aan een vervlogen hoop die zo dadelijk daar voor in de kerk zou verschijnen. Ze zou het doorstaan zoals ze ook de rest van haar leven doorstond. Dit was het leven dat haar was toebedeeld, niets aan te doen. Het zou niet anders worden. Hier zat ze dan, op de koudste dag van het jaar, in wat het koudste huis van God moest zijn. Ze zou warmere kleren willen hebben, maar die had ze niet, ze zou een geliefde willen hebben, maar twijfelde eraan of ze die ooit zou krijgen. En ze zou willen dat het zomer was. Die zomer zou uiteindelijk wel komen. In tegenstelling tot de geliefde en de kleren, en de zomer verving eigenlijk allebei. De

warmte van de zon, het ritselen van het espenloof, schoon te zijn, blootsvoets en vrij rond te lopen.

De klokken klonken weer. Drie keer drie slagen voordat de dienst begon. De oude dominee was een Deen geweest en daarom volgde de koster de Deense gewoonte van de negen slagen voor aanvang van de dienst. Daarna moest het stil zijn tot hij zijn intrede deed.

Maar in die stilte voelde Astrid dat een oude vertrouwde vrijer eerder zou komen, zich aan haar zou opdringen en onder haar kleren zou kruipen.

De vorst.

Ze voelde hem al, onzichtbaar en hardvochtig, scherp als een mes. Ze probeerde midden in haar kleren te gaan zitten, maar de tocht steeg omhoog door de kieren tussen de vloerplanken en ging op zoek naar haar knieën, haar vingers, haar stijve tenen.

Astrid wist wat haar te wachten stond. Dit was het soort kou dat dieper groef dan huid en spieren, die drong door tot in het beenmerg. Ja, zelfs het merg raakte onderkoeld, merg als in de mergpijpen die ze kookten en uitzogen na de schapenslacht. En als de kou zich daar eenmaal had genesteld, dan bleef ze in je gebeente zitten en zou het dagen kosten om haar weer te verdrijven.

Daar was hij dan eindelijk. Hij liep niet, hij schreed. Vanuit een kamertje achterin, langs het altaar, vol verwachting, alsof hij al sinds het ochtendgloren in de kerk was. Toega en bijbel en mooie ogen.

Kai Schweigaard.

Hij schraapte zijn keel en de dienst begon. Astrid besepte al snel dat hij vandaag nog meer op zijn hart had dan anders. De ein-

deloze diensten waren overigens de enige tekortkoming van de nieuwe dominee, zoals de dorpelingen hem ongetwijfeld nog jaren zouden noemen. Schweigaard sprak duidelijk en verstaanbaar, in plechtige bewoordingen. Zijn diensten vormden een groot verschil met de slaapverwekkende preken van de vorige dominee, een stijve, bejaarde man die nooit zijn mompelende Deense accent was kwijtgeraakt en die alleen maar sprak over christenplichten en de roede der tucht.

Nee, Kai Schweigaard had pit, pit als een fles kerstbier. Zijn gezicht was gebruid door de zon, hij rolde graag zijn mouwen op zodat zijn onderarmen ook een kleurtje kregen, hij schoor zich elke dag met een mes en was energiek. Hij sprak begrijpelijk en pakkend en spetterde graag nog wat extra met het doopwater als er onrustige kinderen gedoopt moesten worden. Hij gedroeg zich anders dan andere dominees, al kon er geen enkele twijfel over bestaan dat hij de dominee was. Door zijn functie was hij ook voorzitter van de armenraad, en hij was al heel snel op bezoek gegaan bij de armoedigste stulpjes van het dorp, waar gezinnen van tien één kamer deelden.

Dat was wat de meeste mensen van hem wisten.

Ze hield haar hoofd een beetje schuin zodat ze hem beter kon zien. Hij was in mei naar het dorp gekomen en zij had in haar schort voor de pastorie gestaan, naast de andere bedienden, die hem keurig op een rijtje welkom heetten. Ze wisten dat hij jong zou zijn, maar niet zó jong, en ze verwachtten dat hij een omvangrijke verhuisboedel en een elegant geklede vrouw en een paar kleine kinderen mee zou brengen, maar er sprong alleen een zwartgeklede, opgewek-

te man met twee koffers uit de koets, en dat was alles.

Op dát moment zag Margit Bressum haar kans schoon. Ze was een nadrukkelijk aanwezige, zelfvoldane weduwe met een slappe boezem die tot die dag een bescheiden positie in het huishouden had bekleed. De oude dominee had de beste knechten en dienstboden meegenomen, en toen Schweigaard arriveerde stelde ze zich zo op dat zij de eerste was die hem begroette, ze deed zich voor als kordaat en ervaren en presenteerde zichzelf als Bressum, de huishoudster.

Zo brak er een nieuw tijdperk aan op Prestangen, zoals de pastorie in de dorpsmond werd genoemd. Bressum vertelde hem dat ze nieuwe gordijnen voor de woonkamer had uitgekozen, vroeg of de nieuwe dominee van lever en bloedworst hield, en ja, waar konden ze hem verder nog een plezier mee doen? De oude dominee had een vrouw en vier kinderen gehad, en het zou Schweigaard een paar dagen kosten om de plannen van mevrouw Bressum voor een grote huishouding en copieuze maaltijden af te remmen.

De nieuwe man van God in Butangen verkondigde dat hij niet getrouwd was en na een kleine pauze, waarin hij zijn ogen over het personeel liet gaan, voegde hij eraan toe: voorlopig. Die manier van spreken bleek typerend voor hem te zijn. Hij kon iets zeggen wat eigenlijk heel onschuldig was, maar omdat hij net als tijdens het preken voortdurend zijn blik over de mensen om hem heen liet gaan als hij praatte, werd aan zijn woorden vaak een ongelukkige dubbele lading toegeschreven. Hij zei dat hij niet van plan was veel gasten uit te nodigen en streefde naar 'een eenvoudig, sober huishouden'. Het enige waar hij om vroeg was dat ze de

nieuwerwetse gewoonte van een kippenei bij het ontbijt invoerden. Een boerenknecht timmerde een hoekje af in de koeienstal en kocht wat pluimvee, verder bleef alles bij het oude. Van Margit Bressums droomde om een grote schare personeel te kunnen koeioneren bleef niet veel meer over dan het regelen van zijn drie dagelijkse maaltijden. Daar protesteerde ze heftig tegen en ze bleef zichzelf huishoudster noemen, ook al had ze maar een paar dienstmeisjes en knechten onder zich.

Astrid ging gewoon verder met haar werk – naaien en wassen en de kamers schoonmaken en in de tuin de bloemperken inzaaien en wieden. Snel en een beetje hardhandig, dat was haar manier van doen. Af en toe een tersluikse blik op de nieuwe dominee, die alleen maar kort knikte en met fladderende jaspanden verdween. Afstandelijk, tot de dag dat ze een krant, het *Morgenblad*, op de glimmend gepoetste ladekast in de hal zag liggen. Schweigaard kreeg elke week een bundeltje kranten toegestuurd. Hij las er maar één per dag, al was hij nog zo nieuwsgierig naar wat er in de wereld was gebeurd en al was de post nog zo verlaat.

Die dag lag er dus een krant op de ladekast. In vieren gevouwen, dichtbedrukt met letters die door vijf smalle kolommen naar beneden stroomden. Ze liep ernaartoe en snoof eraan. De krant moest nog niet zo lang geleden gedrukt zijn, want hij gaf een vage geur af die aan verse paddenstoelen deed denken. Ze keek snel om zich heen en vouwde hem open. Het *Morgenblad* bestond uit twee grote vellen papier, de eerste pagina was dichtbedrukt met dezelfde gotische letters als in het leesboek op de zomerschool, maar op het tweede vel stonden

kleine blokjes waarvan ze eerst dacht dat ze in een andere taal geschreven waren, maar al snel beseftte ze dat dat de nieuwe letters waren die de onderwijzer Latijns had genoemd en die hij ‘vulgair en schreeuwerig’ vond.

Astrid vond ze niet vulgair en schreeuwerig. Helemaal niet. De blokjes die de hele krantenpagina vulden moesten *advertenties* zijn. Het grote vel papier leek op een gebouw met kleine open ramen, waardoor afwisselend frisse lucht en spannende geluiden stroomden. In Kristiania werden schilderijen verlost, er waren dansavonden, concerten en sinaasappelen uit Valencia, ja, je kon er zelfs broedeieren van tamme eenden kopen. Ze verkochten er vioolsnaren van varkensdarmen, kamerplanten in potten, krimpvrij ondergoed en iets waarvan ze slechts vaag de draagwijzde bevatte – *nieuwe Franse korsetten*.

Ze las over een lezing over de expeditie naar de Noordelijke IJszee die om zeven uur zou beginnen, en op dat moment sloeg de staande klok in de gang zeven keer. Er klonken voetstappen op de trap, ze vouwde de krant op en legde die weer op zijn plaats, maar net toen ze naar buiten wilde lopen kwam de nieuwe dominee naar binnen, en de lucht die zich tussen de deuren verplaatste tilde een puntje van de vederlichte krant op en hun blikken ontmoetten elkaar.

Tot dan toe hadden ze alleen maar naar elkaar geknikt, maar vanaf dat moment gaf Schweigaard haar elke dag de krant als hij die uit had, heel openlijk en onschuldig. En hij wilde met haar over het dorp praten. Over namen van boerderijen, over problemen, kinderscharen, alle onderlinge verhoudingen waar hij duidelijk geen weet van had. Het was een merkwaardige ruilhandel,

want hij wilde ingewijd worden in de benepen dorps horizon en betaalde met de hele wereld. Ze las en greep die wijde wereld met beide handen aan, maar als ze de krant uit had en ze weer naald en draad ter hand moest nemen, had ze steeds sterker het gevoel dat ze zich op de verkeerde plaats en in de verkeerde eeuw bevond, en na een poosje ook in het verkeerde bed.

Elke zondag volgde ze hem met haar ogen. Tegen het einde van de dienst reserveerde Schweigaard altijd wat tijd voor een ‘blik op de toestand in de wereld’, wat eigenlijk niet meer was dan een kort verslag van wat er in Kristiania en het buitenland gebeurde. Maar omdat zij de krant mocht lenen, wist ze al wat hij zou gaan vertellen en daarom voelde ze de hele week een zinderende spanning, alsof zij en de dominee een geheim deelden.

Margit Bressum moest begrepen hebben dat dit geheim groter kon worden. Hoewel er niets gebeurd was, niets was geprobeerd, niets bijzonders was gezegd.

Maar het gevaar bestond dat het misschien niet zo lang meer zou duren tot er wel iets gezegd of geprobeerd werd. Margit Bressum zei dat er ‘geen werk meer was’ voor Astrid, aangezien de dominee alleen was en niet veel eisen stelde. ‘We zien wel hoe het gaat wanneer de vrouw van de dominee na komt,’ zei ze.

Astrids mond trilde, en de huishoudster draaide het mes nog eens om: ‘Hij is verloofd, weet je.’

Pas toen beseftte Astrid dat daar waar gevaar was, er ook een kans moest zijn.

Eindelijk was het tijd voor een lofzang. Astrid porde Klara in haar zij, de oude vrouw kwam moeizaam overeind en had hulp no-

dig om de juiste bladzijde in het liedboek te vinden. Klara hield haar liedboek graag in haar handen, al kon ze niet lezen. Mensen die denken dat het gebruik om te gaan staan in de kerk iets te maken heeft met het loven van de Heer, dacht Astrid, vergissen zich. Dat is opdat wij blauwbekkende kerkgangers onze tenen kunnen bewegen en we ons bloed weer een heel klein beetje kunnen laten stromen.

Klara ademde door haar neus en de damp maakte haar neusharen rijp wit. De dienst ging verder, en bij het volgende lied klapptanden de mensen zo erg dat de tekst onverstaaenbaar werd. Het trok nu zo koud op van de vloer dat Astrid het gevoel had dat ze geen schoenen droeg maar blote voeten had, en al snel voelde ze helemaal niets meer als ze haar tenen tegen elkaar duwde.

De doopceremonie begon. Het was erg in trek om je kinderen op nieuwjaarsdag te laten dopen en er waren maar liefst negen dopelingen. In het begin van de dienst hadden de zuigelingen gegild en gekrijsd, maar nu had de kou hun de mond gesnoerd. Het eerste kind werd naar voren gedragen, maar het doopritueel begon niet.

Gemompel voorin.

Astrid rekte haar hals en zag dat Schweigaard het kind onder zijn arm nam. Hij duwde zijn knokkels in de doopvont, en in de hele kerk was het krakende geluid te horen toen de dominee het ijs op het doopwater brak. Daarna doopte hij de jongen en zei dat hij nu was opgenomen in het Koninkrijk Gods.

De volgende kinderen werden naar voren gedragen, de namen werden onvast en rillend opgezegd. Het ritueel werd haastig afgewerkt, en sommigen leken de tweede naam die ze hun kind hadden toebedacht

weg te laten. Het laatste kind kwam van de Tromsnes-hoeve en Astrid wist dat ze van plan waren haar Johanne te noemen, naar haar grootmoeder, maar de vader stond zo te schokken van de kou dat hij een lettergreep inslikte en Schweigaard haar Anne Tromsnes doopte.

Buiten was de wind aangewakkerd en een snerpemde, ijzige kou beet zich vast in de kerkgangers. De kachels waren uit en de hulpkoster kon de dienst niet verstoren door er nieuw brandhout in te stoppen. Een rukwind deed de wanden kraken, de windvlaag drong naar binnen en liet de kaarsen flakkeren.

Schweigaard ging verder. De kou leek hem niet te deren. Integendeel, hij leek er extra kracht uit te putten. Ze dacht aan de keer dat ze samen een lang tafellaken hadden opgevouwen, zijn gezicht dat dichterbij kwam, hoe hij bij elke vouw minder dominee en meer man werd, hoe het trillen van hun armen zich voortzette in de stof, zodat de spanning tussen hen zichtbaar werd als golven die op elkaar af rolden en elkaar in het midden ontmoetten.

Astrid keek om zich heen. De dorpelingen op de banken deden hun best om het vol te houden. Dat waren ze gewend, het vol te houden. Ze werden altijd geteisterd door de kwalen van het leven, en ze lieten zich niet kisten door kiespijn, reumatiek of pijnlijke knieën. Ze zaten in de kerkbanken en hielden vol. Ze hielden vol tot hun wangen wit werden en daarna blauw. De kinderen staa-den al snel wezenloos voor zich uit, en een paar raakten de controle over hun spieren kwijt en begonnen ongewild heen en weer te wiegen, alsof ze een schip op ruwe zee waren. Toen ze *Prijst de Onbegonnen* moesten

zingen, een van de nieuwe kerkliederen die niemand echt goed kende, had de organist zulke koude vingers dat niemand de melodie van het harmonium herkende, en veel mensen zongen in plaats daarvan het volgende lied op het gezangbord.

De enige die nu nog niet zat te rillen was de berenjager Hallstein Huse, die zich in een bontvel gewikkeld had en een grote berenvacht rond zijn vier zonen had geslagen. Klara Mytting had niet eens op kunnen staan voor het lied en Astrid liet haar in het halfdonker zitten.

Een lange, dreunende windvlaag zwol aan, harder dan de vorige keer.

‘Skråpånatta,’ fluisterde Klara. ‘Nu is het bijna zover.’

Astrid knikte alleen maar. De oude vrouw leunde opzij en liet haar hoofd tegen de wand rusten.

Toen begon het in de kerk te sneeuwen. Spierwitte korreltjes daalden neer op de goegemeente, op het kruisbeeld, op het altaarstuk en op Schweigaards bijbel, en voor deze ene keer raakte hij van de wijs.

De mensen staarden naar het plafond waar de sneeuw vandaan kwam en zagen al snel dat het geen sneeuw was maar rijp. De windvlaag moest het dak zo geschud hebben dat het vorstlaagje op de dakspanten als een stofregen naar beneden kwam.

De laatste witte korreltjes daalden neer. Een paar raakten de kaarsen, die begonnen te sissen maar weer opflakkerden.

Kai Schweigaard keek naar zijn gemeente. Hij spreidde zijn armen en sprak luid: ‘Geloofd zij deze beproeving, die wij nu samen doorstaan! Dit is een teken van God, zoals ook Mozes heeft ontvangen, en ik beloof jullie: de volgende winter zullen wij hier onder betere omstandigheden staan. Deze lente

zal er iets groots gebeuren wat ons van deze ellende zal bevrijden.’

Toen hij verderging met de dienst klonk zijn stem onvast.

Astrid vroeg zich af wat hij had bedoeld. Ze had hem een paar keer eerder zo gezien. Geestdriftig, overijverig, vaak voorafgaand aan een bezoek van de burgemeester of andere welgeklede heren.

Ze verplaatste haar blik naar de kleumen-de menigte met rijp op hun haren en schouders. De meesten waren niet meer in staat om te luisteren, en de weinigen die dat nog wel deden waren waarschijnlijk al vergeten wat hij had gezegd.

Boven op de preekstoel aarzelde Schweigaard. Ze waren nauwelijks halverwege de lange reeks gezangnummers op het bord, maar toen er een nieuwe windstoot kwam en hij weer rijp van zijn bijbel moest blazen begon hij de dienst in te korten. De organist raakte de kluts kwijt, en Schweigaard moest hem hardop vertellen dat ze vier gezangen zouden overslaan.

Het laatste kwartier werd een demonstratie van de krachten die Kai Schweigaard uit tegenslag wist te putten. Hij liet het woord Gods tussen de pilaren weergalmen en werd een waar vuur van wil en geloof. Tot slot zong hij in zijn eentje, bij flakkerend kaarslicht.

Toen de Zusterklokken eindelijk klonken, tuimelden de mensen naar buiten, zo snel als hun stijve knieën dat toelieten. Astrid duwde mensen voor zich uit en wriggelde met haar benen en heupen om haar stijve

spieren los te schudden. Het was alsof de kerkbank aan haar achterste zat vastgeplakt en de jaarringen van het hout in haar huid waren geperst. Eenmaal in het middenpad ontdekte ze dat Klara was blijven zitten. Astrid liep haastig terug en trok haar aan haar mouw.

Op dat moment veranderde Astrids leven, want de zweem van droefenis die zich elke nacht in haar hart nestelde kreeg vanaf dat moment een kleur, een blauwe tint van de inkt van de moedeloosheid. En tegelijkertijd zette zich een beeld vast in haar geest, werd daar veel te duidelijk in gegrift, het beeld toen ze harder aan Klara’s arm trok. Het oudje viel voorover en bleef met haar wang vastgevroren aan de kerkwand hangen. Haar laatste vochtige adem moest recht tegen de planken zijn uitgeblazen, en ze bleef een hele poos zo hangen, tot haar hoofd met een scheurend geluid loskwam en op de bank voor haar klapte.

De hulpkoster hoorde Astrid gillen en kwam aangerend, en meteen daarna was Kai Schweigaard er ook. De koster merkte er helemaal niks van, die bleef de klokken luiden, en tussen het dreunen van de Zusterklokken door ving Astrid brokstukken op van wat de dominee zei.

‘Als de lente komt,’ zei Kai Schweigaard terwijl hij een arm om haar schouders legde, ‘zul jij, zullen jullie allemaal, zul jij bevrijd zijn, verschoond blijven van een dergelijk lijden – Astrid.’

Versijnt in mei 2019

EEN EIGENZINNIG
LIEFDESVERHAAL

'Winterson reboot Mary Shelleys Frankenstein voor de eenentwintigste eeuw. Een hedendaags verhaal over heel eigentijdse neuroses en vraagstukken.' – BBC News

Frankusstein in het kort:

In Brexit-Engeland wordt de jonge transgender arts Ry tegen beter weten in verliefd op Victor Stein, een gevierde professor die het debat rondom kunstmatige intelligentie leidt – en in de avonduren een mysterieus experiment uitvoert in de catacomben van Manchester.

Aan de andere kant van de Atlantische Oceaan, in de woestijn van Arizona, wachten de ingevroren lichamen van tientallen mannen en vrouwen erop om weer tot leven gewekt te worden. Stein heeft belangstelling voor één lichaam in het bijzonder. Maar het verhaal begint in 1816, als de negentien jaar oude Mary Shelley een verhaal schrijft over de schepping van een niet-biologische levensvorm. Heden

en verleden, kunst en technologie, man en vrouw, lichaam en geest vloeien naadloos in elkaar over in dit grappige en vrijpostige liefdesverhaal over het leven zelf. *Frankusstein* is Jeanette Winterson op de toppen van haar kunnen.

JEANETTE WINTERSON FRANKUSSTEIN

Laten we helemaal bij het begin beginnen: een uitstekende plek om te beginnen.

Seks.

De vent die met twee telefoons staat te zwaaien en een headset op zijn hoofd heeft sleurt me de *Adult Futures Suite* in. Hij heeft het postuur en de bouw van een uitsmijter van een nachtclub: brede borstkas, overgewicht, korte benen, dikke armen, zweterig in een verkreukeld pak. Een rij colablikjes op de salontafel voor de bank. Ron Lord trekt er nog twee open en geeft me er een aan.

Ik ben ver gekomen voor iemand uit *Three Cocks*, hè, Ryan?

Neem me niet kwalijk?

Three Cocks. Het dorp in Wales waar ik de toekomst ben begonnen.

Dat zijn nogal grote woorden, Ron.

Ik denk groot, Ryan. Google Maps. Zoek maar op. *Three Cocks*. Mijn moeder is een beetje helderziend. Volgens haar was het een teken. *Three Cocks* is de plaats waar ik mijn eerste sexbot heb gemaakt. Postorderpop. Alle onderdelen arriveerden in aparte zakken als een slachtpartij met een kettingzaag. Ik heb haar in elkaar gezet met een schroevendraaier en de instructievideo. Eigenlijk is het een soort Lego voor volwassenen.

Ik wist dat je onderaan was begonnen, zei ik tegen Ron.

Ja, ik ben inderdaad onderaan begonnen, zei Ron. Bij haar kont.

Op de bank zat een levensgrote pop met zacht bruin haar tot op haar schouders. De pop droeg een korte spijkerbroek en een spijkerjasje en daaronder een roze hemdje dat om borsten met het formaat van reddingsboeien spande.

Is zij dat? Je eerste?

Een beetje respect, Ryan! Mijn eerste is met pensioen. Ze was niet eens een com-

Jeanette Winterson schreef onder andere *Waarom gelukkig zijn als je normaal kunt zijn*, *Sinaasappels zijn niet de enige vruchten* en *De passie*.

Foto: © Jeffery Salter

LEESFRAGMENT

merciële variant. Ik heb haar nog steeds en ik hou van haar, maar nu zit ze in het archief. Deze hier is onderdeel van het assortiment van de franchise.

Let eens op! Klaar? Film het maar met je telefoon! Kom op!

Ron tilt de pop van de bank en wijst naar een knalroze mat die onder haar ligt. Op de mat staat PUSSY.

Zie je die mat? vraagt Ron. Dit is een SmartMat. Met deze mat wordt ze opgeladen terwijl ze naast je zit. Je kunt het ook in de auto doen – werkt op de aansluiting van de aansteker. Elektroden in haar kont.

Moet je kijken – (veegt met zijn dikke vinger over de iPad) – hier is de fabriek in China waar de poppen worden gemaakt. De romp komt er als eerste uit, bungelend aan de transportband, gebruiksklaar, compleet met twee gaten en voorgevormde tieten met een F-cup. Ik werk nu aan een model met afneembare tieten, voor de afwisseling, maar dat maken ze nog niet in China, te specialistisch. Hoe dan ook, romp romp, nog een romp (hij is ongeduldig aan het swipen). Ha! Gevonden! Zie je hoe ze de armen bevestigen? Mooie dunne armen. Dan de benen. Moet je kijken hoe lang ze zijn! En hoe welgevormd! Iets langer dan ze zouden zijn als ze een mens was. Dit is fantasie, en niet de natuur, en daarom kun je krijgen wat je hebben wil. Het haar komt als laatste, na de wimpers. Zie je die ogen? Net Bambi voor jongens.

Ron zette de pop weer op de bank en nam een slok van zijn cola. Hij zei: En lichtgewicht, hè. Dan voelt een man zich sterk.

En hoe werkt dat nou, een sekspoppenfranchise? vroeg ik.

Ik zie het zo, zei Ron, je kunt twee kanten op met sexbots: je kunt haar kopen en bezitten – dat heb ik gedaan – en haar dan een of twee keer per jaar wegbrengen voor een grote beurt – haha! – afhankelijk van de slijtage. Je kunt losse onderdelen online bestellen, als er dingen kapot gaan of te smerig worden. Dat is de ene manier om van een xx-bot te genieten. We doen ook aan inruilacties en upgrades. Heel flexibel.

De andere manier om van een xx-bot te genieten, moderner, vind ik, is door er een te huren. En als je er een wilt huren, moet er een plek zijn waar je ze kunt huren, toch? Zo kwam ik op het idee voor een franchise, dat ik hier probeer te verkopen.

Je xx-bots?

Inderdaad, Ryan! Goede naam?

Goede naam, Ron.

Weet je, Ryan, als je huurt heb je de lusten, maar niet de lasten. Defecten, ruimteproblemen, updates – de technologie verandert de hele tijd.

En de meeste mensen kopen maar één bot, voor persoonlijk gebruik, maar wat moet je dan als je een feestje geeft? Met je vrienden? Die willen het allemaal ook wel proberen.

Huren is populair voor vrijgezellenfeesten: je haalt een stel meisjes en zet de bloemetjes buiten. Je kunt ook verschillende modellen kiezen, rondborstige blondines, sportieve brunettes. Wat jij wil. En als je zo'n gast bent die alleen een bot wil wanneer de vrouw niet thuis is? Vrouwen zijn niet meer altijd thuis zoals vroeger. Ik kan het ze niet kwalijk nemen – vrouwen zijn geen goudvissen. Ze hebben zich ontwikkeld. Maar soms is emancipatie voor een man wel een probleem, zoals mijn moeder zegt.

Wanneer je alleen bent is het veiliger en

goedkoper om een bot te huren dan om je toevlucht te zoeken tot het menselijke alternatief. Geen ziektes, geen wraakporno, niet de kans dat je om twee uur 's nachts van je Rolex wordt beroofd. Persoonlijk ken ik een zakenvrouw, een dynamische dame, die altijd een kwartaal van tevoren boekt.

Wat? Ja! Dat bedoel ik, Ryan. Ze boekt een xx-bot voor haar man. Hij vindt het geweldig. Hij weet nooit welk model hij krijgt. Dat hebben ze zo afgesproken. Toch wel ontroerend, vind ik, iets wat ze samen hebben.

Voor de verhuur wordt ieder meisje op hygiëne gecontroleerd, gewassen, met parfum bespoten, ja, je kunt kiezen uit vier geuren – muskusachtig, bloemig, houtachtig of lavendel. Wanneer je haar komt halen heeft ze spijkerkleding aan zoals deze – of een eenvoudige jurk. Je kunt ook andere kleren huren of kopen.

Wat? Ja, net als Barbie. Ja, waarschijnlijk heb je gelijk, maar het is toch een grap, dat jongens pas met Barbies gaan spelen als ze groot zijn? Haha, daar had ik zelf nog niet aan gedacht – het is een idee. Ik had er niet aan gedacht maar het is een idee. Mijn moeder zal er wel om kunnen lachen als ik het haar vertel. O, ja, mijn moeder heeft een belangrijke rol in het bedrijf. Vanaf de eerste dag.

Hoe dan ook, de meisjes die we verhuren krijgen soms ook vrij voor bijscholing – we zijn hun circuitboards de hele tijd aan het verbeteren. Ze hebben niet echt een grote woordenschat – je kijkt waarschijnlijk naar porno, dus dan weet je dat het niet echt een talenpracticum is. Maar daar wordt aan gewerkt – mannen houden ervan om te communiceren. Het is niet alleen maar: 'Hé, grote vent.'

Wat zei je? Op het vliegveld? Grappig dat je dat zegt want dat is inderdaad de volgende stap. Ik wil misschien gaan samenwerken met een paar autoverhuurbedrijven – ja, zoals Avis, en dan zit je xx-bot helemaal opgeladen in de passagiersstoel van je huurauto op je te wachten.

xx-bots zijn ook uitstekende reisgenoten. Geen gezeur over stoppen voor de lunch of omdat ze naar de wc moeten. Geen lange gezichten vanwege de Holiday Inn die je hebt geboekt. Ze zit naast je met haar lange haar en haar lange benen, jij kiest de muziek, met een mooie vrouw in de passagiersstoel.

En als je het iets discreter wilt aanpakken kun je haar opvouwen en achterin vastgespen of helemaal uit het zicht opbergen in de kofferbak of de achterklep of hoe noem je dat. We zijn niet allemaal even extrovert.

Hier, kijk, moet je dit zien! Zie je het? Ja! Ik zal het nog een keer doen. Ben je aan het filmen? Moet je kijken hoe ze beweegt. Zo soepel. Benen omhoog en naar achteren. Nu is ze in tweeën geklapt. Je moet wel met een stuntvrouw uitgaan als je zoiets voor elkaar wil krijgen.

HÈ RYAN?

Ongelooflijk! Net een vouwfiets!

Wanneer het eindelijk iets wordt met de zelfsturende auto's kan de klant achterin gaan zitten met de xx-bot en pas echt van de reis genieten. Geen enkele reden meer om te stressen tijdens het reizen.

Ik ben ook met Uber aan het onderhandelen.

Ja. Ik heb mijn franchisemodel op een autoverhuurbedrijf gebaseerd. Je haalt haar op in de ene stad en levert haar ergens anders weer in. En ik heb vijf verschillende types

xx-bots – waaronder het budgetmodel dat hier op de bank zit. Zij is de goedkoopste.

Ze heeft nylon haar, dus soms heb je wel last van statische lading, en ze bromt ook een beetje, maar ze is een goeie, ongecompliceerde budgetbeurt zonder toeters en bellen.

Zie je? Drie gaten die allemaal even groot zijn. Nee! Niet allemaal op dezelfde plek! Je bent toch weleens met een vrouw naar bed geweest, Ryan? Nou, waar denk je dat de gaten zitten? Voor. Achter. Mond. Niet haar neusgaten! Ze is geen fucking yeti!

Oké! Je maakte een grapje. Ik snap het. Nu even opletten – steek je vinger daar eens in!

Vind je dat lekker? En ze VI-BRE-REN allemaal! Ieder gat, elk standje. Vibratie!

Ook mooie bewegende armen en benen. Je kunt haar in ieder gewenst standje zetten. Alle meisjes kunnen met de benen extra-wijd. Dat is nogal populair bij onze klanten, vooral bij de dikke.

Deze kan ook praten. Beperkte maar toe-reikende spraakcomputer – alsof je in het buitenland een meisje ontmoet dat niet goed Engels spreekt.

Heeft ze ook een naam, Ron?

Ron knikte instemmend. Dat is een goede vraag, Ryan. En ik heb een goed antwoord. Ik heb besloten om mijn meisjes geen namen te geven. Nee, dat is niet hetzelfde als met lammetjes die je later opeet, maar eerder zoiets als die dure verf die je kunt kopen – het topsegment, zeg maar – ja, we hebben het huis net opnieuw geschilderd – ik bedoel de verf waarbij ze nummers gebruiken omdat een kleur voor mij niet hetzelfde betekent als voor jou – en trouwens ook omdat je kleurenblind zou kunnen zijn. Ik be-

doel, wat is nou in vredesnaam Stemmig Blauw? Flamingowit? Vind je Flamingowit ook een beetje nuchter klinken? Ik wel in elk geval. En Ezelbruin? Sinds wanneer zijn alle ezels dezelfde kleur bruin? Mijn vader had trouwens ezels – ja – dat is een lang verhaal. Daar hoeven we het nu niet over te hebben. Het gaat niet om mij.

De meisjes dus, ik kan ze wel Volcano of Autumn of Cheri noemen of zoiets, maar misschien wil de klant zijn stoeipoes wel Julie noemen... Daarom laten we het aan de klant over om zijn poes een naam te geven.

Dat schijnt niet meer te kunnen, hè, om vrouwen 'poezen' te noemen? Ik vond het altijd wel mooi. Geeft wel een goed beeld van vrouwen – niet op een slechte manier, begrijp me niet verkeerd. Poezen... je kunt er nooit vat op krijgen. Toch? Je denkt dat ze op je schoot ligt te spinnen en dan is ze er opeens weer vandoor.

En ze schijnen van spinnen te houden.

Nou, Ryan, terug naar mijn budgetmodel. In autoverkopersjargon is ze de versie met de stoffen bekleding en het plastic stuur. Maar ze brengt je van A naar B.

Dit model is er alleen in het wit.

Mijn schoonzus is een lieve zwarte vrouw uit Jamaica, en ze zei tegen me: Ron! Haal het niet in je hoofd om een budgetmodel uit te brengen van een zwarte vrouw. En ik hou van vrouwen, ik zweer het je, en ik dacht: ja, een beetje respect. En Bridget zou trouwens ook niks van me heel laten.

Zullen we even bij Cruiser gaan kijken? Daar bij het raam. Lekker modelletje, deze. Net de buurvrouw, maar dan hitsig. Cruiser heeft een wat voller figuur. Lekker pneuma-

tisch. Ze is gevuld zodat ze wat zachter aanvoelt. Die borsten zijn net kussens. Dat was mama's idee. Ze zei tegen me: Ron, sommige mannen willen graag tegen iemand aan kruipen en in slaap vallen, net als toen ze nog kleine jongetjes waren.

Moet je deze eens voelen! Eersteklas siliconen tepels. Geen plastic – net vingerhoedjes, plastic tepels. Ze moeten een beetje meegeven. Dat is het voornaamste als je van borsten houdt, en ik ben zelf een borstenman.

Kijk eens naar de achterkant. Ga je gang! Ik til de jurk wel omhoog. Ja! Een string. Erg populair. Mooie kont die een beetje deint – zachte siliconen. Krachtiger batterij zodat we bepaalde stukken van haar huid kunnen opwarmen.

Mijn meisjes lijken soms een lagere lichaamstemperatuur te hebben dan meisjes van vlees en bloed. Oké, ze zijn ook kouder dan vlees en bloed. Vlees is vlees. Maar mijn meisjes worden niet klam als ze onder je liggen zoals die stomme opblaaspoppen – dat was alsof je op zeewier lag. God, ik had zo'n hekel aan opblaaspoppen. Jij niet? Dan kon je je lul net zo goed in huishoudfolie wikkelen.

Dus, Ryan, dan gaan we snel weer verder. Deze hier in het tennispakje dat vooroverbuigt om een stel tennisballen op te rapen. Dit is onze Rusy.

Heel strak figuurtje – smal middeltje, cup dubbel-G – en ik zal je zeggen, haar tieten en haar poesje zijn altijd warm. Dat komt door de batterij en de thermolaag. De batterij gaat wel drie uur mee. Ik bedoel, mannen komen in ongeveer vier minuten klaar, dus dat is nogal ruim. Je kunt een feestje geven, een ander zijn gang laten gaan, tus-

sendoor even een kaartje leggen zonder je zorgen te maken of de batterij niet opraakt. In het begin begonnen ze nogal onduidelijk te praten wanneer de batterij opraakte, en dan hoorde je ze ook brommen. Daar knap-te verder niemand op af, maar ik vond het niet zo professioneel.

Vind je haar tennisschoenen met open hiel mooi? Het budgetmodel heeft geen schoenen aan. Het is schattig, net als die Franse musical, *Les Misérables*.

Nu we toch Frans bezig zijn, ik weet niet of je ooit seks hebt gehad met een bot – ga zo maar je gang, zou ik zeggen – maar ik kan je vertellen dat het na afloop geen *Bonjour Tristesse* is, en dat je ook niet twijfelt of ze nou wel of niet is klaargekomen. Al mijn meisjes komen klaar als jij klaarkomt.

Ja, goed gezien, Ryan. Dat is ze zeker. Racy is langer dan de anderen. Ze is ongeveer een meter drieënzestig – de anderen zijn ongeveer een meter vijfenvijftig. We maken ze kleiner voor de Chinese en Aziatische markt. Dit zijn de Amerikaanse en Britse modellen.

Ik heb overwogen om ook een supermodelmaatje te doen, maar dat is niet praktisch. In het echte leven wil je alleen een supermodel zodat je met haar kunt pronken bij je vrienden – ik bedoel, verder is ze overal veel te anorectisch voor. Ze wil niet eten, niet drinken, niet, nou, je weet wel – ze zijn veel te kieskeurig. Mijn meisjes zijn praktisch – ze moeten het wel doen – en daarom hebben ze allemaal een handzaam formaat.

Ja, dat klopt, er zijn ook heel kleine meisjes op de markt – dat lijken wel kinderen. Daar wil ik niets mee te maken hebben. Ik heb wel principes.

Je kunt ook bots met een gezinsmodus ko-

pen – die kunnen het ook over dieren hebben en verhaaltjes vertellen en dat soort dingen, als een soort Disneyversie van Emanuele. Ik doe alleen aan r8+. Geen onduidelijk gedoe. Dus voorlopig hebben we nog geen plannen voor een reispop.

Ben je nog aan het opnemen? Mooi.

Achter dit scherm staat een bed – het is alleen bedoeld als displaymateriaal, dus je hoeft je schoenen niet uit te trekken, Ryan. Stel je voor dat deze schoonheid op je zit te wachten als je thuiskomt. Sterker nog, deze schoonheid zit ook op me te wachten als ik thuiskom. Ik heb een Deluxe voor persoonlijk gebruik.

Ze heeft alles wat je ook bij Racy krijgt, minus de spieren – ik bedoel, ze zijn allemaal stevig, maar glad en rondborstig, geen bodybuilders. Maar zoals al uit de naam blijkt is Deluxe in alle opzichten van een betere kwaliteit. En ze heeft Echt Haar.

Waar? Op haar hoofd, waar anders? Je bent toch weleens met een vrouw naar bed geweest?

Jezus, nee, ik zou daarbeneden nooit echt haar doen! Of überhaupt haar, nu we het er toch over hebben. Dat zou binnen de kortste keren kleddernat zijn en gaan rotten.

Vanwege het haar vragen we bij dit model om twee keer de borg en moet je ook een aanvullende overeenkomst tekenen waarin je verklaart dat je geen drank op haar most of eten, pis, poep of sperma in haar haar smeert.

Of ze dat soort dingen doen? Helaas wel, ja. Ik zou het nooit doen, maar anderen wel.

Bij nylon haar doet het er niet zoveel toe wat ermee gebeurt – het is goedkoop te vervangen. We rukken het eraf en we beginnen

weer opnieuw. Maar het goede spul, het echte werk – ik bedoel, ik sta aan de kant van de vrouwen. Wie wil er nou dat een of andere eikel op hun echte haar spuit?

Ja... Verschrikkelijk.

Persoonlijk, als vrouw, hoewel ik dat helemaal niet ben, zou ik het vreselijk vinden als een of andere gast ergens anders dan in het gebruikelijke gat wilde klaarkomen, maar ik ben dan ook een moeilijke eter. Ik hou niet van yoghurt of vla of van dat Franse spul, crème brûlée of tapiocapudding of witte saus of niervet. Ik houd ook niet echt van bananensmoothies en ik vind amandelmelk echt ontzettend smerig. God, amandelmelk. Waarom??? Nou vraag ik je! Mijn huisarts probeerde me aan de amandelmelk te krijgen. Cholesterol. Ik zei: Vriend, dan krijg ik nog liever een hartaanval.

Deluxe heeft ook een behoorlijke woordenschat. Ongeveer tweehonderd woorden. Deluxe wel – ze luistert naar wat je te zeggen hebt – voetbal, politiek, wat dan ook. Ze wacht natuurlijk tot je bent uitgepraat en zal je nooit onderbreken, zelfs niet als je maar wat zit te ouwehoeren, en dan zegt ze iets interessants.

Bijvoorbeeld? O, nou, zoiets als: Ryan, wat ben je toch slim. Ryan, zo had ik het nou nog nooit bekeken. Wat weet je allemaal van Real Madrid?

Ja – dat bedoelde ik nou met die bijscholing. Klimaatverandering. Brexit. Voetbal. Dit model is een maatje – en zo zullen we er ook voor zorgen dat ze carrière maakt wanneer de technologie verder ontwikkeld wordt.

Sommige mannen willen meer dan alleen seks. Dat snap ik.

En dan naar Vintage. Ik ben dol op dat mantelpakje en het hoedje. Ik kwam op het idee door die retropornosites. Ze is er later bijgekomen, maar ze heeft wel iets nieuws te bieden.

Er waren veel oude mannen die ons om een sexy en jong ding vroegen – zo'n oude vent is meestal niet rijk genoeg om dat in het echte leven te betalen – in het echte leven heb je een heleboel geld nodig voor jong meisje/oude man. En laten we eerlijk zijn: mannen hebben liever een bak met aardbeien dan een bord pruimen en vla.

We bieden een fantasieleven, niet het echte leven.

Vintage kan voor je worden klaargemaakt alsof ze zo uit de jaren vijftig komt. Net als BBC Calling the World – je wilt niet geloven hoe goed de stem werkt – we hebben een nieuwslezeres van BBC Radio 4 gevraagd of ze het wilde doen. Anoniem. Heeft me een fortuin gekost.

Of je kunt een Vintage in een jarenzestigminirokje en met een kralenketting krijgen die 'I Got You Babe' zingt. Haar mond beweegt niet, maar dat wil je ook niet wanneer je haar keihard in haar mond neukt.

Er is ook een feministische jarenzeventigversie zonder beha en met onverzorgd haar en een dildo voor anale genoegens. Ja! Slim! Ze mag jou neuken. Nee, ik heb haar niet geprobeerd. Ik probeer ze allemaal, maar daar had ik geen zin in. Op kantoor hebben we haar Germaine genoemd. Ze is de enige die een naam heeft. Heb je dat boek gelezen? Mijn moeder heeft me erover verteld. Ik ben erin begonnen, maar het was niet wat ik had verwacht.

Wie haar huurt? Een stel masochisten. En een paar universitair docenten.

Alle meisjes zijn in verschillende huidskleuren verkrijgbaar: zwart, bruin of wit. En als je wilt, kun je op de vintagemodellen ook een pluk schaamhaar krijgen. De oude pornosternen hadden een enorme bos schaamhaar en er waren mannen die ervan hielden. Daarom kunnen we met of zonder leveren, maar alleen voor het Vintagemodel. Als je niet zeker weet of je een bos haar in je gezicht wilt, kunnen we er een pluk bij leveren met de juiste lijm. We vragen klanten nadrukkelijk om niet hun eigen lijm te gebruiken. En als je de lijm op de verkeerde kant aanbrengt krijg je een plakbaard.

Of ik vooral oude mannen krijg? Helemaal niet. Ik krijg mannen in alle soorten en maten, Ryan. Seks is een democratie. Bij de bejaarden zie ik het als openbare dienstverlening. Daar zou je over moeten schrijven. We geven vijftenzestigplussers altijd een korting van tien procent, en op maandag gaat er nog eens tien procent van de prijs af. Er zijn niet veel mensen die op maandag willen neuken.

Nou zal ik je nog eens iets vertellen – en dit is een beetje filosofisch, maar ik ben een man die nadenkt – er is niet zoiets als seks met minderjarigen wanneer het een bot is. Ik bedoel, officieel mag het pas als je zestien bent of zoiets, en daarom krijgen we scholieren die het ook eens willen proberen – ja, jongens, natuurlijk zijn het jongens – en waarschijnlijk is het ook beter dan je pik in een meisje steken die zo droog is als schuurpapier en die jou helemaal niet leuk vindt.

Ja, of je nu oud bent of lelijk of dik, of stinkt, of een geslachtsziekte hebt, of blut bent. Of je hem nou niet omhoog kunt krijgen of de hele tijd een stijve hebt, er is altijd wel een xx-bot voor je.

Openbare dienstverlening. Ik zweer het je, dat is het. Denk je dat ik misschien een lintje krijg? Dat zou moeder wel leuk vinden.

Vrouwen? Hoe bedoel je, vrouwen? Ben je een feminist, Ryan? Ik niet, maar mijn moeder wel, dus ga nou niet denken dat we daar nog nooit van hebben gehoord in Wales.

Er zijn wel mannelijke bots, maar daar houd ik me verder niet mee bezig. Waarom niet?

Anatomie, Ryan. Gewoon een kwestie van anatomie. Dat moet je ook wel hebben gehad toen je je artsenopleiding deed.

In wezen is een mannenbot gewoon een vibrator waar nog een lichaam aan vastzit. Het is een soort etalagepop met een pik die het niet doet. Hij stoot niet. Hij kan haar niet van achteren nemen. Ze moet op hem gaan zitten en dan recht op en neer bewegen, heel vermoeiend, of hem bovenop zich trekken alsof ze een milkshake aan het maken is. Ook heel vermoeiend. Daar zit je niet op te wachten na dat bad, die kaarsen, al je favoriete liefdesliedjes die je op REPEAT hebt gezet. Al die dingen die vrouwen doen om een beetje in de stemming te komen.

Vrouwen hebben liever gewoon een handzame vibrator. Makkelijker te bedienen, betere prestaties en dan kunnen ze ook gelijk tv kijken. Ik heb marktonderzoek gedaan. Nou ja, niet ik persoonlijk, maar mijn moeder, want die houdt zich met die kant van de zaak bezig. Mijn moeder? O, heel erg. Zoals ik al zei. Vanaf dag één.

En met mannenbots is het trouwens net zozeer een kwestie van grootte. Vrouwelijke bots zijn nogal klein – zelfs de Zweden hebben liever een kleiner maatje – maar vrouwen worden niet echt heet van een kleine mannenbot, want dan is het alsof je je zoon neukt, en daar worden vrouwen niet echt

hitsig van, niet veel in elk geval. Vrouwen willen een grote vent, maar als je een grote bot maakt, kunnen vrouwen hem niet overal mee naartoe slepen. En in een klein appartementje staat hij ook nogal in de weg als je er niet mee bezig bent, bij wijze van spreken – weet je wel? Ik bedoel, hij kan niet even ergens een biertje gaan drinken wanneer je even wat ruimte voor jezelf nodig hebt.

Bovendien rijden vrouwen in kleinere auto's, en ze willen ook niet echt de aandacht op zichzelf vestigen wanneer ze een of andere Dwayne 'The Rock' Johnson in hun Twingo proberen te proppen.

Als we in nachtclubs komen – en dat zou best eens kunnen, want ik weet ook niet wat ik anders moet met al dat geld dat ik verdien – dan zou ik speciale avonden voor vrijgezellenfeesten voor vrouwen kunnen organiseren en een stel mannenbots leveren om eens te kijken hoe het gaat – gewoon voor de lol – een soort ponyritjes. Vrouwen vinden het misschien wel prettig om bovenop te zitten als ik ze een beetje fatsoenlijk kan afstellen. Ik heb nog wel ideeën uit de tijd dat ik broodroosters repareerde.

Dit is een mondiale markt. Deze markt is de toekomst.

Ik zal je ook iets over China vertellen, Ryan. Dat eenkindbeleid? Godzijdank zijn ze daarmee gestopt. Al die pasgeborene meisjes die ze hebben gewurgd en ergens in het rijstveld hebben gedumpt. Er zijn miljoenen en nog eens miljoenen Chinese mannen die nooit een vrouwelijke partner zullen krijgen omdat er simpelweg niet genoeg vrouwen zijn. Dat klopt – dat krijgen ze nu op hun bord – alsof dat zo van zo'n sushiband komt – je zou toch denken dat ze dat wel snappen.

De Chinese markt wordt mega. Daarom hebben ze daar al die fabrieken – en ze zijn dol op technologie, en veel Chinese mannen hebben toch liever een bot omdat ze van onderdanige types houden. Moderne Chinese vrouwen zijn veel te onafhankelijk. Ik ben in de fabriek geweest – ik heb het allemaal zelf gezien.

Hoe dan ook, ik ga mijn eigen fabriek in Wales beginnen. Die Chinezen kunnen niet altijd hun zin krijgen. Je moet een beetje concurreren, zeg ik, en wie weet wat er gebeurt als ze een handelsoorlog beginnen met dat ellendige Amerika? Dan rijzen de prijzen van bots misschien de pan uit.

Volgens mama moeten we een Karl Marx doen en meester worden van de productiemiddelen.

Ik wil trouwens ook iets terugdoen voor de gemeenschap. Er zijn geen banen in Wales, Ryan, niet sinds de Brexit. Ze hebben voor Wales voor de Welsh gestemd, alsof iedereen in de wereld een moord zou plegen om de grens over te komen en een kolenmijn te beginnen.

Al het geld in Wales komt trouwens toch van een of ander eurofonds, maar er is een hoop inteelt in Wales. Volgens mij is immigratie juist goed – al die inteelt is niet goed voor de hersenen. Brexit! Jezus! We hadden net zo goed een muur van prei op de grens kunnen bouwen.

Daarom moet ik dus ook een bijdrage leveren. Ik open een grote fabriek waar de hele bot wordt geproduceerd. Van boven tot onder. En ik begin ook een kleiner atelier – ik heb er het geld voor – waar alleen hoofden worden gemaakt. Iets ambachtelijkers. Ze zijn wel goed in handwerk in Wales. Theedoeken... Aardewerk...

En er zijn veel werkeloze kappers omdat

niemand het zich meer kan veroorloven om zijn haar te laten doen nu het alleen nog maar Wales voor de Welsh is.

Waarom ik extra hoofden nodig heb?

De gezichten van xx-bots worden heel vaak tot moes geslagen. Tegen een muur gegooid of zoiets. Op een gegeven moment heb ik serieus nagedacht over een vervangbare neus. Bij sommige bots kun je zelf het gezicht vervangen, maar dat is een gedoe, en volgens mij is het sowieso een beter idee om een reservehoofd te kopen. Seks kan nog weleens uit de hand lopen. Ik oordeel niet.

Ik overweeg ook een buitensporttype te gaan produceren. Ruiger. Ruwer. Een soort Lara Croft. Daar hebben we onze eigen productielijn voor nodig. Dat is misschien iets voor de fetishmarkt. Dominatrix. Billenkoek. Dat soort dingen. Dat is niks voor de Chinezen. Maar de Britten houden er wel van, denk ik. Ik ben in onderhandeling met Caterpillar en JCB.

Dit is de toekomst, Ryan.

Kom je ook naar mijn liveshow? Om de meisjes in actie te zien? Kijk, hier heb je een voorproefje op de iPad. Wat vind je van de muziek?

'Walking in Memphis'. Ik ben gek op dat nummer. Mijn favoriete zin: 'There's a pretty little thing waiting for the King...'

Ze zijn allemaal mooi. We zijn allemaal koningen.

Wat zei je? Maakt dat het echte leven alleen maar ingewikkelder?

Wat is het echte leven vandaag de dag?

Versijnt in juni 2019

JAN BROKKEN

Foto: © Jelmer de Haas

Jan Brokken is schrijver van romans, reisverhalen en literaire non-fictie. Hij schreef onder andere *De rechtvaardigen*, *De vergelding*, *Baltische zielen* en *De Kozakkentuin*.

ZEEDRIFT

EEN HEERLIJKE
OMNIBUS MET EEN
ZOMERPRIJS VAN
€ 25,-

Zeedrift in het kort:

In zijn zeeverhalen, nu samengebracht in *Zeedrift*, neemt Jan Brokken de lezer mee naar metropolen en kleine eilanden, van Guatemala tot Umbrië en van de Antillen tot de Zuid-Hollandse Eilanden. In het waargebeurde zoekt hij het onwaarschijnlijke, in het reële het ongelooflijke, in het gewone het uitzonderlijke. De verhalen in *Zeedrift* liggen weliswaar dicht bij de werkelijkheid, maar laten zich nauwelijks voorspellen. Deze omnibus bevat de verhalenbundels *De zee van vroeger*, *Vulkanen vanaf zee* en *Zeedrift*, en het verhaal 'Mor port vivan.'

De pers over *Zeedrift*:

'Exotisch, vol wonderbaarlijke details, en met een constante melancholische ondertoon. Bij Brokken is de speurtocht net zo belangrijk als de vondst.'

– NRC Handelsblad

'Weemoed en melancholie, dromen van weggaan en van aankomen, passie voor muziek, literatuur of verre geliefden: Jan Brokken weet het prachtig te verwoorden.'

**** – De Telegraaf

HET EILAND VAN PADÚ

Op het terras van het hotel tref ik een oude dame aan. Ze wacht op mij. Ze wacht al een halfuur op mij. Ontbijt ik altijd zo laat?

Het is kwart over zeven in de morgen, de zon komt net boven de daken uit. De dame draagt een mantelpak, waaruit ik afleid dat ze op dit eiland geboren is. Een Arubaanse neemt nooit een halve maatregel: als ze iemand met een bezoek vereert, dost ze zich uit alsof ze taartjes gaat eten in een winters Parijs. In tweed en met de nylonkousen aan trotseert ze de hitte. Luchtige tenues horen bij toeristen of bij noorderlingen die de mores van de tropen niet kennen. In T-shirt en bermuda voel ik me betrap.

Ze spreekt mijn naam uit alsof ik tot de snel slinkende kring van haar jeugdvrienden behoort. Ik weet bijna zeker dat ik haar nooit eerder heb gezien, maar het is even goed mogelijk dat ik jaren geleden aan haar ben voorgesteld. Naarmate eilanden kleiner worden, ontmoet je meer mensen en vergeet je namen en gezichten sneller.

‘Ik ben twee-en-tachtig,’ zegt ze uit zichzelf, met een sterk Antilliaans accent. ‘De leeftijd waarop je niets meer tot morgen kunt uitstellen. Op een dag is morgen te laat.’ Ze wil me iets vertellen. Over Padú.

‘Padú?’

‘Mijn neef.’

‘Ah.’

Ongetwijfeld een familiegeheim. Ik glimlach haar toe, schenk een kop koffie voor haar in, vraag of ze iets wil eten. Ze bedankt beleefd, voor Arubanen hoort het ontbijt bij

de schemering van de dageraad.

Ze verschuift haar stoel naar de schaduw. Het bruin op haar gezicht is aangeboren. Met poeder heeft ze de tint van haar hals, wangen en voorhoofd wat lichter maakt.

‘Neef van vaders of van moederskant?’

‘Dat doet er niet zoveel toe. Naaste familie. Ik geloof dat ik u iets vertellen moet dat u nog niet weet en dat me van belang lijkt. U treedt toch met hem op?’

Ik ben hier inderdaad om een concertlezing te geven, met zes musici van Curaçao en Aruba, met pianisten en componisten die de hoofdrol vervullen in mijn boek over de Antilliaanse muziek. Ik zal hun werken inleiden en hun loopbaan schetsen aan de hand van enkele anekdotes die de sfeer van de jaren dertig, veertig, vijftig moeten oproepen.

De musici zijn oud, sommige stokoud. De oudste, Padú Lampe, alias Padú del Caribe, nadert de zevenentachtig. Iedereen op Aruba vermoedt dat hij komende maandag voor het laatst zal optreden. Zelf heeft hij dat ook min of meer laten doorschemeren. ‘Geen memorie meer,’ mompelde hij toen ik hem gisteren opzocht in zijn huis, dat evenveel verval vertoont als hijzelf.

Padú hoort bij een ander eiland dan het huidige, hoort bij een Aruba dat nog geen enkele Amerikaanse toerist op de kaart wist te vinden. Zijn geboorteplek lag lang te slapen in de schaduw van de Venezolaanse kust. In de achttiende en negentiende eeuw

was het een godverlaten eiland, zo arm en schraal dat de blanken het zelfs niet de moeite waard vonden om er slaven op te laten werken. In de twintigste eeuw kwam de raffinaderij. Eigenaar: Esso, Standard Oil. Maar daardoor werd het eiland nog niet anders, werd het nog niet Amerikaans. Ja, een rotpunt die Seroe Colorado ging heten en plaats bood aan een villawijkje. De rest had in 1948 nog geen elektriciteit en in 1952 nog geen stromend water. Kinderen konden naar de mulo; pas in 1962 kwam er een hbs. De slimme jongens gingen op zestienjarige leeftijd naar een katholiek internaat in Nijmegen, de slimme meisjes naar een katholiek internaat in Venlo. Leuke overgang als je van een zonnig eiland komt! Het eerste hotel ging in 1954 open: Talk of the Town. Ik logeer daar toevallig, het lijkt meer op een Hollandse jeugdherberg dan op een beach resort. Het tweede hotel kwam er pas in 1968. Dus Amerikaans? Als je dat tegen Arubanen zegt, vragen ze je of ze hier op het eiland eindelijk ook een beetje welvaart mogen.

Aruba was een negorij. Het huis van Padú laat daar nog iets van zien. Aan alle wanden platenhoezen, oorkonden, medailles, foto's, ingelijste krantenrecensies, maar geen deur die sluit. De wind blaast door de kieren, het dak lekt en het plafond had een jaar of dertig geleden al geschilderd moeten worden. Bij iedere tropische kletterbui stroomt de boel onder.

Padú staat stijf van de artrose, kan zich nauwelijks meer bewegen, heeft twee nette overhemden en twee nette broeken. Hij componeerde tientallen walsen, danza's, tumba's, mazurka's en samen met Rufo Wever de melodie van het Arubaanse volkslied; ook het Arubaanse volkslied is een wals. Hij was een beroemdheid in de regio, maar de

revenue uit zijn gloriejaren zijn langzamerhand opgesoupeerd.

***

1938. Op de Arubaanse vlaktes laaien de vuren hoog op en zingen Venezolaanse vluchtelingen tot diep in de nacht hun hartschoktelijke zangen, geënt op de joropos, die het rauwe hebben van de Andalusische flamenco. Vlaktes begroeid met manshoge cactussen die nauwelijks schaduw geven. Op sommige uren is het zo stervensheet dat zelfs ezels geen stap meer willen verzetten. Op die uren van de ezel, van drie tot vijf, slapen de vluchtelingen onder de palmen van Palm Beach. Pas als de avond valt, leven ze op. Ze roosteren tonijn, ze zingen. Eén heldere stem klinkt boven alle andere uit, die van Daatjie. Mannen met het gelooide gelaat van stierenvechters barsten in tranen uit wanneer ze haar over verloren liefdes horen treuren. *Mi Dadaatjie* noemen ze haar.

1948. Daatjie is al jong door een verschrikkelijke ziekte gesloopt. Ze zit machteloos in een rolstoeltje, de benen zorgzaam toegedekt door haar echtgenoot Tom, een broer van Padú Lampe. Dromerig luistert ze naar het pianospel van haar zwager Padú of van Rufo Wever. Hoe dunbevolkt ook, Aruba telt 1500 piano's. Maar de enige pianostemmer op het eiland, die van Santo Domingo is gekomen, heeft nauwelijks werk. De Arubanen vinden hun muziek veel mooier klinken op lichtelijk ontstemde of ronduit valse piano's.

Van het zeldzaam muzikale volk zijn Padú Lampe en Rufo Inocencio Wever de onbetwiste helden. Zij componeren aan de lopende band walsen, snelle Antilliaanse walsen die meer naar de tweekwartsmaat neigen dan naar de driekwartsmaat, ma-

zurka's, naar voorbeeld van Chopin, die ook veel sneller worden gespeeld dan in Europa, en Afro-Caribische tumba's.

Padú treedt regelmatig in Hotel Nacional in La Havana op en oogst daar evenveel applaus als de jonge Frank Sinatra. De Amerikanen die hem op Cuba horen nodigen hem in Miami uit, in Seattle, in New York, en geven hem de naam Padú del Caribe. Hij is daar zo trots op dat hij met sierlijke letters *Padú del Caribe* op de gevel van zijn huis aan de Beatrixstraat schildert.

1968. Rufo Inocencio Wever verliest bij een verkeersongeluk zijn linkerarm. Hij ontwerpt zelf een houten kunstart met een ijzeren haak als hand, speelt met zijn rechterhand de melodieën en tikt met de ijzeren haak het ritme op de klep van de piano. Vaak schuift hij samen met Padú achter de toetsen; ze spelen dan niet *quatre-mains* maar driehandig. Het klinkt alsof er drie mannen achter de piano zitten.

1977. Rufo sterft, uitgeput door de constante pijn in rug en schouders en scheefgegroeid door het eenhandig bespelen van het instrument. Padú blijft als enige gevierde artiest over en als enige pianovirtuoos.

***

'Wat wilt u me vertellen?' vraag ik de oude dame, die me elegant en koket verzoekt of ik haar met haar voornaam wil aanspreken.

'Het is niets geheim, niets bijzonders. Alleen weten langzamerhand weinig mensen meer ervan. Het gaat over Daisy.'

'Zijn vrouw?'

'Zijn vrouw, ja...'

Toen zuchtte ze.

***

Daisy was niet alleen het mooiste meisje van Aruba, Daisy was een Croes. Beter nog: een protestantse Croes. Dat was de top van de top op het eiland. Voor haar schreef Padú in 1945 'Abo sò', 'Jij alleen'.

De melodie is eenvoudig, zoals alle melodieën van Padú, de toonsoort idem dito: de wals staat in c. Padú heeft nooit enig muziekonderwijs genoten, hij kan geen noten lezen. Hij bedenkt wijsjes wanneer hij op zijn *cuarta*-gitaar speelt; vervolgens speelt hij die op de piano na.

'Abo sò' liet hij door Rufo Wever op schrift zetten. Wever kon wél noten noteren, razendsnel zelfs; hij schreef meer dan driehonderd walsen en tumba's. De tumba was oorspronkelijk een slavendans die op de plantages van Curaçao werd uitgevoerd; vanaf 1950 werd ze de carnavalsdans van Curaçao, Bonaire en Aruba. Rufo schudde de tumba's uit zijn mouw. Maar als het om melodieën ging, bleef Padú hem de baas.

Een echt natuurtalent, Padú. Hoewel zijn vader, die ook Padú heette, óók een geweldige pianist was die, ondanks zijn drukke baan als ambtenaar van het eilandbestuur, minstens drie uur per dag speelde. Op zondagmiddag verzamelden alle musici van het eiland zich in zijn huis, alle pianisten, gitaristen, kwartisten, klarinetten, percussionisten. Ze vormden spontaan een orkest. De ooms en tantes, neven en nichten, vrienden en vriendinnen, buurjongens en buurmeisjes dansten op de veranda. Het was feest, van de vroege middag tot de late avond.

Met 'Abo sò' veroverde de jonge Padú het hart van Daisy. Ze trouwden en kregen een dochter, Vivian. De wals werd onmiddellijk een meezinger op het eiland, en bleef dat. Men zegt nu dat 'Abo sò' het tweede volks-

lied van Aruba is. 'Abo sò' werd een even grote hit op Puerto Rico, Santo Domingo, Cuba, en in Venezuela, Colombia.

Een gelukkige bijkomstigheid was dat Padú in dienst was getreden bij de ALM. Voor de pas opgerichte Antilliaanse Luchtvaartmaatschappij verzorgde hij de reclamecampagnes en de publiciteit. Met gratis tickets kon hij twee keer per maand naar Havana reizen, één keer per maand naar San Juan en één keer per maand naar Caracas of Barranquilla. Vrijwel alle weekends was hij weg, tot ergernis van Daisy.

Over de jonge Padú werd op Aruba gefluisterd dat hij lippen tekort kwam om alle vrouwen die achter hem aan zaten te beminnen. Lippen, handen, ogen; de mannen – altijd grof – zeiden: ballen. Dat Padú de meeste van zijn vrije uren achter de piano zat, deed er niet zoveel toe. Dat hij liever naakten schilderde dan dat hij ze aanraakte evenmin. Hij kón van de liefde een dagtaak maken, daar ging het om.

Daisy werd streng. Wanneer Padú langer dan een uur het huis uit was, werd ze boos. Bleef hij twee uur weg, dan maakte ze een verschrikkelijke scène. En wanneer hij drie, vier dagen in Havana of Caracas vertoefde, kookte ze van woede. Het eindigde ermee dat hij niet eens meer de krant mocht lezen, want als hij las, had hij geen aandacht voor háár.

Padú mocht zich ook niet meer uitleven in wat zijn andere roeping was: hij mocht niet meer schilderen. Daisy zei dat de verflucht haar duizelig maakte. Die duizelingen namen met de maand toe. Ze klaagde onophoudelijk dat ze zich niet goed voelde en al met één been in het graf stond. In feite was ze nooit meer dan lichtelijk gedeprimeerd. Onderwijl componeerde haar man de vro-

lijkste melodieën, die hij met een aanstekelijke geestdrift en een *big smile* op alle Caribische eilanden uitvoerde. Als hij achter de piano zat, draaide hij het hoofd van de toetsen af en boog zich naar het publiek, om feilloos te registreren of hij de stemming erin bracht. Hij was een geboren performer.

Toen Daisy een jaar of vijftig was, eiste ze dat Padú het optreden zou staken, en zelfs het pianospelen. Ze was al die aanbidders zat en kon zijn vederlichte dansmuziek niet meer verdragen. Tien, vijftien jaar lang trad Padú niet meer op; tien, vijftien jaar raakte hij de toetsen niet meer aan.

Hij droeg zijn lot gelaten. Zijn vrouw wilde rust en stilte; *bon*, ze kon het krijgen zoals ze het wou. Noch tegen vrienden noch tegen andere musici uitte hij een klacht. Daisy was Daisy, Daisy was *abo sò*, 'zij alleen'. Wat ooit de tekst van een liefdesliedje was geweest, leefde hij als een goddelijk gebod na.

Op een dag werd Daisy werkelijk ziek. Ze overleed korte tijd later. Iedereen op het eiland verwachtte dat Padú zou opleven en weer achter de piano zou kruipen, maar nee, hij was gebroken. Zonder Daisy was hij nog niet tot de geringste glimlach in staat.

Weer ging zes, zeven, acht jaar voorbij. Toen dwong Vivian hem op te treden, louter om te voorkomen dat hij verpieteren zou. De comeback was een moeilijke; aanvankelijk speelde hij uitsluitend *quatre-mains* met zijn dochter. Na een jaar of twee durfde hij het weer alleen aan. Sindsdien is hij niet meer achter de toetsen weg te slaan.

***

Ik hoor de oude dame aan en knik. Achter de zonnige Padú had ik altijd een schaduw gezocht, maar niemand op het eiland had

me over Daisy willen vertellen. Onderling roddelen eilanders graag, maar naar buiten toe doen ze er het zwijgen toe. Bij Padú past vrolijkheid en die mythe houden de Arubanen graag in stand.

Het flirten zit Padú in de genen. Nog steeds. Hij mag dan bijna zevenentachtig zijn, hij heeft zijn laatste haren pikzwart laten verven en hij heeft zich op een streng dieet gezet om minstens tien jaar jonger te ogen. Iedere vrouw begroet hij met een begerige handkus. Of het spel is of hanenwedstrijd, weet je bij hem niet. Niet alle geruchten over de schare liefjes die hij erop na hield kunnen ongegrond zijn. Hij was en is een charmeur.

Ik neem afscheid van de oude dame.

‘U heeft een bijzondere neef.’ ‘Jawel, ja wel,’ zegt ze, vertederd.

***

Ik maak een lange wandeling over de zeeboulevard en verbaas me weer over het turkooizen water. Nergens is de Caribische Zee verleidelijker. Ik maan mezelf tot kalmte maar merk dat ik snel loop, met kleine, nerveuze passen. Die middag is de generale repetitie.

Cas di Cultura aan de L.G. Smith Boulevard. Om twee uur ga ik de zaal binnen. Als eerste, denk ik, maar nee, op de achterste rij tref ik Padú aan. Hij ruikt naar zeep, heeft kennelijk net een douche genomen. Vivian, inmiddels dik in de vijftig, zit naast hem en schudt langzaam het hoofd. Ze denkt dat haar vader het niet aankan.

‘Hij wil te graag,’ fluistert ze me in het oor. ‘Alsof hij zich nog één keer moet bewijzen.’

Bewijzen tegenover de andere pianisten, die jonger zijn dan hij, die volleerd zijn, vakkundig, van wie sommigen in New York of

in Nederland het conservatorium hebben doorlopen. Vergeleken bij die gediplomeerden is hij een dilettant. Maar hij, de oude magiër, kan een zaal betoveren, en dat kunstje wil hij ’m nog één keer flikken.

De andere pianisten werken de generale repetitie professioneel af. Voor Padú staat er kennelijk meer op het spel. Vivian heeft gelijk, hij wil te graag, geeft te veel, waagt zich aan toonladders die zijn oude vingers niet meer aankunnen. Ik voel iets van plaatsvervangende schaamte opkomen.

Na de repetitie zoek ik de schaduw van een dividiviboom. Een door het zilt gelooide boom aan de westkust, ver van de toeristenstranden. Ooit was de dividivi de heilige boom van de Caribische indianen. Je treft hem dan ook altijd op hoge, in het oog springende plekken aan. Bij de stam van de dividivi brachten de indianen hun dieroffers. De indianen zijn uitgemoord; hun taal is verdwenen, op twee woorden na: dividivi en aloë.

Van Padú zullen de melodie van het volkslied, een paar walsen en ‘Abo sò’ overblijven. ‘Abo sò’ is zo’n lied dat nooit verouderd. Het wijsje is even simpel als ingenieus. Antilliaanse jazzpianisten gebruiken het vaak als uitgangspunt voor hun improvisaties. Saxofonisten treuren er met een gelukzalige glimlach op. Ik ken ook een arrangement voor klassieke gitaar. Bij alle uitvoeringen wieg je mee op het ritme.

***

Voor de pauze spelen de jongste van de oude pianisten. Pas na de pauze vraag ik Padú op het podium. Vivian moet hem ondersteunen en op het trappetje moet ik haar te hulp schieten. Ik trek Padú aan zijn jasje naar boven. Hij gaat niet op de pianokruk

zitten maar halfernaast. Eén bil hangt in de lucht. Vivian tilt zijn linkerbeen op, ik schuif hem een stukje naar rechts. Hij zwaait naar het publiek, de zaal juicht hem toe. De Arubanen zien hem gelukkig niet, zien alleen de man die hij ooit is geweest.

Op aanraden van Vivian heb ik Mario Middendorp en Ebby Peterson gevraagd om Padú te begeleiden, Mario op basgitaar en Ebby op wiri. Zij hebben honderden malen met hem opgetreden, zij kennen zijn grillen en zijn zwakheden. Het eerste nummer dat Padú zal spelen is de wals die hij voor zijn dochter heeft gecomponeerd, ‘Vivian’. Ik kondig aan en voor ik goed en wel uitgesproken ben, zet hij in. Op hetzelfde moment is hij de melodie kwijt. O god, denk ik, dit gaat verkeerd, in plaats van een apotheose wordt dit een pijnlijke afgang. En ik heb hem die aangedaan, ik wilde hem perse bij het concert, ik wilde dat hij nog één keer voor een volle zaal Arubanen zou gloriëren. Mario gaat dicht bij de vleugel staan en zingt hem de wijs hard in het oor. Padú hoort het niet, schudt het hoofd, wriemelt nog wat op de toetsen, maar veel meer dan een paar loopjes zijn het niet. Ebby doet een stap naar voren, schuurt het ritme op de wiri en zingt met Mario mee. Eerst zacht, dan luid. De hele zaal kan het horen, dit is génant.

Een volle minuut gaat voorbij. Ik zweet uit alle poriën en doe een stapje terug, richting coulissen. De tweede minuut gaat voorbij, de derde. Nog altijd niets. Een paar trillertjes op de piano, een paar begeleidende tonen op de basgitaar, wat gerasp op de wiri, maar muziek is het niet, laat staan een werfelende Antilliaanse wals.

De zaal blijft stil, ook na de derde en vierde minuut. Antillianen hebben immer de

tijd, en vanavond is dat een voordeel. Ik hoor geen gekuch, geen besmukt gelach; het blijft volkomen stil. Pas wanneer Padú in de vijfde minuut een ingeving krijgt en eindelijk, eindelijk de melodie speelt, manifesteert het publiek zich, met luid handgeklap.

Vier minuten later is de wals voorbij. Goddank, denk ik, en nu maar gauw Vivian aankondigen, die ‘Arubanita’ zal spelen, een wals van Rufo Wever. Voor ik bij de microfoon ben, zet Padú een tumba in. Het publiek gaat onmiddellijk staan, klapt mee, danst mee. Gesterkt door zoveel geestdrift komen de vingers van Padú los. Zijn wangen, die anders de wassen tint hebben van een beeld bij Madame Tussauds, krijgen een heel lichte kleur; zijn kaken klepperen het ritme, zijn schouders schokken. De tumba is nog niet voorbij of hij vraagt de zaal of ze er nog één willen. Een gebrul gaat op. ‘Siiiiii.’

Na de laatste toonladder, een hele snelle die hij met beide handen uitvoert en die er vlekkeloos uit rolt, pak ik de microfoon en bedank hem, ‘namens alle Arubanen’. Hij staat op – hij heeft opeens geen hulp meer nodig – komt moeiteloos overeind en loopt zonder ook maar één keer op zijn benen te zwenken op me af, om de microfoon uit mijn handen te trekken. ‘Excuses voor de eerste wals,’ zegt hij in het Papiaments, ‘ik heb last van een ingegroeide nagel.’ Het publiek grinnikt. ‘Maar ik kan u niet naar huis laten gaan zonder ‘Abo sò’. Nee, roept de zaal. Hij keert niet terug naar de piano, hij zingt.

Het publiek verheft zich en masse. De zaal wiegt mee, zingt mee, uit volle borst. Het maakt Padú licht in het hoofd en licht in de leden, hij huppelt langs de rand van het po-

dium, ik vrees dat hij één verkeerd stapje zal maken en naar beneden zal storten... een mooi einde voor een artiest, maar niet een sterfscène die ik op mijn geweten wil hebben. Ik ga vlak naast hem staan, en dan huppelen we met z'n tweeën van links naar rechts en van rechts weer naar links, dwars over het podium. Tot na de laatste strofe. Dan buigt hij naar het publiek, dan buigt hij diep naar voren, en valt. Ik kan hem nog net opvangen, met beide armen.

***

'Het ging natuurlijk weer mis.'

De volgende morgen vroeg, ik kijk van mijn ontbijtbord op. Het is de oude dame.

Aan haar onberispelijke tenue heeft ze een hoed toegevoegd, een strooien hoed.

'Hij dacht vast aan Daisy. Iedere keer wanneer hij aan Daisy denkt, gaat het mis.'

Ik sta op, begroet haar en nodig haar aan mijn tafel uit. De hoed houdt ze op.

'Zijn vingers willen niet meer,' zeg ik vergoelijkend. 'Niet eens door de ouderdom. Door de artrose.'

'Nee, nee, het is Daisy. Als hij aan haar denkt, voelt hij zich betrappt. Dan fluistert een stem hem in dat hij daar eigenlijk niet mag zitten, achter de piano, op het podium, voor een uitzinnige zaal. Dan krimpt hij ineen en wil hij zich niet meer laten toejuichen...'

Ik glimlach om de passie in haar stem.

'U gelooft me niet?'

'Na afloop van het concert verklapte hij me een geheim. Als je oud wilt worden, zei hij, moet je al het goede in herinnering houden en al het slechte van je afkloppen als vogelpoep.'

'Als vogelpoep? Dat is typisch Padú.'

Haar ogen glinsteren, haar lach maakt haar een halve eeuw jonger.

'Als vogelpoep!' Ze schatert.

Dan weet ik zeker dat ze ooit verschrikkelijk verliefd is geweest op haar neef. En verschrikkelijk jaloers op alle vrouwen die dat ook waren, Daisy inclusief.

Verschijnt in mei 2019

MAAK KANS OP EEN BOEKENPAKKET TER WAARDE VAN €100,-!

Kun je niet genoeg krijgen van boeken en wil je op de hoogte blijven van het laatste nieuws, (win)acties en sneak previews?

*Meld je dan nu aan voor de nieuwsbrief van De Club van Echte Lezers en maak zo kans op een boekenpakket t.w.v. € 100,-.
Aanmelden kan via atlascontact.nl/nieuwsbrief*

De Club van Echte Lezers HET MAGAZINE verschijnt drie maal per jaar.

Wil je een seintje zodra het volgende nummer in de winkel ligt?

Mail naar echtelezers@atlascontact.nl

en we houden je op de hoogte!

DIT MAGAZINE WORDT JE AANGEBODEN DOOR UITGEVERIJ ATLAS CONTACT

© 2019 alle auteurs en vertalers

Omslagontwerp Loudmouth

Ontwerp binnenwerk Wim ten Brinke

De leesfragmenten in dit magazine zijn veelal ongecorrigeerde voorpublicaties.

WANT EEN ECHTE LEZER
HEEFT NOOIT GENOEG
BOEKEN